

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**GEÇMİŞTEN BUGÜNE TÜRKÇEDE KULLANILAN
KARŞILAŞTIRMA GİBİLİK BENZERLİK EKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞÜKRİYE GÖKÇEN DİKEN

TEZ YÖNETİCİSİ

YRD. DOÇ. DR. NESRİN GÜLLÜDAĞ

KARS,2010

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şükriye Gökçen DİKEN'e ait "Geçmişten Bugüne Türkçede Kullanılan Karşılaştırma, Gibilik ve Benzerlik Ekleri" konulu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ (Danışman)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/....../2010 tarih ve/..... Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../2010

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

GEÇMİŞTEN BUGÜNE TÜRKÇEDE KULLANILAN KARŞILAŞTIRMA, GİBİLİK VE BENZERLİK EKLERİ

ÖZET

Ekler bir dilin en aktif parçalarıdır. Her şekle girebilir, eklendikleri kelime kök ve gövdelerini şekilden şekle sokabilirler. Kelimeleri, anlamlarından uzaklaştırabilir ya da tam olarak uzaklaştırmadan başka kelimeler türetebilirler. Benzetme ilgisi kurmak da eklerin bu işlevlerinden biridir.

Benzetmeli kullanımlar ne kadar çoksa dil o kadar köklü ve işlek demektir. Türkçe de köklü ve işlek bir dildir. Bu yüzden benzetmeli kullanımlara sık sık rastlanır. Türkçede bu şekilde oluşturulmuş birçok sıfat ve zarf vardır.

Bu çalışmada eskiden beri kullanılan ya da unutulmuş olan, benzetme ilgisi kuran ekleri inceleyip örnekleriyle gösterdik. Umuyoruz ki faydalı bir çalışma olur.

COMPARİSON OF THE PAST AS OF TODAY, USED İN TURKİSH SİMİLARİTİES AND ATTACHMENTS

ABSTRACT

Adds are the most active part of a language. They may be made into any shape, and can bring the word body and roots to shape toshape. Adds can remove a word toanother word far away from it's main meaning or not so far. Analogyis the one of these adds's functions.

How much you use similarity, language means that many well-established and busy. Turkish is a language well established and busy. So frequently use similarity. In Turkish language there are a lot of adjectives and adverbs shaped like this way.

In this study shown the adds made analogy that they used from past to today or forgotten. We hope it will be a useful study.

ÖN SÖZ

Dünyada gelmiş geçmiş tüm milletlerin maddi ve manevi değerlerinin oluşturduğu ve kendilerini yansıtan bir kültürü vardır. İnsanın olduğu her yerde, ilkel de olsa, bir kültür yaşanmaktadır. Bir şekilde bu kültürü kendilerinden sonraki nesle aktarmak için ihtiyaçları olan şey; dildir. Dil insan hayatının en önemli parçası olmalıdır ki; iyi ya da kötü yönde yapılacak değişiklikler veya yaptırımlar dilden başlar. İlerleme de dilden başlar yok olma da... Konfüçyus "Bir milleti yok etmek istiyorsanız önce onun dilini yok edin" diyerek de tam olarak bunu vurgulamıştır.

İşte bu kadar önemli bir kültür parçası olan dilin yapıtaşlarından birini, ekleri, incelediğimiz bu çalışmada eklerin tamamına değil sadece bir kısmına yer verdik.

Türkçenin ekleri ile ilgili daha önce pek çok çalışma yapılmış, yani bu çalışma ilk değil; ama diğerlerinden farklı bir yönü var. Diğer çalışmalar sadece bir ek ya da Türkçenin sadece bir kolu ve ekleri üzerine yapılmış. Bu çalışma geçmişten bu güne Türk dillerinde kullanılan karşılaştırma, gibilik ve benzerlik ekleri üzerinedir.

Bu çalışmada biz Türk dillerini dönem dönem kavim kavim incelemeye ve bu dönem ve kavimlerde kullanılan karşılaştırma, gibilik ve benzerlik eklerini göstermeye çalıştık. Eklerin kimini doğrudan bulduk; kimini bahsi geçen kavimlere ait yazıtları, dönemlerden kalma eserleri inceleyerek, yorumlayarak elde ettik. Çalışmamızın her bölümünde önce dönem ve kavimle ilgili kısa bilgi verip daha sonra da eklerden bahsettik.

Bu çalışmanın oluşum aşamasında ana kaynaklar ve birinci el kaynakların yanı sıra internetten de geniş ölçüde faydalandık ve yararlandığımız tüm kaynakları kaynakça kısmında gösterdik. Faydalandığımız internet siteleri de buna dâhildir.

Bu çalışmada; benden yardımını esirgemeyen, bilgisiyle beni yönlendiren değerli danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ' a teşekkürü bir borç biliyorum.

KISALTMALAR

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üniv.	: Üniversitesi
Yay.	: Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ÖN SÖZ.....	II
KISALTMALAR.....	III
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİLİNDE KULLANILAN EKLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ İLE GEÇMİŞTEN BUGÜNE TÜRKÇEDE KULLANILAN KARŞILAŞTIRMA, GİBİLİK ve BENZERLİK EKLERİ.....

1. Karanlık Devir.....	16
1.1. Altay Türkçesi	16
1.1.1.-tiy	17
1.2. Moğol Türkçesi.....	17
1.2.1.-ug.....	19
1.3. Sümerce	19
1.3.1.-şè	20
1.3.2.-gim	20
2. İlk Türkçe.....	21
2.1.İskitçe.....	22
2.1.1.-ka.....	23
2.2. Hun Türkçesi	23
2.2.1.-cık.....	24
2.2.2.-ila.....	24
2.2.3.-uk.....	24
2.3. Avarlar	24
2.4. Peçenekler	25
2.4.1.-şin.....	26

2.4.2.-u.....	27
2.5. Bulgarca	27
2.6. Hazar Türkçesi	28
3. Eski Türkçe.....	31
3.1. Göktürk Türkçesi.....	31
3.1.1.+täg.....	32
3.1.2.+l.....	33
3.1.3.+sıg, +sig	33
3.1.4.+çig, +çig.....	33
3.1.5.+ça, +çä	33
3.1.6.-dam, -dem	33
3.1.7.-la, -le	34
3.2. Uygur Türkçesi.....	34
3.2.1.-ça	35
3.2.2.-çak	35
3.2.3.-k.....	36
3.2.4.-tag.....	36
4. Orta Türkçe	36
4.1. Karahanlı Türkçesi	36
4.1.1.-ça, -çe	37
4.1.2.-teg.....	37
4.1.3.-aç	37
4.1.4.-çın, -çin	38
4.1.5.-sıg, sig	38
4.1.6.-rak, -rag, -rek.....	38
4.2. Harezm Türkçesi	38
4.2.1.-ça	40

4.2.2.teg.....	40
4.2.3.-rak, -rāk.....	40
4.3. Kıpçak Türkçesi	40
4.3.1.+ça, +çe	41
4.3.2.-rak, -rek.....	42
4.3.3.-cılayın.....	42
4.3.4.-layın.....	42
4.3.5.+sul.....	42
4.4. Çağatay Türkçesi.....	43
4.4.1.-ça, -çe	43
4.4.2.-rak, -rağ, -rek.....	44
4.5. Eski Anadolu Türkçesi.....	44
4.5.1.+ça, +çe	47
4.5.2.-rak, -rek.....	47
4.5.3.-sı.....	47
4.5.4-cak, -cek- çak-, -çek.....	48
4.5.5.-layın, -leyin	48
4.6. Osmanlı Türkçesi	48
4.6.1.-ke.....	50
4.6.2.-î	51
4.6.3.-vend.....	51
4.6.4.-veş	51
4.6.5.-âsâ	51
4.6.6.-çe.....	52
4.6.7.-âne.....	52
5. Türkiye Türkçesi.....	52
5.1.-ca.....	53

5.2.-cak	58
5.3.-cık.....	59
5.4.-cılayın.....	61
5.5.-ımsı.....	61
5.6.-ımtırak	62
5.7.-rak, -rek	63
5.8.-e çalan	63
5.9.-e dönük.....	64
5.10.-cesine.....	64
5.11.-çıl.....	64
5.12.-(e)ç	65
5.13.-ek.....	65
5.14.-ıl	65
5.15.-men.....	66
5.16.-sı.....	66
5.17.-sıl.....	66
5.18.+şın	67
6. Diğer Türk Şiveleri.....	67
6.1. Gagavuz Türkçesi.....	68
6.1.1.-ça	69
6.1.2.-ak.....	69
6.1.3.-(a)rak	69
6.1.4.-cık, -ca(a)z.....	69
6.2. Azeri Türkçesi	69
6.2.1.-rax	71
6.2.2.-ca, -ça	71
6.2.3.-tıl	71

6.2.4.-lı	71
6.2.5.-ımsov.....	71
6.2.6.-ımtrag	72
6.2.7.-er	72
6.3. Horasan Türkçesi	72
6.3.1.-layın.....	72
6.3.2.-dey.....	72
6.3.3.-ça(n)	73
6.4. Türkmen Türkçesi.....	73
6.4.1.-raq, -req.....	74
6.4.2.-mtıl	74
6.4.3.-ımtık	74
6.4.4.-ça	74
6.4.5.-cağaz	75
6.4.6.-cık.....	75
6.5. Salarca	75
6.5.1.-rax	76
6.5.2.xutu.....	76
6.6. Özbek Türkçesi.....	76
6.6.1.-ça	77
6.6.2-gina.....	77
6.6.3.-iş.....	77
6.6.4.-imtir.....	77
6.6.5.-imtil.....	77
6.6.6.-rok	78
6.6.7. -day, -dey.....	78
6.6.8.-ak.....	78

6.6.9.-dak, -dek.....	78
6.7. Uygur Türkçesi.....	79
6.7.1.-ça.....	79
6.7.2.-çak.....	79
6.7.3.-çilik.....	79
6.7.4.-çuq.....	79
6.7.5.-teg.....	79
6.7.6.-rak.....	79
6.7.7.-qına.....	80
6.7.8.-mtu.....	80
6.7.9.-uç.....	80
6.7.10.-siman / -simal.....	80
6.7.11.-dag, -tag.....	80
6.7.12.-tag.....	80
6.7.13.-yın/-tin.....	80
6.7.14.-imisrek.....	80
6.7.15.-n / -v.....	81
6.8. Tatar Türkçesi.....	81
6.8.1.+ça.....	81
6.8.2.+çık, +çek.....	81
6.8.3.-rak, -rek.....	81
6.8.4.+aq.....	81
6.8.5.+an.....	82
6.8.6. +aylı.....	82
6.8.7.+ğilt.....	82
6.8.8.+ğiltım.....	82
6.8.9.+iltir.....	82

6.8.10.+qay, key	82
6.9. Kazak Türkçesi	82
6.9.1.-rak	83
6.9.2.-dau / -deü.....	83
6.9.3.-lau, -leü	83
6.9.4.+day, +tay.....	83
6.9.5.+ğılt	83
6.9.6.+şıq.....	84
6.10. Karakalpak Türkçesi	84
6.10.1.-ğılt	84
6.10.2.-şa	84
6.10.3.-şıl.....	85
6.10.4.-rak	85
6.10.5.-sımaq.....	85
6.10.6.-amıq.....	85
6.10.7.-is	85
6.10.8.-day, -tay.....	85
6.10.9.-dayın, -deyin	85
6.11. Kırgız Türkçesi	85
6.11.1.+ça	86
6.11.2.-rak	86
6.11.3.+day.....	87
6.11.4.+çık, +çuk.....	87
6.11.5.+döy.....	87
6.11.6.+ğılt, +gult.....	88
6.11.7.+çıl.....	88
6.12. Hakas Türkçesi	88

6.12.1.-ıl	89
6.13. Başkurt Türkçesi	89
6.13.1.-tan, -ten	89
6.13.2.-rak	90
6.14. Karay Türkçesi	90
6.14.1.-rak	90
6.14.2.-çek	90
6.14.3.-muş	90
6.15. Karaçay- Balkar Türkçesi	91
6.15.1.-lay	91
6.15.2.-ça	91
6.15.3.-rak	91
6.16. Kumuk Türkçesi	92
6.16.1.lap	92
6.16.2.po/ bo	92
6.16.3.+ça	92
6.16.4.+çak	92
6.16.5.+çakı	93
6.16.6. +day	93
6.16.7.+lay	93
6.17. Tuva Türkçesi	93
6.17.1.-smaar, -zmaar	93
6.17.2.-ıl	93
6.17.3.-ıldır	93
6.18. Sibirya Tatar Türkçesi	94
6.18.1.-rık	94
6.18.2.+aq	94

6.18.3.+An.....	95
6.18.4.+aylı.....	95
6.18.5.+ça	95
6.18.6.+gilt(ım)	95
6.18.7.+iltir.....	95
6.18.8.+qaçaq	96
6.18.9.+çaq	96
6.18.10.+çiq.....	96
6.19. Nogay Türkçesi.....	97
6.19.1.-şıl/-şil.....	97
6.19.2.-ıldıy/-ildiy	98
6.19.3.-ılcır/-ilcir	98
6.19.4.-ıldım/-ildim	98
6.19.5.-gilt/-gilt	98
6.19.6.-şıl/-şil.....	98
6.19.7.-goşkıll.....	98
6.19.8.-sımal.....	99
6.19.9.-gana/-gene, -kana/-kene	99
6.19.10.+akay	99
6.19.11.+alak.....	99
6.19.12.+ilžir	100
6.19.13.+(i)rak.....	100
6.20. Yakutça	100
6.20.1.-xan.....	101
6.20.2 -lı, -tı, -hl.....	101
6.21. Çuvaşça	101
6.21.1.-ça.....	101

İKİNCİ BÖLÜM

SONUÇ.....	102
KAYNAKLAR.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	109

GİRİŞ

Türkçeyi öğrenmek ekleri öğrenmektir.

Jean Deny

Dil, en eski insan toplulukları arasında doğmuş olup çok eski bir devire kadar uzanır. Yani, bugün yeryüzünde konuşulan diller binlerce yıldan beri, nesilden nesile kalıp gelen ve değişip gelişen anlaşma sistemleridir. Bugün konuşulan dillerin doğuşu hakkında kesin bilgilerimiz yoktur. Ancak yaşayan dilleri birbirleriyle ve bilinen en eski dillerle karşılaştırınca anlıyoruz ki, dünya dilleri az sayıda bir takım eski anadillerin farklılaşarak oluşmasından meydana gelmişlerdir.¹

Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerek insan ve toplumdaki ayrı düşünemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur². Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese; seslerden örülmüş muazzam bir yapı; temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir.³

Dili inceleyen, kurallarını ortaya koymaya çalışan bilime de dilbilim denir. Dilbilimin en kısa tanımı, “dili inceleyen bilim, dilin bilimi” biçiminde yapılabilir.⁴ Dilbilim yüzyılımızın ikinci yarısında dallanmış, budaklanmış ve öteki bilim dallarıyla sıkı sıkıya ilişki içerisine girmiştir. Bu dallardan biri “Biçim Bilgisi”dir.

Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır. Şekil bilgisinin temel öğeleri kelime kökleri ve eklerdir.⁵

Türkçenin en tabii, en işlek, en geniş yeni kelime kazanma yoludur. Kelime türetmek köklerden yapım ekleri ile görevden yapmak demektir. Eklemeli bir dil olan Türkçenin çok zengin bir kelime yapma sistemi vardır. Türkçenin her tipte pek çok olan yapım ekleri ile sayısız kelimeler yapılabilir.

¹ Tuncer Gülensoy, **Üniversiteler İçin Türkçe El Kitabı**, TDK Yay., Kayseri 1998, s.8

² Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara 2007, s. 11

³ Muharrem Ergin, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yay., İstanbul 1995, s.7

⁴ Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, s.14

⁵ Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara 2003, s.5

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Türk dilinde kullanılan eklerin genel özellikleri ile geçmişten bugüne Türkçede kullanılan karşılaştırma, gibilik ve benzerlik ifade eden ekler, İkinci bölüm ise, Sonuç, Kaynaklar ve Özgeçmiş bölümlerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmada Eski Türkçeden günümüze kadar, Çağdaş Türk Lehçeleri de dahil olmak üzere gibilik, benzerlik ve karşılaştırma bildiren ekler üzerinde durulmuştur.

ŞÜKRİYE GÖKÇEN DİKEN

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİLİNDE KULLANILAN EKLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ İLE GEÇMİŞTEN BUGÜNE TÜRKÇEDE KULLANILAN KARŞILAŞTIRMA GİBİLİK ve BENZERLİK EKLERİ

Sözcük yapımı, köke türetme ve/veya dilbilgisel eklerin eklenmesiyle ya da bağımsız eklerin birleştirilmesiyle yeni birimler oluşturulmasını sağlayan dilsel üretim süreçleri bütünüdür.⁶Sözcüklerin görevlerini belirtmeye ya da sözcük türetmeye yarayan anlam değiştirici en küçük ses ya da ses birleşimine **ek** denir.⁷ Ek gruplarının çeşitliliği ve aynı kelimenin sonuna birçok ekin yan yana sıralanabilmesinden dolayı, Türkçede eklerin kelimelere nispetle, sayıca çok daha fazla ve kullanılışları bakımından da çok daha canlı oldukları şüphesizdir diyebiliriz. Yine aynı görüş etrafında Türkçedeki eklerin gramer ekleri olmaktan çok kelime oluşturma görevinde olduklarını da söyleyebiliriz.

Morfemler, yani ekler anlamları olmayan ancak kelimelerden, kelimeler türetmekle ya da kelimelere durum, ilgi, kip, zaman ve kişi ile ilgili birer anlam katmakla görevli dilbilgisi öğeleridir. Örneğin: *-i, -e, -de, -den, -ler, -in, -ci, -gin, -gen, -yor, -im, -m* gibi öğeler ya kelime türetmeye ya da kelimeleri cümlenin anlamına göre biçimlendirmeye yararlar.

Kökler kelimedede kendisine uyulan, ekler ise köke uyan unsurlardır. Bu sebeple eklerin büyük bir kısmı çok şekillidir. Çok şekillilik bakımından ekler dilimizde ya bir şekilli , ya iki şekilli ya dört şekilli ya da sekiz şekillidir: Bir şekilli: *-m* (masa-m), iki şekilli: *-an, -en* (koşan, gelen), dört şekilli: *-p, -ip, -up, -üp* (alp,

⁶ Osman Toklu, **Dilbilime Giriş**, Akçağ Yay, Ankara 2003., s.56

⁷ Mehmet Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yay., Ankara 1998, s.275

verip, koşup, görüp), sekiz şekilli: -d, -di, -du, -dü, -ti, -t, -tu, -tü (yazdı, geldi, durdu, gördü, attı, gitti, sustu, düştü) ⁸

Dilbilgisi açıklamalarında ekleri göstermek için, bir ekin çeşitli biçimleri arasından yalnızca ünlü harfi *e, i* ve bu ek ünsüz bir harfle başlıyor ve bu harfin de hem yumuşak hem de sert ünsüzü varsa yumuşak olanını söylemek ya da yazmak gerekir.⁹

Ekler bir ya da daha çok sestem oluşabilir. Genellikle dünya dillerinde *ön ek, iç ek ve son ek* olmak üzere üç türlü ek vardır. Oysa Türkçede *son ek* bulunur. *Ön ek* yalnızca pekiştirme sıfatlarında kullanılır. Türkçe, sözcük köklerine eklerin getirilmesiyle işleyen bağlantılı bir dildir. Bu nedenle ekler, Türkçenin yapısı ve işleyiş düzeni bakımından büyük önem taşır. Birçok dilde pek çok sözcük ya da cümlelerle anlatılmaya çalışılan kavramlar Türkçede çoğu zaman bir tek ekle anlatılır.¹⁰

Bir ekin birden fazla görevi olabilir. Türkçeden buna örnek verecek olursak masan, araban sözcüklerindeki “n”yi gösterebiliriz. Bu sözcüklerde “n”nin görevi ve anlamı vardır; iyelik 2. kişiyi gösterir; gerçek bir ek niteliği taşır. Hâlbuki aynı sesin arabadakinden (araba+da+ki+n+den) örneğinde böyle bir görevi yoktur, yalnızca ses açısından kolaylık sağlayan, bağlanmayı kolaylaştıran bir ögedir.¹¹ Bunların yanında on altı tane daha farklı görevde kullanılabilir.¹²

Türkçede ekler ya eskiden beri ek olarak vardır ya da iki ek veya kelimenin ekleşmesinden meydana gelmişlerdir. Meselâ *gelmeli* kelimesindeki –meli eki –me ve –li eklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.¹³

Türkçenin ekleri genellikle tek hecelidir. Bu ekler bazen üst üste gelerek uzun bir zincir oluşturabilir. Sözcük köklerine getirilen ek sayısı on ikiye kadar çıkabilir. *Amerikalılaştıramadıklarımızdan mısınız? (Amerika-lı-laş-tır- a-ma-dık-lar-ı-mız-dan-mı-sınız)* sözcüğünde görüldüğü gibi.¹⁴

Türkçede ekler iki ana bölüme ayrılır:

- Çekim Ekleri
-

⁸ www.durna.se, s.42, Erişim tarihi : 25/06/2010

⁹ Haydar Ediskun, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.100-101

¹⁰ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.275

¹¹ Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, s.61

¹² Doğan Günay, **Sözcükbilime Giriş**, Multilingual Yay, İstanbul 2007, s.25

¹³ www.durna.se, s.42, Erişim tarihi : 25/06/2010

¹⁴ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.275

- Yapım Ekleri

Çekim Ekleri: Kök veya gövde halindeki kelimelerin (isimlerin/fiillerin) değişik şekillere girmesini sağlayan eklerdir. Çekimledikleri kelimenin isim veya fiil oluşuna göre iki bölüme ayrılırlar:

a) İsim çekim ekleri: İsimlerin değişik gramer şekillerini elde etmeye yarayan dil unsurlarına denir.

b) Fiil çekim ekleri: Fiillere şekil, zaman ve şahıs ifadesi kazandıran eklerdir.¹⁵

Gerçekte çekim ekleri denildiği zaman aklımıza önce eylemlere gelen çekim ekleri gelir. Ancak, adlara gelen iyelik ekleri, ad durum ekleri ve hem adlara hem eylemlere gelen çoğul ekleri sözcüklerin kök anlamlarını değiştirmedikleri için hepsinin çekim eki olarak kabul edilmesi gerekir. Bu duruma göre çekim eklerini şu bölümlere ayırabiliriz:

- *Adlara gelen çekim ekleri: iyelik eki; -im, -in, -i, -imiz, -iniz, -leri(evim, evin, evi, evimiz, eviniz, evleri)¹⁶, ad durum ekleri;-i,-ı, -u, -ü, -a,- e, -da, -de, -ta, -te, -dan, -den, -tan, -ten (kitabı, kitaba, kitapta, kitaptan)¹⁷*
- *Eylemlere gelen çekim ekleri: olumsuzluk eki; -ma, -me; (bakma, gelme¹⁸), gereklilik kipi eki; -malı, -meli; (gelmeli, kalmalı)¹⁹*
- *Adlara ve eylemlere gelen çekim ekleri: soru eki -mı; Bu küçük çocuk sizin kızınız mı? Ayşe yarın bize gelir mi?²⁰*

Yapım Ekleri: Köklerden onlarla ilgili nesne veya hareketleri karşılamak için kelime gövdeleri türetmeye yarayan eklerdir.²¹ Türkçe yapım ekleri bakımından çok zengin bir dildir. Ad ve eylemlere gelen eklerle binlerce yeni sözcük türetmek mümkündür.²² Kelime türetmek Türkçenin en tabii, en işlek, en geniş yeni kelime kazanma yoludur. Kelime türetmek köklerden yapım ekleri ile görevden yapmak demektir. Eklemeli bir dil olan Türkçenin çok zengin bir kelime yapma mekanizması vardır. Türkçenin her tipte pek çok olan yapım ekleri ile sayısız kelimeler yapılabilir. Türkçenin bu imkanı her zaman açıktır. Ancak bu imkanın

¹⁵ Sezai Güneş, **Türk Dil Bilgisi**, D.E.Ü. Matbaası, İzmir 1999, s.68

¹⁶ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.276

¹⁷ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.277

¹⁸ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.279

¹⁹ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.279

²⁰ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.283

²¹ Güneş, **Türk Dil Bilgisi**, s. 68

²² Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.287

iyi, doğru ve yerli yerinde kullanılması gerekir. Bu husustaki ölçü yeni yapılan kelimeye hiç bir sunilik bulunmaması, hissedilmemesidir. Böyle bir kelimeyi ilk defa elbette bir şahıs yapmış ve dile sürmüştür. Fakat kaidelere ve şartlara öyle uygun yapılmıştır ki, herkes onun yeni değil, eskiden beri var olan bir kelime olduğunu zanneder. Demek ki, yeni kelimenin sağlam olması için dilde yadırganmaması, yapma hissini uyandırmaması, tereddütler yaratmaması, itiraz ve isyan sesleri doğurmaması gerekir. Dil, onu sanki kendiliğinden ortaya çıkarmış gibi olmalıdır.²³Getirildikleri kelimenin isim veya fiil oluşuna, isim ya da fiil türetilmelerine göre dört çeşide ayrılırlar:

- a) *İsimden isim yapım ekleri*²⁴: -cı; boya-cı²⁵
- b) *İsimden fiil yapım ekleri*²⁶: -a, -e; kan-a-mak²⁷
- c) *Fiilden isim yapma ekleri*²⁸: -acak; giy-ecek²⁹
- d) *Fiilden fiil yapma ekleri*³⁰: -ımsa; an-ımsamak³¹

1986'da Babil dil yarışmasında dünya birincisi olan ve 32 dil bilen Johan Vandewalle, Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezinde Türkçe yapım ekleri konusunda yaptığı bir bilgisayar programını sunmuş ve bir eylem köküne gelen eklerin bu eyleme yüz bin civarında anlam yüklediğini kanıtlamıştır. Sadece bir eylem köküne gelen eklerin bu kadar anlam türetebilmesi, Türkçenin inanılmaz derecede zengin bir dil olduğunu göstermektedir. Ancak, ne var ki; Osmanlıcanın altı-yedi yüzyıl süren etkisiyle Türkçedeki ekler ve kökler bir yana itilmiş, yeni sözcükler üretmek yerine Arapça ve Farsçadan başka yabancı sözcükler alınmıştır. Ancak Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkçeye önem verilmiş ve yeni sözcükler türetilmiştir.³²

Dilde, her sözcüğün bir kavramı karşılması esastır. Ancak yeni kavramlar ortaya çıktıkça, bunların her birini yeni sözcükle (göstergeyle) karşılamak pek kolay değildir. O zaman sözcüğün ilk (temel/konuluş) anlamının üstüne benzerlik, işlev gibi çeşitli ilişkilere

²³ www.durna.se, s.44, Erişim tarihi : 25/06/2010

²⁴ Güneş, **Türk Dil Bilgisi**, s. 68

²⁵ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.288

²⁶ Güneş, **Türk Dil Bilgisi**, s. 68

²⁷ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.300

²⁸ Güneş, **Türk Dil Bilgisi**, s. 68

²⁹ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.304

³⁰ Güneş, **Türk Dil Bilgisi**, s. 68

³¹ Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.315

³² Hengirmen, **Türkçe Dilbilgisi**, s.287

dayalı olarak yeni anlamlar yüklenir; sözcüğün kaşladığı kavram sayısı çoğalır (Göstergenin birden çok kavramı ifade etmesi, çok anlamlılık), sözcüğün anlam çevresi genişler. Örnek olarak “insan ve hayvanda besinleri parçalama organının adı” olan DİŞ sözcüğünün nasıl yeni anlamlar yüklendiğini inceleyelim:

* **Benzerlik yönüyle:** Tarak dişi, dantela dişi, bir diş sarmısak...

* **İşlevsel yönüyle:** Çarkın dişi, testerenin dişi, dişli adam (mecaz, sözünü geçiren, etkili)

Örneklere görüldüğü gibi, sözcüğün karşıladığı kavramın, durumun değişmesi, kullanımın değişmesine dayalıdır. Bundan dolayı dilciler “Anlam yoktur, kullanım vardır.” demektedir. Sözcüğün kullanımla anlam boyutlarının değişmesi, genellikle anlam aktarmasına dayalıdır.]³³

Bu kadar çeşitli olan eklerin köken ve meydana gelme bakımından da farklı yollar izlemiş olması mümkündür. Bu yüzden eklere daha fazla dikkat edilmeli, onlara köklere gösterilen özenin aynısı gösterilmelidir. Çünkü ekler Türkçede, yapı bakımından olduğu kadar anlam bakımından da dilin çok mühim bir kısmını teşkil eder.

Herhangi bir metinde şu veya bu sözcüğün geçmesi tesadüf olabilir; ama ekler için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bu yüzden eklerin şekil, anlam ve kullanılış tarzı üzerinde daha iyi bir çalışma yapılmalıdır. Bunun aksine F. SAUSSURE Genel Dilbilim Dersleri adlı eserinde hiçbir özelliğin sürekli olmadığını, rastlantısal sonucu varlığını sürdürdüğünü söylemiştir.³⁴

Eklerin yapısı, anlamı, kullanım alanı kadar kökeni de önemlidir. Biraz da kökeninden bahsedelim.

Türkçedeki eklerin meydana gelişleriyle ilgili görüşler incelendiğinde, eklerin meydana gelmesinde başlıca üç yolun bulunduğu sonucuna varılabilir.³⁵

Bunlardan birincisi bazı eklerin başlangıçta ayrı birer sözcük oldukları halde zaman içerisinde eke dönüştüğünü söyler. Bu düşüncenin sözü geçen eklerin bir kısmı için ispatlanması çok kolaydır. Örnek olarak “ile” sözcüğü. Hem ayrı bir sözcük olarak kullanılabilir hem de ek olarak yazılabilir³⁶:

Kalem ile – kalemle

³³ Osman Bolulu, Sözcüğün Anlam Boyutları (Ana Sütüm Benim Türkçe), **Bizim Anadolu**, 15 Mayıs/Mai 2005, s. 12

³⁴ Ferdinand De Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yay, Ankara 2000, s. 321.

³⁵ Vecihe Hatiboğlu, Türkçedeki Eklerin Kökeni, **Türk Dili Dergisi**, c.XXIX, Ocak 1974, s. 268-273

³⁶ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay, Ankara 2004, s.330

Bir diğerk yaygın örnek “i-” ek fiilidir. Bu fiil çekimlenerek hem ayrı bir sözcük hem de ek olarak yazılabilir.³⁷

İyi imiş – iyiymiş

Güzel idi – güzeldi

Değil ise – değilse

Bir başka örnek de “-man” ekidir. Bu ekin de önceleri bağımsız bir sözcük olma ihtimali yüksektir; çünkü eklendiğı sözcüğe “adam, insan” anlamı katar³⁸. Türkiye Türkçesinde “-man” ekiyle birçok kelime yapılmıştır³⁹. Örneğın:

Kocaman – koca adam

Öğretmen – öğreten adam

(Özellikle öğretmen örneğinde “adam” sözü “insan” sözüyle eş anlamda kullanılmıştır.)

Güneş’e göre, benzerlik ifadesi taşıyan sözcükler türetir. Evcı-men, kara-man, kocaman, küçü-men, uz-man, Şahıs isimleri türeten man eki yabancı bir dilden Farsçadan alınmıştır. Türk-men, Şış-man, göç-men kelimelerinin durumu açık değildir. Kelime köklerinin isim veya fiil olduğı hususu tartışılabilir.⁴⁰

Ergin’e göre, işlek olmayan eklerden biridir. Genellikle mübalağa ve benzerlik ifade eder. Koca-man, kara-man, ak-man misallerinde olduğı gibi isimden isim yapma eki olarak kullanılır. Buna benzeyen bir de isimden fiil yapma eki vardır.

az-man, şış-man, göç-men misallerinde olduğı gibi.⁴¹

Aynı durum “için” sözcüğü için de geçerli olmuştur. Kullanımı az da olsa ekleşmiş şekline rastlanır⁴²:

geldiğı için - geldiğıyçin⁴³

³⁷ Fuat Bozkurt, **Türkiye Türkçesi**, TDK Yay, İstanbul 2004, s.92

³⁸ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, s.268-273

³⁹ Himmet Biray, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim**, TDK Yay, Ankara 1999, s.175

⁴⁰ Güneş, **Türk Dili Bilgisi**, s. 89

⁴¹ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay. İstanbul 1993, s.167

⁴² Feyza Hepçilingirler, **Türkçe Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s.148

⁴³ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, s.268-273

İkinci yol olarak bazı eklerin iki unsurun birleştirilmesiyle oluşturulduğu söylenebilir. Örneğin “-daş” ekinin “-da” bulunma hal eki ile “eş” sözcüğünün birleşmesinden oluştuğu ileri sürülmüştür:

karında eş → karındaş → kardaş ⁴⁴

(“kardeş” sözcüğünün geçmişi ile ilgili varsayımlardan biri bu sözün “karındaş → kardaş” sözünden geldiğidir ki; sözün kökünün “kur” sözünden geldiği yolundaki söylemler çok güçlüdür⁴⁵. Bir diğer varsayım da bu sözcüğün İskitlerden kalma olduğu yolundadır. İskit kralının kardeşinin adı “Karthasis” in ”kardeş” kelimesinin başlangıcı olduğu ileri sürülmüş; ancak özel isim olduğu için kökeni saptanamamış ve fikir havada kalmıştır. Bu durumda birinci varsayım, ikinciye göre daha güçlü kabul edilmiştir.)⁴⁶

“kumsal” sözcüğündeki “-sal” eki “-sı” ve “-al” eklerinin birleşmesinden oluşur:

kum+su (kum gibi) + ıl → kumsul, kumsal

(Sözcüğün aslı “kumsul” şeklindedir. Yanlış okunup “kumsal” olarak dilimize geçmiştir. Bununla ilgili olarak “Ankara, 1962 basımı İmlâ Kılavuzu’nda “kum” sözünün “-sı” eki getirilerek sıfat gibi kullanıldığı, sonra da “-ıl” eki getirilerek genişletildiği belirtilmiştir.)⁴⁷

Bu yol “-cıl” eki için de düşünülebilir. “-cı” ve “-l” eklerinin birleşmesinden oluştuğu söylenebilir:

insan + cı + l → insancıl

“insan” sözü “-cı” ekini alarak “insana alışık” ya da tam tersi “insana saldıran” anlamlarına gelmiş ve “-l” eki ile anlamı genişletilmiştir.⁴⁸

“-dan” ayrılma hal ekinin de “-da” bulunma hal eki ile “-ın” araç hal ekinin birleşmesinden oluştuğu söylenebilir. Buna dayanak olarak da her iki ekin de verdikleri anlamların birbirine yakın olması gösterilebilir.⁴⁹

Üçüncü yol ise bazı eklerin yabancı dillerden geldiğini gösterir. Bu eklere en iyi örnek “-al”, “-ıl” ekidir ki; bu ek Latince de aynı görev ve biçimde kullanılır:

Latince – formalis

⁴⁴ İmlâ Kılavuzu, Ankara 1962, s.185

⁴⁵ Sevan Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı**, Everest Yay., İstanbul 2009, s.302,

⁴⁶ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

⁴⁷ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

⁴⁸ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

⁴⁹ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

Türkçe – matematiksel⁵⁰

(“-sal” ekinin “-sı” ve “-al” eklerinin birleşiminden oluştuğunu daha önce belirtmiştik.)

Türkçedeki soru zamiri “ne” Latince de aynı görev ve biçimde geçmektedir:

Venisti ne? – geldin mi?⁵¹

Türkçede olduğu gibi Latince de olumsuzluk anlamı da katar:

Ne vaniat! – ne gelmesi!⁵²

Ve yine Türkçede olduğu gibi ikilemesiyle olumsuzluk sağlanır:

Neque venit neque me vidit – ne geldi ne beni gördü⁵³

Latince ile Türkçe arasında zaman ve bölge bakımından böyle bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir; ama uzun yıllar sözcük kökü ve ek yaratılmamış olması, sözcük köklerinin ve bazı eklerin insanlık tarihi kadar eski olması dikkate alınarak kimi sözcük ve eklerin tarih içinde bazı ses, biçim ve görev değişikliğine uğrayarak dilden dile aktarıldığı söylenebilir. Bu da Latince ile Türkçe arasında sözcük ve ek alışverişi olmuş olabilir demektir⁵⁴. Ya da her iki dil arasındaki bu kök birliği, tarihin belli bir döneminde ortak kaynaktan yaralanışın bir göstergesi olabilir diyebiliriz.

Bir dili konuşanlar başka bir toplumdaki nesneyi ya da kavramı öncelikle adlarıyla birlikte almaktadırlar. Bu sebeple birçok dilin söz varlığında ortak kelimeler bulunmaktadır⁵⁵.

Türkçe sadece Latince ile değil başka dillerle de sözcük ve ek alışverişinde bulunmuştur. Bunlardan biri de aynı aileden olduğu haala tartışma konusu olan Korecedir.

Aslî eşitlik eki sanılan “gibi” anlamındaki Orta Korece +čhai (< *+ce), bağımlı bir isim olup çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır ve Modern Korecede de aynı şekilde kullanılmaktadır: Orta Ko. Po-nchei mar-a “görmüş olduğun gibi yapma” (po-“görmek, bakmak”), Orta Ko.čha ha-“... gibi yapmak, davranmak” (*hā-* “yapmak, etmek”), vb. krş. Korece isimden zarf yapma eki * > Orta Ko . +*styei*, Modern Ko. + *ccci* : örn. Modern Ko.

⁵⁰ www.miregitim.com/online_latince_turkce_sozluk, Erişim tarihi: 26/04/10

⁵¹ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

⁵² Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

⁵³ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

⁵⁴ Hatiboğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, 268-273

⁵⁵ Mustafa Sarı, **Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi**, TDK Yay, Ankara 2008, s.21

acci "nasıl" < *+çe. Öte yandan, Ramstedt, Ko. *myzč* " kaç " kelimesinin sonundaki + c ' nin bir eşitlik eki olduğunu düşünerek Trk. *qač* ile karşılaştırmıştır.⁵⁶

Yabancı dillerin Türkçeyi ağır baskı altında tuttuğu dönemlerde; o dillerden gelen sözcük kök ve ekleri gramer kurallarıyla beraber alınıp kullanıldığı gibi, Türkçe sözcükler de yabancı kurallara göre kurulan tamlamalarda kullanılmış, hatta Türkçe sözcüklere yabancı ekler getirilerek yeni sözcükler türetilmiştir.

Örneğin Arapçada bulunan nispet “î” si. Aslında Arapçada nispet eki –iyyun şeklinde olup ' si şeddelidir.(Şedde; Arapçada ve Farsçada iki def okunması icab eden bir harfin üzerine konulan işaret.)⁵⁷ Bu şedde 'den sonra başka ek gelince ortaya çıkar. Fakat Türkçede bugün tek 'li şekle gidilmiştir. Demek ki Türkçede asıl ekin şeddesi ve tenvini [Tenvin; kelimenin sonunu “nun” gibi okutmak için konulan iki üstün (-en), iki esre in), iki ötre (-ün)]⁵⁸ atılır ve nispet eki uzun i (î) şekline geçer:⁵⁹ Altunî, gümüşî...

Bir başka örnek olarak Arapça çokluk ekini gösterebiliriz. Arapçada hem belirli çokluk (ikilik – tesniye) hem de belirsiz çokluk (çokluk – cem') vardır.⁶⁰ Teniye; -eyn veya -ân ekleri ile yapılır: tarafeyn (iki taraf), devletân (iki devlet) misallerinde olduğu gibi.⁶¹

Çokluk ise iki türdür: cem-i salim (sağlam çokluk), cem-i mükesser (kırık çokluk, vezinli çokluk). Cem-i mükesser çekimle, içten kırılma ile yani vezinle yapılır: ahkâm (hüküm), âfâk (ufk) gibi.⁶²

Cem'-i salim ek ile yapılır. Bu ekler müzekkerlerle (eril) müenneslerde (dişil) ayrı ayrıdır.⁶³ Müzekkerlerde cem'-i salim ekleri –ûn ve îndir: hâzırûn (hâzır), me'mûrîn (me'mûr) misallerinde olduğu gibi. Bunlardan Türkçede daha çok –în'li çokluklar kullanılmıştır.⁶⁴ Havâkîn (hakanlar), havâfîn (hatunlar)⁶⁵ Müenneslerde ise cem'-i salim eki –ât'tır: mucizât (mucizeler) hikâyât (hikayeler)⁶⁶ -ât eki Türkçede galat (Türkçe sözlüklerde “yanlış kelime veya söz, yanlışlık; mevcut kurallara uymayan, kuralsız; yanlışlık yapmak, hata

⁵⁶ Han –Woo Choi, **Korece İle Türkçenin Durum Eklerinin Karşılaştırması**, s.45

⁵⁷ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, s.983

⁵⁸ Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.1081

⁵⁹ Muharrem Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1997, s.56

⁶⁰ Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.58

⁶¹ Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.59

⁶² Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.60-61

⁶³ Arapçada sözcüklerin erilliği ve dişilliği vardır.

⁶⁴ Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.59

⁶⁵ Zeki Kaymaz, Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurallarla Çokluk Şekilleri Üzerine, **Turkish Studies**, Erzincan 2007,s.406

⁶⁶ Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.59

etmek, yanılmak” gibi anlamları bulunan galat terimi dilde, bir dile başka dillerden giren kelime veya kelime gruplarının yanlış bir biçimde kullanılması sonucu oluşan farklılıklar için kullanılır.)⁶⁷ olarak bazı Farsça ve Türkçe kelimelere de atlamıştır: Gelişât, gidişât gibi..⁶⁸

Bunlardan başka Farsçadan alınan ekler de Türkçe sözcüklerle birleşip yeni sözcükler türetmiştir:

“-dâr” eki ile:

emek-dâr (Türkçe Farsça birleşik sıfat)⁶⁹

“-dan”⁷⁰ eki ile:

Sürmedanlık

“-dan” eki zaten “-lık” eki ile aynı anlamı katmasına rağmen bugüne kadar hep ikisi bir arada kullanılarak gelmiştir. “çaydanlık, buhurdanlık” gibi...

“-dan” ekinin tek başına kullanıldığı durumlar da vardır; ancak incelendiğinde kök olan sözcüğün de ekin geldiği dile ait olduğu görülmüştür: “şamdan – mumluk” örneğinde olduğu gibi. Bu da Türkçenin o dönemlerde baskı altında olmasına rağmen kendini korumaya çalıştığına, asimile olmamak için direndiğine kanıttır.

Bu tür yakınlıklar tesadüf olamaz; çünkü sadece bir ekte veya sözcükte görülmemekte, pek çok örneği bulunmaktadır.

Dilbilimciler yaptıkları araştırma ve karşılaştırmalar sonucunda dilleri gruplara ayırdılar ve bunlara “dil aileleri” dediler; Ural-Altay Dil Ailesi gibi...

Aynı soydan gelen ve dilleri akraba olan milletler bulunduğu gibi, ırk bakımından birbirleri ile hiçbir ilişkisi bulunmayan, fakat aralarında kültür ilişkisi ve kültür bağı olan milletler de vardır. Nitekim Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alan diller, birbirleriyle soy bakımından bir bağ bulunmayan birçok millet tarafından kullanılmaktadır. Aynı dil ailesindeki diller arasındaki akrabalık da derece derecedir. Bir anadilin ayrı ayrı kollarından gelen diller uzak akrabadırlar. İngilizce ile Farsça gibi. Aynı anadilin aynı dalından gelen kollar ise yakın akrabadırlar. Almanca ile İngilizce gibi.⁷¹

⁶⁷ Zuhâl Kültürel, **Galatât Sözlükleri**, Simurg Yay, İstanbul 2008, XLIV+325

⁶⁸ Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.60

⁶⁹ Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.217

⁷⁰ Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.80

⁷¹ Yusuf Karaca, **Yeryüzündeki Diller ve Türkçe**, s.51

Buna göre eski bir anadilden dallanan diller aralarında akraba olurlar. Dünya dilleri, bu bakımdan sınıflanmış ve dil ailelerine ayrılmıştır.⁷² Türk dili, Ural – Altay dil grubuna(Ural – Altay dilleri, diğer dil aileleri gibi sağlam bir aile oluşturmazlar. Bu gruptaki diller arasındaki yakınlık, köken akrabalığından ziyade yapı yönüyle benzerlik şeklinde ortaya çıktığı için sınıflandırmanın dil ailesi yerine dil grubu olarak yapılması görüşü benimsenmektedir)⁷³ dâhil olup, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dillerinin de yer aldığı Altay dilleri ailesine mensuptur. Yapı bakımından Altay dilleri ailesine giren diğer diller gibi Türkçe de sondan eklemeli bir dildir.⁷⁴ Eklemeli dillerde sözcük değişmez, ona ek ve takılar eklenerek sözcük çekilir ve türetilir. Her dilbilgisel ilişki kendine özgü bir takıyla ifade edilir ve sözcüğün sonuna çeşitli takılar, ekler sıralanır. Türkçe ağırlıklı dillerin en tipik örneğidir.⁷⁵Türkçede önek ve içek bulunmamasına, yalnızca son ek olmasına karşın, türetme ekleri açısından dünyanın en zengin dillerinden biridir.⁷⁶

Türkçenin 13. yüzyıla kadar aynı biçimde yaygın olarak bütün Türkler tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Ancak bu yüzyıldan itibaren doğal bir ayrışma ortaya çıkmıştır. 19. Yüzyılda bu ayrışma en üst düzeye çıkar. Doğu Türkistan’ın Çin, Batı Türkistan’ın Ruslar tarafından işgal edilmeleriyle ayrışma iyice kendini belli edecektir. Zamanla Türkçede yaşanan ayrışma alfabe, edebiyat gibi alanlarda etkisini gösterecektir. Kimi görüşlere göre “ Türk dili tarihin hiçbir devrinde bugün olduğu gibi sayısı yirmileri aşan yazı diline sahip olmamıştır.” Nitekim bu durum Türk dünyasının önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.⁷⁷

Yapı ve oluşum bakımından, Türkçede ekler kelimelere benzemektedir. Ekler daima kelimenin sonunda bulunduğundan, eklerin yapısına giren sesler baş ve orta durum kayıtlarına bağlı olmadığından, köklere nispetle, daha geniş bir oluşum imkânına sahip bulunmaktadırlar.

Ekler de fiil ve isimlere mahsus olmak üzere, başlıca iki gruba ayrılır ve her iki gruba dâhil ekler, yapı bakımından şöyle bir şekil arz eder:

1) Tek bir ünlüden oluşan ekler

Örnek: -a → zarf fiil eki, -i → belirtme hâl eki⁷⁸

⁷² Gülensoy, **Üniversiteler İçin Türkçe El Kitabı**, s.8

⁷³ farabi.selcuk.edu.tr Erişim tarihi: 26/04/10

⁷⁴ www.turkcebilgi.net Erişim tarihi: 26/04/10

⁷⁵ Zeynel – Ayşe (Eziler) Kıran, **Dilbilime Giriş**, Ankara 2006, s.35

⁷⁶ Toklu, **Dilbilime Giriş**, s.57

⁷⁷ Mim Kemal Öke, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Alfa Yay, İstanbul 1999, s.89

⁷⁸ Reşit Rahmeti Arat, **Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı**, Türk Dili, Ankara 1955, (396-400) s.398

2) Tek bir ünsüzden oluşan ekler

Örnek: -ş → fiilden fiil yapım eki⁷⁹

3) Bir ünlü ve bir ünsüzden oluşan ekler

Örnek: -er → isimden fiil yapım eki⁸⁰

4) Bir ünsüz ve bir ünlüden oluşan ekler

Örnek: -la → fiilden isim yapım eki, -da → bulunma hâl eki⁸¹

5) Bir ünsüz, bir ünlü ve bir ünsüzden oluşan ekler

Türkistan

Ekler, kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, kökler ile birleşerek gövdeler, gövdelerle birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir.⁸² Ekler kökün veya kelimeni anlamında değişikliğe yol açabilir. Eklendiği sözcüğe yeni anlamlar kazandırabilir. Bunlardan biri de benzetme ilgisi kazandırmaktır. Benzetme, bir varlıktaki ya da eylemdeki herhangi bir özelliğin daha etkin belirtilebilmesi için, onunla andırma ilişkisi içinde bulunduğu varsayılan başka bir varlığın ya da eylemin örnek gösterilmesidir⁸³. Kelime gruplarında ve cümlede fiilin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, fiilin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için isim eşitlik haline girer. Eşitlik hali eşitlik ekleriyle yapılır. Bu eklere benzerlik ekleri de denir. Bu eklerin asıl işlevi gibilik, benzerlik ifade etmektir.⁸⁴

Benzetme günlük yaşamda olsun, yazınsal parçalarda olsun, çokça başvurulan bir yoldur⁸⁵. Biz burada geçmişten bugüne, Türk dillerinde kullanılan gibilik-benzerlik ve benzetme amacıyla yapılan karşılaştırma eklerini göstereceğiz.

⁷⁹ Arat, **Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı**, s.398

⁸⁰ Arat, **Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı**, s.399

⁸¹ Arat, **Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı**,s.399

⁸² Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**,TDK Yay., Ankara, 2003,s.15

⁸³ Nizamettin Uğur, **Anlambilim (Sözcüğün Anlam Açılımı)**, TDK Yay, Ankara 2003, s. 49

⁸⁴ Recep Toparlı, **Harezmi Türkçesi**, Dilek Ofset,Tokat 1998, s.40

⁸⁵ Toparlı, **Harezmi Türkçesi**, s.51

1 – Karanlık Devir

Türk dilinin ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Türkçenin bilinen yazılı metinlerinden önceki dönemleri "karanlık dönem" olarak kabul edilmektedir.⁸⁶

Dillerin tarihsel gelişim süreçlerini ayıran kesin çizgiler yoktur. Dillerin gelişim süreçlerinin dilbilimsel ölçütlerle belirlenmesi gerekir. Ancak çoğu zaman yazı dili olmayan tarihî dillerle, lehçe ve ağızlarla ilgili yeterli filolojik malzemenin bulunamayışı, dilsel süreçlerin tarihsel, siyasî, sosyal ve politik olgular aracılığıyla belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Türk dili tarihinin ana kesitlerini oluşturan Türk yazı dilleri, lehçeleri ve ağızlarındaki sayısız dallanmalarına karşılık sınırlı sayıdadır. Çoğu tarihî Türk yazı dili alanıyla ilgili elimizde oldukça sınırlı bir dil malzemesi vardır. Dolayısıyla Türkçenin tarihsel dönemlerinin tespit edilmesinde, tarihî dönemler arasındaki geçiş ve dallanma proseslerinin, ilişkilerinin belirlenmesinde bu sınırlı dil malzemesi çoğu zaman yetersiz kalmış, bunun yanında başka tarihsel, siyasî ve sosyal olgular, tarihsel dil süreçlerinin belirlenmesinde ölçüt olarak kullanılmıştır.⁸⁷

1-1 Altay Türkçesi

⁸⁶ www.turkcemakale.net erişim tarihi: 26/04/10

⁸⁷ www.dilededebiyat.net erişim tarihi: 26/04/10

1948'e kadar "Oyratça" adıyla anılan Türk lehçesine bugün Altay Türkçesi veya, daha kısa bir isimlendirmeye, Altayca denilmektedir.⁸⁸Altay Türkçesini konuşan millet, bugün Rusya federasyonu içinde bulunan Dağlık Altay bölgesinde yaşamaktaydılar. Rusya Federasyonu'na bağlı Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti, Gorno-Altaysk şehridir. Eski adıyla Ulalu (1948'e kadar Oyrot-Tura) olan bu şehirde toplam ülke nüfusunun yaklaşık dörtte biri yaşamaktadır⁸⁹.

Altay Türkçesi yazı dili Altay Kişi ağzına dayanmaktadır. Okullarda Altay Türkçesi sadece ders olarak okutulmakta, eğitim ise Rusça ile yapılmaktadır. Bununla birlikte Gorno-Altaysk Pedagoji kolejlerinde ve Dağlık-Altay Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde, Altay Dili ve Edebiyatı bölümünde Altayca ve Rusça eş-zamanlı olarak okutulmaktadır. Altay diliyle yazılmış okul kitapları, gazete, dergi ve bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Radyo ve televizyonda ise çok kısıtlı saatlerde Altay Türkçesi ile yayın yapılmaktadır.⁹⁰

Altayca halk hikâyeleri, mitolojik söylenceler incelendiğinde içerisinde yüzlerce Moğolca sözcüğe rastlanmıştır. Bu da Moğolca ile akraba dil oldukları varsayımını kuvvetlendirir. O dönemden kalan sözcüklerin birkaçını ele alıp bugünkü Türkiye Türkçesindeki anlamları ile karşılaştırdık

Altayca	Türkçe
aba	abla ⁹¹
advokat	avukat ⁹²
bazar	pazar ⁹³
ceder	yeter ⁹⁴
kös	göz ⁹⁵
tüü	tüy ⁹⁶

⁸⁸ Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay, Ankara 1999, s.7

⁸⁹ www.geldik.com erişim tarihi: 26/04/10

⁹⁰ www.turkiyat.gazi.edu.tr erişim tarihi: 26/04/10

⁹¹ Gürsoy, Naskali Muvaffak Duranlı, s.20

⁹² Naskali, Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, s.21

⁹³ Naskali, Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, s.37

⁹⁴ Naskali, Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, s.57

⁹⁵ Naskali, Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, s.123

⁹⁶ Naskali, Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, s.190

Karşılaştığımız sonuç şaşırtıcı ve aksini iddia edenlere bu akrabalığın gerçek olduğunu gösteriyor.

Ekler

1.1.1.-tiy⁹⁷ (gibilik)

kızıl örttiy – kızıl alev gibi

1-2-Moğol Türkçesi

Bir zamanlar bir Altay dil birliğinin mevcut olup olmadığı ve Moğol, Türk ve Mançu – Tunguz dillerinin birbiriyle kök akrabası olup olmadığı bir yana, Ana Moğolcanın yani Moğolcanın tasarlanabilecek en eski şeklinin bir hiçten meydana gelmiş olmayacağı, büyük bir kesinlikle kabul edilmelidir⁹⁸. Altay dilleri arasında birbirine en yakın dillerin Altayca ve Moğolca olduğu bilinir. Kuramsal Altay dilinden ilk olarak Japoncanın, ardından Korecenin ayrıldığı düşünülmektedir. Japonca ve Korecenin ayrılmasından sonra Türk-Moğol dil birliği denen ikinci bir aşama söz konusudur. Öte taraftan aynı şekilde Türkçenin Altay dil birliğinden ayrıldığı devir, Türkçenin tarihî devirleri içinde ilk Türkçe devri olarak adlandırılır. Yine hipotetik şekillere dayalı bu döneme ait sınırlı bilgimiz vardır.⁹⁹

Moğol adı ilk kez VII. yy.da Çin kaynaklarında geçer. XII. yy.da tarih sahnesine çıkan bu milletin siyasi birliği vardır; ama dil birliği, ağızların dışında kalan standart bir Moğol dili yoktur. Cengiz Han döneminde Uygur yazısını alıp kendi yazı dillerini kurarlar¹⁰⁰.

En eski Moğol yazıtı, Onon ırmağı kıyısında, granit bir taş üzerine yazılmıştır ve toplam beş satırlık olan bu metinde Cengiz Han'ın yeğeni anılır. Bu yazı XIII. yy.da okunmuştur¹⁰¹.

Moğolcanın Türkçe ile biçim, söz varlığı, söz dizimi açısından birçok yakınlığı vardır. Bu ekler her iki dilde de eşittir. Sözcükler arasındaki yakınlığa şu örnekler verilebilir:

Moğolca

kulagu

omurugun

sira

Türkçe

kulak¹⁰²

omuz¹⁰³

sarı¹⁰⁴

⁹⁷ Fuat Bozkurt, **Türklerin Dili**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1999, s. 781(örnek kesit, ilk mısra)

⁹⁸ Nikolaus Poppe, **Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri 1. Kısım Karşılaştırmalı Sesbilgisi**, Fatih Ofset, İstanbul 1994 s.10

⁹⁹ www.diledebiyat.net erişim tarihi: 26/04/10

¹⁰⁰ www.lahuti.com erişim tarihi: 26/04/10

¹⁰¹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.65

¹⁰² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.65/4

¹⁰³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.65/4

bu

var (Eski Türkçede “bar-”)¹⁰⁵

Ramstedt, Moğolca Türkçe Ses Tarihi adlı çalışmasının üçüncü bölümünde Türkçe kelime başı y- sesinin Moğolcadaki y-sesini karşılayabileceği şeklindeki iddiasına delil olarak, Moğolca *yekin* (neden, nasıl?) kelimesiyle ilgili bulunduğu Türkçedeki soru ve belirsiz zamir olarak *nä* ’yı sürer. O *nä* ’nın gelişimi zerindeki görüşünü şöyle açıklar:

Ön veya ilk Türkçede *yä* - kökü vardı. Bu kökün ilgi ve yükleme hallerinin etkisiyle oluşan önsesi *yä nin*, *yä ni* şeklindeydi. Bunlardan *nä nin*. *Nä ni* şekilleri oluştu ve böylece *nä* önsesi yaygınlaştı.¹⁰⁶

Ekler:

1.2.1.-ug¹⁰⁷ (benzetme)

saçug – saç kadar uzun olmayan, saççık (perçem için kullanılan benzetme yolu oluşturulmuş bir tabir.)

1-3-Sümerce

Sümerler Mezopotamya denilen bölgede Ur, Uruk, Lagaş ve biraz daha kuzeyde Nippur şehrine kadar olan bölgede şehir devletleri şeklinde bir uygarlık kurmuşlardır. Yazı ilk önce ticari malların konduğu torbaların üstlerine konan bir parça kilin üzerine malın cinsine göre işaretler konmasıyla ortaya çıkmaya başladı. Daha sonra Sümerler yazı stilini geliştirerek kil tabletler üzerine yazı yazmaya başladılar ve tarihin en önemli dönüm noktalarından biri olan yazı ortaya çıktı.¹⁰⁸

Çağlarında yüksek uygarlık seviyesine ulaşmış olmalarına rağmen yazının mucidi olan bu millet hakkında kesin bilgiler elimizde yoktur. Bu nedenle dilleri de kesin, belli bir kaynağa bağlanamaz. Günümüze ulaşan bir belge olan Sümer Krallar Listesi’nde Tufan’dan önce sekiz kralın hüküm sürdüğü yazılıdır. Tufandan sonra çeşitli kent devletleri ve bunların hanedanları öbürleri üzerinde geçici olarak egemenlik kurdu. MÖ. 2000 yılı dolaylarında Sümerler için sıkıntılar başladı. Diğer kültürlerin baskısı, egemenlik çabaları arttı. Zamanla bölgeleri ele geçirildi ve bu durum onlara çok ağır geldi. Böylece Sümerler eski gücünü,

¹⁰⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.65/6

¹⁰⁵ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.65/6

¹⁰⁶ W. Bang, Köktürkçeden Osmanlıcaya, TDK Yay, Ankara 1996, s.9

¹⁰⁷ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.65/4

¹⁰⁸ www.antoloji.com, Erişim tarihi: 26/04/10

etkinliğini yitirdi ama Sümer medeniyeti, diğer kültürleri etkilemeğe devam etti. Hammurabi zamanından az sonra, Sümerce ölü bir dil durumuna geldi.¹⁰⁹

Fritz Hommel araştırmaları sonucunda Sümerceyi Altay dili saymış¹¹⁰ ve 1915'te 200 kadar Sümerce sözcüğü Türkçe ile karşılaştırmıştır. Bu sözcük karşılaştırmasının sonucu akrabalığı kanıtlayacak kadar güçlü değildir; ama bazı sözcükler ilginç bir şekilde benzemektedir¹¹¹:

Sümerce	Eski Türkçe
ai	ay
dingir	tengri (tanrı)
ab	eb (ev)
dağ	tag (dağ)
gus	üç
afer	ekin

Prof. Dr. Nedim TUNA Sümerce ile Türkçe arasındaki benzerlik ile ilgili çalışmalarında Sümercede “d ve g” seslerinin Türkçede “y” sesine dönüştüğünü ya da düştüğünü belirtmiştir.¹¹²

Sümerce	Türkçe
dar-	yar-
dip	ip/yip
diğ	yağ
dagud	yoğun
garim	ark (su yatağı)
gaz-	ez-
gid-	it-

Ekler:

1.3.1.-řè (eşitlik)

tùn- řè – sonuna kadar¹¹³

¹⁰⁹ www.turkbirlik.gen.tr, Erişim tarihi: 26/04/10

¹¹⁰ Vecihe Hatipoğlu, **Türk Tarihinin Başlangıcı**, Ankara Üniv., Dergiler, s.30

¹¹¹ Osman Nedim TUNA, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, TDK Yay., Ankara 1990

¹¹² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.68

¹¹³ Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, TTK Yay., Ankara 1981, 1 cilt, s.2

1.3.2.-gim (benzerlik, gibilik)

uşumgal-gim – kahraman ejder gibi¹¹⁴

tùg-gim – giysi gibi¹¹⁵

- Sümer Dili ve Grameri adlı kitabın birinci cildindeki alıntı yazıları okuduk ve gördük ki bazı kelimeler birçok yerde aynen tekrar etmekte. Bu cümleler ve kelimeler üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda eklerin geldikleri kelimeye aynı anlamları verdiğini gördük:

- ✓ *Tùn-šè bi-sì – sonuna kadar (tümünü)silip süpürdü.*¹¹⁶
- ✓ *Nam-inim ma-dirig-dirig-šè – hırslı tasarımlara göre*¹¹⁷
- ✓ *Bur hé-gál an-šà(g)-gi-ša-gim – bolluk kabını göğün içindekiler gibi*¹¹⁸
- ✓ *Gud-gim – boğa gibi*¹¹⁹
- ✓ *Am-gim – yaban öküzü gibi*¹²⁰
- ✓ *a-a dlškur ù-mu-un ud-da u5-a mu-zu an-zag šè – baba tanrı Iskur, bey, fırtınaya binen senin adın göğün sonuna kadar (erişir)*¹²¹
- ✓ *me-lám-zu kalam-ma tóg-gim im-mi-in-dul – senin korkunç parlaklığın Sümer ülkesini bir giysi gibi örtüyor*¹²²

Tüm bu örneklerden yola çıkarak –sa ve –gim eklerinin gibilik, ve karşılaştırma ekleri olduğu kanısına vardık.

2) İlk Türkçe

Hun, Avar, Hazar, Bulgar dillerinin Türkçeden henüz ayrılmadığı dönem olarak gösterilir. Türkçenin karanlık çağlarına ait dönemleri ana hatlarıyla bu şekildedir. Bundan

¹¹⁴ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.43, 21. satır

¹¹⁵ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.43, 21. satır

¹¹⁶ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.2, 11. satır

¹¹⁷ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.6, 16. satır

¹¹⁸ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.26,18. satır

¹¹⁹ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.37, 6. satır

¹²⁰ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.37, 8. satır

¹²¹ Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.38, 7. satır

¹²² Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.39, 12. satır

sonraki dönemlere ait metinler, yazılı kaynaklar olduğu için dilimizin tarihî gelişimi sağlıklı bir şekilde izlenebilmektedir.¹²³

2-1-İskitçe

İskitlerin ilk yurtlarının Tanrı dağları – Ferdana – Kaşgar bölgesi olduğu sanılır. M.Ö. VII y.y.da buradan batıya göçerler. M.Ö. III. y.y.a kadar Avrupa içinde adları anılır.¹²⁴

İskitlerin soyu günümüze kadar tartışma konusu olmuştur. Bilginlerin büyük çoğunluğu İran kökenli oldukları görüşünde birleşir. Eski Yunan kaynaklarında “Skyhitos” İran kaynaklarında “Sak” adı ile geçen bu halk, İran halkıdır.¹²⁵

İskitlerin Türk olduğunun en eski delili HOMEROS'un İlyada'sıdır! 13. Bölüm'de Zeus, TROYA Savaşı'nı seyrederken daha ötelere "AT SÜTÜ İÇENLERİN ÜLKESİ"NE bakar!.. İlyada'nın Fransızca çevirisini yapan R. Flaceliere, "Notlar" bölümünde "At sütü içenler"i İskit kabileleri olarak açıklar¹²⁶!..

İskitler'in tek bir dili mi konuştuğu, yoksa ayrı dillere sahip farklı halklar topluluğu mu oldukları tartışma konusudur. Büyük olasılıkla içinde Moğol unsurlarını barındıran Mete'nin Hunları gibi karışık bir topluluktular. Konuştukları dilin Hint-Avrupa kültürünün parçası Doğu İran dillerine benzediği biliniyor. Dilleri Hint – Avrupa dilleri ailesine mensuptur.

Başka âlimlere göre ise karma bir topluluktur ve içlerinde Türkler de vardır. Bu görüş üzerine Türkologlar İskitler üzerine araştırmalar yapmışlardır. Neumann, İskitçe özel adlar üzerinde yaptığı araştırmanın sonucunda İskitlerin Ural – Altay dil ailesine mensup olduğunu savunmuştur¹²⁷. Başka bilim adamları da kendi araştırmaları sonunda bu görüşe katılmışlardır.

İskitlerden kalan bir yazı şöyledir:

“Khan uya üç otuzu yok boltı utıgsa tozıldı.”¹²⁸

1970 yılında Süleymanov tarafından çözülen bu cümle şöyle tercüme edilmiştir:

“Hannın üç oğlu yirmi üç yaşında yok oldu, (halkın?) adı sanı da yok oldu.”¹²⁹

¹²³ farabi.selcuk.edu.tr, Erişim tarihi: 12/05/10

¹²⁴ www.anadolutayfasi.net., Erişim tarihi: 26/04/10

¹²⁵ Tosun - Yalvaç, **Sümer Dili ve Grameri**, s.5

¹²⁶ ttrkkan@excite.com erişim tarihi: 26/04/10

¹²⁷ www.hackhell.com, Erişim tarihi: 26/04/10

¹²⁸ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.5

Ünlü tarihçi Herodot yaptığı araştırmalarda, yaşam biçimi, inanış, âdetler, gelenekler ve söz varlığı bakımından İskitlerin Türklerle ortak, benzer yönlerini ortaya koymuştur.

Zeki Velidi TOGAN'a göre İskitler Türk'tür. Eski "Şu" Türklerine dayanırlar¹³⁰. "İskit" sözü de Cengiz' in boylarında "Saka" boyunun adına "-t" çoğul eki getirilerek "Sakait" yani "İskitler" olmuştur.

Alp Er Tunga hem Türklerin hem de İranlıların destanlarına konu olmuştur. Bu da bilginlerin ortak noktada buluşmalarını zorlaştırmıştır.

Ekler

2.1.1.-ka¹³¹ (benzerlik)

gikka – gök gibi, (maviye benzeyen anlamında)

2-2-Hun Türkçesi

Hunlar, Asya'nın ilk büyük göçebe hanlığının kurucularıdır. M.Ö. III. yy. da Altay'ın doğusunda, bugünkü Moğolistan'da bozkır imparatorluğu kurmuşlardır. Kuşkusuz Türkler de bu boylar arasında bulunuyorlardı. Çinliler onlara Hiung – nu diyorlardı¹³². Bu kavim Çin İmparatorluğuna Çin Seddi' ni yaptırmıştır. Bu kavmin akınlarından korunmak için yapılmıştır Çin Seddi.

Hiung – nu adlı topluluğun kim oldukları ya da kim tarafından yönetildikleri bilinmemekle beraber Çin ile olan ilişkileri kız alıp vermeye kadar gidince Çin kaynaklarından edinilen bilgilerden Türk oldukları anlaşılıyor. Hun gelini olmuş bir Çin prensesi, aynı zamanda döneminin en ünlü şairi, yazdığı şiirde anlattığı Hun topluluğunun Türk olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Ayrıca Çinlilerin, bu ezeli düşmanlarının hakkındaki belgeleri de onların Türk olduğu tezini güçlendiriyor¹³³. Daha sonraki dönemlerde, birçok Türk kavmi gibi Hunlar da aynı akıbete uğramış; Çin tarafından asimile edilip yurtları ele geçirilmiştir.

¹²⁹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.5

¹³⁰ www.ezberim.com/turk-tarihi/dunya erişim tarihi:01/04/2010

¹³¹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.9

¹³² oktaykayhan.azbuz.com, Türklerle Çinlilerin İlk Karşılaşmaları (Bahadır'dan Önceki Hunlar) erişim tarihi: 01/04/2010

¹³³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.12

Ekler

2.2.1.-cık¹³⁴ (benzerlik)

Selcik -- sele benzeyen, küçük sel
(Bugünkü ‘Selçuk’ adı ile aynıdır.)

2.2.2.-ila¹³⁵ (gibilik)

Attila → atta + ila – ata değil ama ata sayılır, ata gibi

2.2.3.-uk¹³⁶ (benzetme)

- *Sä rig tıltqang*

Bugug kötürkä ng

Hunca beyitteki unvan için şöyle bir etimoloji düşünülebilir. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada XV. Yüzyıllarda “kumandan, başkumandan, lider” anlamında olan bir *buğ* sözcüğü vardır. bu sözcük EAT’nde ve Osmanlıcada daima *baş* sözcüğü ile birlikte kullanılırdı: *halka baş buğ olmak, baş buğ olan ulu kimse, bir kavme baş buğ olmak, vb.* (Modern Türkçede *başbuğ* sözcüğü bu ikilemeden gelişmiştir.) Bazın bu sözcüğün büzülme ile daha eski bir *boquğ* ya da *boğuş* unvanından gelmiş olabileceğini düşünmüştür. Ancak böyle iki heceli bir sözcüğün daha Eski Anadolu Türkçesinde büzülme ile tek heceli *boğbiçimine* değişmesi düşünülemez. Bunun tam tersi doğru olabilir. Başka bir deyişle, hunca beyitteki *bugug/ bogug* unvanının daha eski bir *bug/bog* sözcüğünden küçültme eki *-uk* ile türemiş olabileceğini düşünebiliriz¹³⁷

(Birçok araştırmacı Huncayı Türk dili ailesinden kopmuş sayar. Türk dillerinin gelişim evresinde bir aşama saymaz. Doğu Hunca ile Yakutça arasında bağlantı kurmaya çalışır. Ancak Hunca ile Bulgar, Hazar ve Eski Çuvaş dilleri arasında bağlantı kurmak isteyen bilim adamları da vardır¹³⁸.)

2.3.Avarlar

Orta Avrupa’da, Frank krallığı ile Bizans imparatorluğu arasında, eski Hun, Sabar kalıntıları ve Ogurlar (Bulgarlar) gibi Türk kütlelerinin desteği ile, kudretli bir devlet kurarak, çeşitli Germen ve özellikle kalabalık İslav kabilelerini hakimiyetleri altına almak suretiyle,

¹³⁴ www.konya.com Erişim tarihi: 26/04/10

¹³⁵ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.26-27

¹³⁶ Talat Tekin, *Hunların Dili*, Doruk Yay., Ankara 1993, s.50

¹³⁷ Tekin, *Hunların Dili*, s.50

¹³⁸ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.29

250 sene kadar (558-805), Avrupa siyasetine yön veren Avarların kimliği meselesi, tarihçi ve dilcileri hayli uğraştıran başlıca konulardan biri olmuştur.¹³⁹

Bazı kaynaklara göre Çinliler bu halka “Juan Juan” demekteydi. Vaktiyle, Moğolistan’daki Juan-Juan devleti (4. yy. başları- 552/555), Göktürkler tarafından yıkıldıktan sonra, tahminen 20 bin kişilik bir kütlenin batıya doğru göçtüğüne dair, Bizans tarihçisi Th. Simokattes’deki (7. yy. 2. çeyreği) bir haber, 558’de Bizans’ın doğu sınırlarından elçi göndererek kendilerine yardım ve yerleşecek arazi verilmesini rica eden kütle ile, Orta Asya’dan batıya yöneldikleri, daha sonra da Avrupa içlerine ilerledikleri söylenen bu grup arasında bir bağlantı kurulmasına yol açmış ve Juan-Juanların umumiyetle ve hatalı olarak “Avar” ve çok defa “Asya Avarları” diye anılması, bu bağlantı fikrini kuvvetlendirmiş, diğer taraftan, Juan-Juanlar Moğol kabul edildiklerinden, Avrupa Avarlarının da aynı soya mensup bulunması, tabîî sayılmaya başlanmıştır ki, geçen asır sonlarında Moğolistan’da, Avrupa Avarlarını hatırlatan Var-guni (Bar-guni) adlı bir kabilenin yaşadığının tespit edilmesine ilaveten, Macaristan’da Avar çağına ait mezarlardan çıkarılan insan iskeletlerinin, çoğunlukla Mongoloid bulunduğu beyanı ve üstelik Avar hakanının adı olan Bayan’ın Moğolca bir kelime olduğu iddiası, bu kanaati perçinlemiş gibidir¹⁴⁰.

Avarcanın Asya’nın hangi dil ailesine ait olduğu kesin bilinmez. Kimi bilginler Türk olduklarını ileri sürerler. Bugüne birkaç yer, kişi ve rütbe adlarından başka bir şey kalmayan Avarların yaşam biçimleri de pek bilinmemektedir. Ama onların da bozkır göçebeleri oldukları kabul edilir. Onlardan kalan bazı sözcükler Türkçe sözcüklerle benzerlik gösterir. Sözelimi “Avar” adının eski biçiminin “Abar” şeklinde olduğu söylenir. Bu söylentiye göre sözcük Türkçedir ve “karşı koyan, direnen” anlamlarına gelir.

2.4.Peçenekler

Peçenekler, Göktürk, Oğuz uruğularından biridir. Sekizinci yüzyılda Issık Göl ve Balkaş Gölü yakınlarında yaşarlar. Batı Göktürk Hanlığı’nın yıkılmasından sonra yerlerinden kalkarlar. Dokuzuncu yüzyıl ortalarında Hazar Hanlığı üzerinden İdil Irmağı’nın batısına doğru göçe başlarlar. Bu kıpırdanma yeni bir göç dalgasına neden olur. Peçenekler bu göç dalgasının öncüleridir. Onları Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar izler. Peçenekler Karadeniz’in

¹³⁹ www.bilge-kagan.org erişim tarihi:26/04/10

¹⁴⁰ www.bilge-kagan.org erişim tarihi:26/04/10

kuzeyinden, Don'dan Tuna'ya dek uzanan geniş bozkırları baştan başa ele geçirir. Zaman zaman Ruslar'la savaşırlar. Birkaç kez Kiev kentini kuşatırlar¹⁴¹.

Bugüne sadece birkaç yer ve kişi adından başka bir şey kalmamış olan Peçenekler, Reşidüddin' e göre Oğuzların Üç-Ok kolundandır¹⁴². Ebulgazi Bahadır Han da bu bilgileri doğrular. Rus, Bizans ve dönemin Arap – Fars kaynakları da Peçenekleri Oğuz – Kuman Türklerinin kolu olarak gösterir. Tüm bu kaynaklar bu kavmin Türk olduğu konusunda görüş birliği içindedir.

Barthold ve Pritsak “Peçenek” sözünün bugünkü “bacanak” sözü ile aynı olduğunu savunur. Bu açıklamaya göre, göçebeler birliği içinde belli bir uruğa, “han uruğuna kız vermek ve han uruğundan kız almak” ayrıcalığı tanınmış. Bunlar da bu ayrıcalığı elde ettikleri için bu boya “bacanak” anlamındaki “Peçenek” adı verilmiştir¹⁴³.

Ekler

2.4.1.-şin¹⁴⁴ (benzerlik)

kabukşin – ağaç kabuğuna benzeyen

- Bu ek ile ilgili bulduğum bir yazıyı aynen aktarmak istiyorum:

“Sözcükler anlam sandallarına benzer. Anlam yükleriyle bir ulusun ekinsel denizinde dolaşır dururlar. Birkaç kez kullanıldı mı toplumlarca da benimsenir. Ben yıllarca Farsça reng ‘ten alınma renk sözcüğünün Türkçe karşılığı olmalı diye düşündüm. Renk sözcüğünün Türkçe karşılığının *şin* olduğunu buldum. Yıllar önce ortaokul-lise öğrencileri için Almanca öğrence/ders betikleri yazan bir kişinin soyadı “Gökşingöl” idi. Bu usuma yerleşmişti. Sonra **akşin-sarışin-karaşin** sözcükleri vardı. Bunlar da kişi ve durum anlatımında kullanılıyorlardı. Gökşin: gök renkli-mavi anlamlarına geliyordu. **Dirişin** canlı renk,**alaşin** karışık renk olmaktaydı. Rengin karşılığı *şin*'i dilimize kazandırmak isteyişim yanlış mı oluyor? Kimi Türkçe sözcüklerde *şin* sözcüğü için *küçültme sıfatları üreten ek* tanımı yapılmıştır. Bu tümünden yanlıştır. Aynı sözlüklerde örneğin *akşin için kollarında ve gözlerinde, kimi durumlarda derisinde doğuştan boya özdeği olmadığı için her yanı ak olan insan ya da hayvan-çapar-albino, sarışin için sarı saçlı ak tenli kimse*, denilmekte. Nerede bunun

¹⁴¹ www.turkcleronline.net, Erişim tarihi:26/04/10

¹⁴² www.avskasabasi.8m.net, Erişim tarihi:26/04/10

¹⁴³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.40-45

¹⁴⁴ www.turkcleronline.net/pecenekler, Erişim tarihi:26/04/10

küçültme sıfatı ile bağlantısı? Demek ki **şın** sözcüğü küçültme sıfatı değil, renk sözcüğünün açık seçik duru Türkçe karşılığıdır.”¹⁴⁵

2.4.2.-u¹⁴⁶ (gibilik)

suru – kül rengi gibi

boru – boz renge benzeyen

- Bence Arapçadaki nispet î’si ile benzerlik teşkil eder.

2.5.Bulgarca

Bazı araştırmacılar Bulgarların kökenini Mete dönemine kadar götürür. 482 yılına ait bir Bizans kaynağında adları geçen bu milletin adlarının “bulga-” fiil köküne “-re” eki getirilerek elde edildiği ve “karışık, karışmış” anlamında olduğu saptanmıştır¹⁴⁷.

Kafkasya'ya inmiş olan Batı Türkleri, V. Yüzyıl ortalarında Hun imparatorluğunun dağılmasından sonra Karadeniz'in kuzey sahillerine çekilen Hunların hakimiyeti altına girmiş ve bunlarla karışarak "melez" (bulgamak=karışmak, karıştırmak) manasına olan Bulgar adıyla zikredilmeğe başlamışlardır¹⁴⁸.

Dilleri konusunda yeterli bilgi bulunmaz. Bilim adamları Bulgarların en eski Türk boylarından olduğu konusunda hem fikirdir. Çuvaşlar ile aralarında bağlantı kurarlar.

Bulgarların Hun birliği içinde yer aldığı da bilinir. Macar Türkolog Nemeth yaptığı dil çalışmalarının sonunda, Bulgarların kesinlikle Türk olduğunu söylemiştir. Bazı ortak sözcüklerden bahsetmiştir¹⁴⁹.

Bulgarca	Türkçe
şegor	sığır
davanş	tavşan
dilom	yılan
toh	tavuk
dohs	domuz

¹⁴⁵ www. ataturkcuyuruyus.net, Mehmet Kaya Kurt, Erişim tarihi: 26/04/10

¹⁴⁶ www.turkcleronline.net/pecenekler, Erişim tarihi: 26/04/10

¹⁴⁷ http://www.turansam.org/bolum.php?id=44, Murat Ulutürk, Bulgarların Adı ve Kökeni, Erişim tarihi: 26/04/10

¹⁴⁸ turkoloji.cu.edu.tr , Agop Dilaçar, Batı Türkçesi, Erişim tarihi:1953, s.76

¹⁴⁹ Emrullah Yalçın, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S. 43 Bahar 2009, s. 555-576 (Alıntı s.650)

mor

at

kuçi

koyun

Yukarıda adı geçen sözcükler 12 Hayvanlı Türk Takvimine ait yıl adlarıdır.¹⁵⁰

2.6.Hazar Türkçesi

Hazarlar, İdil kıyıları ve Kırım yarımadası arasında imparatorluk kuran bir Türk boyudur (468-965).Önceleri, Hazarların kaynakları ve hangi soydan geldikleri, kesin olarak bilinmiyordu. Bu konuda, değişik görüşler ileri sürülüyordu. Daha sonra incelenen Musevî, Bizans ve Arap kaynaklarına göre, Hazar ülkesinde yaşayan halkın büyük çoğunluğunun Uygur, Hazar, Bulgar, Sabir ve Peçenek gibi Türk boyları olduğu açıklandı¹⁵¹.

Hazar adı ilk kez Kuzey Asya' da On Uygur birliği içinde geçer. Bu nedenle Güney Avrupa' ya Uygurların bir bölümü ile geldikleri sanılır. Bazı bilginler de Hazarları Batı Hunların soyundan sayar.

Hazarların en güçlü dönemlerinde Yahudi dinini seçmesi tarihçileri şaşırtıyor. En mantıklı açıklama şöyledir: Sekizinci yüzyıl başlarında dünya iki büyük gücün elinde kutuplaşmıştı. Bir yanda Hıristiyanlık, öte yanda da Müslümanlık vardı. Her iki grubun ideolojik doktrinleri, kuvvet politikası ilkelerine göre işliyor, klasik propaganda yöntemleri, ikna ve fetih yollarıyla inançların yayılmasına çalışıyordu. Hazar İmparatorluğu bu sırada üçüncü güç görünümündeydi. Bu imparatorluk her iki büyük güçle de boy ölçüşebileceğini daha önce ortaya koymuş bir topluluktu. Ama kendi bağımsızlığını sürdürebilmenin tek yolu, ne Hıristiyanlığı ne de Müslümanlığı kabul ederek yaşamını sürdürmektir. Çünkü bu inançlardan hangisini kabul etse ya Doğu Roma İmparatorluğu'nun ya da Bağdat halifesinin nüfuzu altına girecek demektir. Ata inancı Şamanlık ise, görkemli yerleşik bir devletin yaşam koşullarının gerisinde kalmıştı...Hazarlara inançlarını kabul ettirmek için her iki yandan da çok çaba harcandı. Ancak Hazar Krallığı kendi askeri gücüne dayanarak üçüncü güç durumunda kalmaya kararlıydı.¹⁵²

Hazar Hanlığı'nın Yahudiliği seçişi üzerine Arap tarihçi El-Bekri'nin Krallık ve Yollar adlı kitabında ilginç bir söylence var. Söylence şöyle:

Daha önce putperest olan Hazar kağanı önce Hıristiyanlığı seçiyor. Ancak bu dinin yanlışlığını görüyor, duruma çok canı sıkılıyor. İçini emrindeki rütbelilerden birine döküyor. O yüksek rütbeli adam krala şöyle diyor: 'Ey kağanım, kutsal yazılar üç ayrı toplumun elindedir. Onlardan birer kişi çağırıp inançlarını anlatmalarını emredin. O zaman doğru olanı seçip onun yolunda gidebilirsiniz.'

Bunun üzerine kağan Hıristiyanlara haber gönderip bir piskopos istiyor. Kağanın yanında, tartışma yeteneği çok üstün olan, onunla sık sık konuşan bir de Yahudi bulunuyor.

¹⁵⁰ Mehmet Kara, **Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı.4, Nisan 2009, s.44

¹⁵¹ www.turkcebilgi.com Erişim tarihi: 26/04/2010

¹⁵² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.63

Piskopos gelince bu Yahudi ona, 'Amaran'ın oğlu Musa hakkında ve ona gönderilen Tevrat hakkında görüşün nedir' diye soruyor. Piskopos buna, 'Musa bir peygamberdir ve Tevrat'ta yazılanlar da doğrudur' diye karşılık veriyor. O zaman Yahudi, krala dönüp, 'Bakın, daha şimdiden benim inancımın doğruluğunu kabullendi. Şimdi ona kendisinin neye inandığını sorun' diyor. Kağan bu soruyu sorunca, piskopos, 'Benim inancıma göre, kurtarıcı İsa, Meryem'in oğludur, esas gerçek onun sözüdür, bize Tanrı'nın sesini yansıtan da odur' diyor. O zaman Yahudi yine kağana dönüyor ve şöyle konuşuyor: 'Onun söyledikleri benim bilmediğim şeyler. Oysa o benim dediklerimi kabul ediyor.'

Piskopos söylediklerini kanıtlarla desteklemeyi başaramayınca, davayı kaybediyor. Bunun üzerine kral, huzuruna bir Müslüman çağırıyor. Müslümanlar ona çok okumuş, akıllı ve iyi tartışan bir adam yolluyor. Ama krala yakın olan o Yahudi, birisine para verip o Müslüman'ı yolculuğu sırasında zehirletiyor. Böylelikle Yahudi, kralı ikna etmeyi başarıyor ve kral da Yahudi dinini kabul ediyor.¹⁵³

Hazarlar Yahudi dinini kabul etmişlerdi ve onların asıl düşmanları Araplar idi ve Araplar Hazarlardan bahsederken Magog → Mecüc deyimini kullanmışlardır. Kutsal kitaplarda da geçen bu ifade Kur'an- ı Kerim'de Yecüc adıyla birlikte anılır. Bu arada tamamen Arap milliyetçiliğine dayandırılan ve şu andaki geleneksel İslam anlayışını sürdürenlerin kimi uydurma hadislerine değinmeden geçemeyeceğim: Said İbn Müseyyeb'den aktarılan rivayeti aynen aktarıyorum:

"Nuh'un üç oğlu, onlardan her birinin de üçer oğlu vardır. Nuh'un oğulları Sam, Ham ve Yafes adlarında idi. Arap, Fars ve Rum, Sam'in oğulları olup her biri hayırlıdır. Yafes'in oğulları Türk, Saklep, Ye'cüc ve Me'cüc olup, bunlardan hiçbirinde hayır yoktur."

Bu uydurma hadise göre, Arap, Fars ve Rumlar hayırlı, biz Türkler ise hayırsızımız. ¹⁵⁴ Gerçekte din değiştirme, çıkarıcı amaçlarla yapılmış kurnaz bir manevradan başka bir şey değil. Ancak salt Hazarlar tümünden Yahudiliğe yabancı değillerdi. Nitekim Yahudi olduktan sonra da dinsel hoşgörülerini sürdürdüler. Hazar başkentinde bulunan yedi yargıç da ikisi Müslüman, ikisi Yahudi, ikisi Hıristiyan, birisi Ruslar'ın ve putperestlerin davasına bakmak için seçilmiş görevlilerdi. Onuncu yüzyılın başlarında, Hazar Hanlığı adil ve geniş görüşlü yönetim biçimiyle bir masal ülkesiydi.

¹⁵³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.63

¹⁵⁴ www. blogcu.com, Ahmet Hüseyin Damarlı, Yecüc ve Mecüc Türklerdir, Erişim tarihi: 08/04/2009

Hazar Hanlığı birçok Türk devletine göre çok uzun yaşamasına karşın Hazarca yazılı dil anıtları kalmamıştır. Bizans ve Arap kaynakları incelendiğinde birkaç özel ada ve bir – iki söze rastlanır ki; bunlar Hazarca üzerine görüş belirtecek düzeyde değildir. Şüphesiz Hazarca Türkçe idi; ama hangi kolundan olduğu bilinmiyor. Bu yüzden Hazar Hanının yazmış olduğu bir mektup çok önem taşıyor. Bugün Kuzey Kafkasya’da Türklüğü temsil eden boylardan Karaçay - Malkarların, kendilerinin As ve Alanların devamı olduklarına inandıklarını şahıs ve soy isimlerinde, damgalarında bu izleri taşıdıklarını gördük. Dolayısıyla Hazarların, As ve Alan mahreçli olmaları görüşüne, bu kavimlerin Türk olmadıkları noktasındaki itirazların yanlış olduğuna inanıyoruz.¹⁵⁵

Hazarların kalıntıları kimlerdir bilinmiyor. Yahudi dininin bir mezhebinden olan Karay Türkleri Hazarların torunu olarak görülüyor. Bu da sadece hazarların değil başka boyların da Musevilikle ilişkileri olduğunu gösteriyor.

3- Eski Türkçe

Türkçenin belgelerle takip edilen ilk dönemi olup 13. yüzyıla kadar olan zamanı içine alır. Türkçenin bütün dönemleri hesaba katıldığında hem ses ve biçim bilgisi hem de söz varlığı bakımından en saf ve duru dönemidir. Dilin gramer özelliklerini, tarihî gelişimini tespit için düzenli ve bol metinlerin olduğu bu dönemde bütün Türkler, Türkçenin bu ilk yazı dilini kullanmışlardır. Eski Türkçe dönemine ait metinler; Köktürk, Uygur ve Karahanlı metinleri olarak üç grupta toplanır.¹⁵⁶

3-1-Göktürk Türkçesi

Türk adını ilk defa devlet adı olarak kullanan Göktürk Devleti, Çin kaynaklarında Tu-kiu adı ile anılırlar¹⁵⁷. Kendileri ise Köktürk adını kullanırlar.

VI. yüzyılın ilk yarısında Altay Dağları ile İrtiş ırmağı yatağının yukarı kesimlerinde Juan Juan’lara bağlı olarak yaşıyorlardı. Uzun bir kölelik dönemi yaşamışlardır. Ergenekon denilen bölgede demircilikle uğraşmışlardır¹⁵⁸.

Bu topluluk Juan Juan’lara yapılacak bir baskını haber alıp bildirerek onları baskından kurtarırlar. Bu hizmetlerine karşılık Tu-kiu’ların beyi Bumin, hanın kızıyla evlenmek ister. Köle oldukları vurgulanarak bu istekleri reddedilir. Ayaklanan halk Juan Juan’ları öyle bir

¹⁵⁵ İsmail Doğan, Yeni Bilgiler Işığında Hazarlar ve Soy Kütükleri Üzerine Katkılar, **Orkun Dergisi**, 2000 İstanbul, s. 21

¹⁵⁶ baysungur.blogcu.com Erişim tarihi: 26/04/10

¹⁵⁷ www.gulerkaraca.com, Güler Karaca, Türk Adının Anlamını Biliyor musunuz, Erişim tarihi,: 14/12/2008

¹⁵⁸ www.turkcleronline.net Erişim tarihi: 26/04/10

yenilgiye uğratar ki; han intihar eder.552 yılında kendi devletlerini kurarlar ve Göktürk devri başlamış olur. İki yüz yıllık bir dönem Aşina (Asena) oğulları yönetiminde böyle kurulur.

Bu dönemden “Buğut” yazıtı kalır. Bu anıtın Magan Tigin adlı bir Türk prensinin olduğu bilinir. Anıt Göktürklerin 572-580 yılları arasındaki dönemini aydınlatır. Bu prens Bumin Kağan’ ın oğludur. Anıt Türkçe değildir; ama içerik bakımından Türk tarihi için önemlidir.

Fransız bilim adamları “Aşina” adının Türkçe “aş-“ fiil kökünden geldiğini ileri sürmektedir ama bu bize pek inandırıcı gelmez. Bugün “dişi kurt” olarak bilinen “Asena” adına hem ses hem de hikâyesi bakımından çok benzemektedir¹⁵⁹.

Adı geçen “Asena” adlı dişi kurt; Ergenekon çıkmazında Türklere yol göstermek suretiyle, onları buradan çıkarmıştır. Ayrıca başka bir efsanede Türklerin dişi kurttan türediğinin anlatıldığı malumdur. Bugün herkes “dişi kurt” sözünün “Asena” sözüne karşılık kullanıldığını bilir.Çin kaynaklarında da buna benzer bir söylencede; Türklerin türediği dişi kurdun çocuklarından birinin adı “A-shih-na” yani Aşina’ dır.Tüm bunlar bizim “Aşina; Asena ile aynı şeydir.” Savımızı güçlü kılar.

Türk runik metinlerindeki deyimler, atasözleri, ikilemeler, benzetmeli kul-lanımlar vs. önemli yer tutar. Bu kullanımlar dilin kullanışlılığına ve edebîliğine işaret ettiği gibi eskiliğine de işaret eder. Eski Türklerden kalan ve hâlen elimizde bulunan metinlerin az olması sebebiyle, ancak bu kullanımlardan yola çıkarak Türkçenin eskiliği, kullanışlığı vs. hakkında söz söylemek mümkün olabilmektedir. Eski Türk yazıtlarındaki benzetmeli kullanımların çok olmadığı söylenebilir de mevcut metinlerin sayısı göz önüne alındığında aslında sayının az olmadığı öne sürülebilir.¹⁶⁰

Orhun metinleri incelendiğinde, bugün kullandığımız “gibi” benzetme edatını karşılayan “-teg” ve “-çe, -ça” ile yapılmış olan bütün benzetme gruplarının hep fiil çekimine yakın kullanıldığı görülecektir. Örnek:

- ✓ Bilge Kağan Yazıtı doğu cephesi 11. Satırdaki:
KANGIM KAGAN SÜSİ BÖRÜTEG ERMİŞ

¹⁵⁹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.89

¹⁶⁰ Erhan Aydın, Eski Türk Yazıtlarında Benzetme İlgisiyle Kurulmuş Cümleler Üzerine, Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitim Bölümü, erhana@erciyes.edu.tr, s.65

“Babam kağanın askeri kurt gibi imiş”¹⁶¹

- Kültigin yazıtı güneydoğu cephesindeki:
TENGRİDE TİRİGDEKİCE...
Gökte hayattaki gibi...¹⁶²

Ekler:

3.1.1.+täg¹⁶³ (gibilik)

tengriteg – tanrı gibi

- Kültigin yazıtında güney cephesi birinci satırdaki cümlede şöyle geçer: *tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan* (ben tanrı gibi gökyüzünde olmuş Türk Bilge Hakan)¹⁶⁴

3.1.2.+l¹⁶⁵ (benzerlik, gibilik)

kızıl – kırmızıya benzeyen (kızıl)

yaşıl – yaş gibi (yeşil)

(“yaş” sözü mevsimi geçmemiş, hâlâ taze olan bitkileri karşılayan bir kavramdır¹⁶⁶. Daha önceki dönemlerde “yış” olarak kullanılan bu söz “orman¹⁶⁷ya da dağlardaki otlak alan¹⁶⁸” anlamına gelmekteydi. Daha sonraki dönemlerde anlamı daralarak “yaş →taze ağaç” olmuş yani” orman”dan” ağaç”a geçmiştir. “Yaş kesen baş keser.” ata sözünde de tam olarak bu anlamıyla kullanılmıştır.)

3.1.3.+sıg, +siğ¹⁶⁹ (gibilik, benzerlik)

¹⁶¹ Muzaffer Katar, **Orhun Yazıtlarındaki ki Problem Tümcenin Çözümü**, ABÜ. Eğt. Fak. 9. Dilbilim Kurultayı (25-27 Mayıs 1995), ABÜ Yay, Bolu 1995, s.326

¹⁶² Katar, **Orhun Yazıtlarındaki ki Problem Tümcenin Çözümü**, s.328

¹⁶³ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara, 1994, s.22

¹⁶⁴ Talat Tekin, **Orhun Yazıtları**, Simurg Yay, İstanbul 1998, s.

¹⁶⁵ Vecihe Hatipoğlu, **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, Türk Dili, c.XXIX, s. 268, Ocak 1974

¹⁶⁶ Sevan Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı**, s.676

¹⁶⁷ Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, s.894

¹⁶⁸ A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, s.311

¹⁶⁹ Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, s.48

kulsıg – köle gibi

3.1.4.+çığ, +çiğ¹⁷⁰ (gibilik, benzerlik)

korkınçığ – korkuya benzeyen

3.1.5.+ça, +çä¹⁷¹ (karşılaştırma, benzerlik)

tagça – dağ gibi, dağ kadar

özümçä – benim gibi, bence

3.1.6.-dam, -dem¹⁷² (gibilik, benzerlik)

kündem – güneş gibi

3.1.7.-la, -le¹⁷³ (karşılaştırma)

tünle – gece gibi (bugün “geceleyin”)

mumla- bunun gibi¹⁷⁴

- Bugün “-layın, -leyin” şeklinde olan bu ek o dönemde gibilik, karşılaştırma anlamında kullanılırdı.¹⁷⁵

3-2-Uygur Türkçesi

Hunların bocalama döneminde Kuzeydoğu Asya’ da Selenga Irmağı kıyılarında oturmuşlardır. Bir süre Göktürk egemenliğinde yaşamışlardır. Orhun Abidelerinde, 717 yılında yaptıkları ayaklanmayla anılırlar(Bilge Kağan Anıtı)¹⁷⁶. Daha sonra Göktürkleri yıkarlar ve özgürlüklerine kavuşurlar. Onları da Kırgızlar yıkararak devletliklerine son verirler.

Zengin bir kültüre sahip olan Uygur Türkleri, çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Bugün Uygur türklerinin on sekiz milyon kadarı Çin Halk Cumhuriyetine bağlı Uygur Muhtar Bölgesi’nde (Doğu Türkistan’da); beş yüz binden fazlası ise Kazakistan, Kırgızistan,

¹⁷⁰ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s.58

¹⁷¹ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s.43

¹⁷² Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s.46

¹⁷³ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s.47

¹⁷⁴ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s.49

¹⁷⁵ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s.47

¹⁷⁶ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.94

Özbekistan ve Türkmenistan'da yaşamaktadır. Bunun yanında iki yüz bin kadar Uygur Türkü Ortadoğu ülkeleri Avrupa ve Amerika'da yaşamakta; Uygür Türkçesiyle konuşup yazmaktadır.¹⁷⁷

Uygur adı ile ilgili pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bunların sadece ikisi aklımıza yatmıştır. Bunlardan birincisi Uygur adının Türkçe “oymak, baskı yapmak” anlamlarına gelen “oy-” fiili ile “-gur” ekinden oluştuğunu söyler. Diğer sava göre ise Türkçe “akraba, yandaş” anlamındaki “-uy” kökü iler “-gur” ekinden meydana gelmiştir¹⁷⁸.

Bir Uygur efsanesine göre Uygurların atası Hun hanının kızı ile bir kurttan türemiştir¹⁷⁹. Bu kurt ata hikâyesi pek çok Türk kavminin efsanesinde vardır.

Uygurlar, Türk kavimleri arasında yerleşik hayata geçen ve Göktanrı dininin dışında bir din seçen ilk devlettir.

Ekler:

3.2.1.-ça¹⁸⁰ (eşitlik, benzerlik)

ança – biraz kadar

azrakça – pek az

tagça – dağ kadar

- Bulunduğu lehçenin ve eklendiği kelimenin ses özelliğine bağlı olarak, +ça, +çe, +çä, +ca, +ce vb. şekiller alan ekin Türk lehçe ve metinlerindeki durumu epey karışıktır. Bazı dilciler tarafından mukayese bazıları tarafından da eşitlik vazifesi gören bir unsur olarak vasıflandırılan +ça, Türk dilinin ayrı devirlerini ve değişik alanlarını içine alan trlü metinlerde, çok kere karşımıza alelade bir hal eki olarak karşımıza çıkar. Öteki çekim ekleri gibi, kelimenin en sonunda bulunur. Bazı kelime yapılarındaki +ça'lar ise, bir yapım eki olarak kullanılmıştır. Bu eki alan bir kısım kelimeler de yukarıdaki iki gruptan hiç birine sokulmamakta, daha doğrusu ekte yaşayan bir çekim ya da yapım işlevi görülememektedir..¹⁸¹

¹⁷⁷ M. Fatih Alkayış, Çağdaş Türk Şiveleri arasında Aktarma Meseleleri (Yeni Uygur Türkçesi- Türkiye Türkçesi Örneği), **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume**, 4/3 Spring 2009

¹⁷⁸ Alkayış, **Çağdaş Türk Şiveleri arasında Aktarma Meseleleri**, s.95

¹⁷⁹ Umay Günay, Türk Destanları, Hür Gökbayrak Doğu Türkistanın Sesi sitesinde yayınlanan yazısından.

¹⁸⁰ Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, s.43

¹⁸¹ Zeynep Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay, Ankara 1995, s.12

3.2.2.-**çak**¹⁸² (benzerlik, karşılaştırma)

bıçak (bı- kesmek kökünden) – küçük kesici. Keskicik

koliçak – kolcuk, kola benzeyen ama onunla tam aynı olmayan

- Yukarıdaki araştırmanın devamınca ek, +ça ekinin -ok kuvvetlendirme edatı ile genişletilmiş halidir.

3.2.3.-**k**¹⁸³ (benzetme)

yulak – dereye benzeyen küçük akarsu; derecik

3.2.4.-**tag**¹⁸⁴ (gibilik, benzerlik)

altag – hile gibi bir şey, hileye benzeyen bir şey

antag – onun gibi, ona benzeyen

- Göktürkçenin devamı olarak nitelendirildiği düşünülürse oradaki ile aynı işlevde olduğunu söyleyebiliriz.

4- Orta Türkçe

Karahanlı Türkçesi

840 yılında Kırgızların saldırısı sonucu Uygur devletinin çökmesi üzerine Türk tarihinde yeni bir dönem başlar¹⁸⁵. Uygurların bu çöküşü üzerine Karluklar ve bazı Türk boyları Kaşgar ve yöresine yerleşirler. Burada derlenip büyüyerek “Kara” unvanlı bir hükümdar yönetiminde bir Türk devleti kurarlar ve adına “Karahanlılar” denir. Devletin kurucusu Bilge Kül Kadir Han’dır.¹⁸⁶ Karahanlıların hangi Türk boyu olduğu da bilinmez.

İslamiyet’i benimseyen ilk Türk devleti olan Karahanlılar, yeni dini yaymak için çok çaba gösterirler ve bu çabaları İslam dininin yeni bir kültür içerisinde farklı koşullar altında gelişmesine, takiben değişik boyutta Türk bilim ve yazınının doğmasına vesile olmuştur.

¹⁸² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.116

¹⁸³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.116

¹⁸⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.117

¹⁸⁵ www.turkcebilgi.com, Erişim tarihi: 26/04/10

¹⁸⁶ www.turkcebilgi.com, Erişim tarihi: 26/04/10

Asya' nın önemli kentlerine yerleşen İslamlık oralarda Arap dil ve bilim geleneğini kurar. Asya dillerinden birçok yapıt Arapçaya çevrilir. Bu ortamda Türkler de bilim dili olarak Arapçayı kullanırlar.

Karahanlıların görkemli dönemi uzun sürmez. Eski Türk hükümdarlık geleneğini sürdürdükleri için hanedan sınıfı ve halk olarak iki ayrı sınıf çıkar ve hanedan kendi arasında taht sevdasından kaynaklı bir mücadeleye girer. Otorite sarsılınca da devletin bölünmesi ve daha sonra yıkılması kaçınılmaz olur.

Ekler:

4.1.1.-ça, -çe¹⁸⁷ (gibilik, görelilik)

tilekçe – dilediğin gibi

tofragça – toprak gibi

- Kadar fonksiyonuyla kullanılır:¹⁸⁸ *dünyaca*
- Eşitlik haliyle kullanılır¹⁸⁹: *büyükçe*
- +a göre fonksiyonuyla kullanılır: ¹⁹⁰*haddünce*
- Bazı kelimelerle kalıplaşarak zarf fonksiyonunda kullanılır: ¹⁹¹*gönlünce*

4.1.2.-teg¹⁹²(gibilik)

kuşteg – kuş gibi

- Dillerin arasında sözcük ve ek alışverişi olduğunu ve bazı kelime ve eklerin sonraki devirlere de geçtiğini düşündüğümüzde Göktürk dilinde gördüğümüz aynı ekle aynı görevde olduğunu söyleyebiliriz.
- Kutadgu Biligde şöyle bir beyit geçer:

tayanma tiriglige tüş teg keçer

küvenme kıvı kuka kuş teg uçar

¹⁸⁷ Kazım Köktekin, **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara, 2008, s.83

¹⁸⁸ Köktekin, **Eski Anadolu Türkçesi**, s.93

¹⁸⁹ Köktekin, **Eski Anadolu Türkçesi**, s.93

¹⁹⁰ Köktekin, **Eski Anadolu Türkçesi**, s.93

¹⁹¹ Köktekin, **Eski Anadolu Türkçesi**, s. 93

¹⁹² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.117

Bu beyitte yaşamın düş gibi geçtiğini, mutluluğun kuş gibi uçtuğunu ifade ederken *teg* benzetme edatı ve kullanımını açıkça görülmektedir.¹⁹³

4.1.3.-aç¹⁹⁴ (gibilik, benzerlik) (Pek işlek değildir.)

anaç – küçük yaşta büyük kadın gibi, anne gibi

- Aynı ekin bir de fiilden isim yapma işlevi vardır: *kısaç*

4.1.4.-çin, -çin¹⁹⁵ (benzerlik) (kullanım alanı azdır.)

kökçin – gök mavisi gibi

- Gördüğümüz örnekler renkler üzerinedir. Bu da bu ekin şimdiki *-şin* ekinin eski hali olduğunu gösterir.

4.1.5.-sığ, sig¹⁹⁶ (benzerlik, gibilik)

arsığ – aldanmış gibi

begsig – bey gibi

4.1.6.-rak, -rag, -rek¹⁹⁷ (karşılaştırma)

azrak – daha az

köprek – daha çok

- *Daha* anlamı katan bu o dönemde işlek olarak kullanılmıştır. Daha sonra yavaş yavaş işlekliliğini kaybedecektir.

4.2.Harezmi Türkçesi

¹⁹³ Doğan Aksan, **Türkçenin Söz Varlığı**, Engin Yay., Ankara 2000, s.111

¹⁹⁴ Köktekin, **Eski Anadolu Türkçesi**, s.83

¹⁹⁵ www.frmtr.com/ödev-hakaniye lehçesi

¹⁹⁶ Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, s.48

¹⁹⁷ Köktekin, **Eski Anadolu Türkçesi**, s.85

Aral gölünün güneyindeki, Amuderya'nın bu göle döküldüğü yerin etrafındaki bölgeye "Harezmi" adı verilir. Selçuklu sultanı Melikşah'ın Harezme vali olarak atadığı Anuştingin tarafından kurulmuştur.¹⁹⁸

XIII. yüzyıldan sonra Karahanlı Türkçesinden bir kol kopar. Harezmi ve Sir-i derya'nın aşağı bölümünde konuşulan bu Türkçeye "Harezmi" ya da "Harezmi Türkçesi" adı verilir. Harezmi Türkçesi, Karahanlıcadan Çağataycaya geçiş dili olarak, dil tarihi açısından büyük önem taşır¹⁹⁹.

Harzemşahlar, görünüşte Asya'nın en güçlü devleti olmasına karşın; çürük bir içyapısı vardı. Yönetimde ve aile içindeki çekişmeler orduda düzen, disiplin bırakmamıştı. Komutanlar ve yöneticiler arasındaki çekemezlik alıp yürümüştü. İmparatorluğu oluşturan boylar arasında düşmanlık başlamıştı. Mezhep çatışmaları da aş gösterince ülkenin bölünmesi ve fırsatçıların ülkeyi yıkmasını mutlak son haline getirmişti.

Harzemşahlar sülalesinin ırken Türk olduğuna şüphe yoktur. Ancak Türklerin hangi koluna mensup buldukları belli değildir. Sözleri bir iki kelime farkı ile birbirinin aynı olan İbn'ül Esîr ile Cüveynî'ye göre Anuştingin, Selçuklu devleti erkânından Bilge Bey'in Garcistanlı bir adamdan aldığı bir köle idi. Harzemşahların atası Anuştingin, bir Türk kölesiydi.²⁰⁰ Kısa zamanda güçsüz hükümdarlar üzerinde nüfuz kazanıp Eyyubi hanedanını devirmeye muvaffak oldular. Devleti ele geçirip hükümdarlık kurdular. Sultanların bazıları Arapça biliyorlardı ve Türkçe ile Arapçanın her ikisinde de edebi eserler telif ettiler; fakat bunların çoğu sadece Türkçe konuşuyordu. Böylece Türkçe, idareci sınıfın dili olarak önem kazandı. Ülkenin Arapça konuşan halkına Türkçe öğretmek için çeşitli girişimlerde bulunuldu²⁰¹.

Harezmin Türkleşmesi iki yüzyıl kadar sürmüştür. Bu zaman zarfında Orta Asya'nın İran şivelerinden biri sayılan Harezmi şivesi, Türk dilinin baskısı altında, kendi yerini aynı İran diline bırakmaya mecbur olmuştur. İran ve Türk dilleri çekişmesi bu suretle burada cereyan etmiş, sonuçta Türkçe ile yan yana Arap ve Fars dilleri de kendi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir²⁰².

Harzemşahlar döneminde bilim ve yazın alanında büyük etkinlikler oldu. Harezmi illerinde medreseler ve büyük kütüphaneler vardı. Sultanlar sanatçıları ve bilginleri

¹⁹⁸ Fuzuli Bayat, **Türk Dili Tarihi**, Genç Ofset, Ankara 2003, s.127

¹⁹⁹ Janos Eckmann, Harezmi, **Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay., Ankara 2003, s. 2

²⁰⁰ www.kursunkalem.com Erişim tarihi:26/04/10

²⁰¹ Eckmann, **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, s.52

²⁰² Toparlı, **Harezmi Türkçesi**, s.9

koruyorlardı. Bu dönemde Farsça önem kazandı; sanatçıların bir kısmı Farsça yazıyordu. Ancak devlet dili Türkçe olduğu için yazın dili de Türkçe kaldı. Okullarda da eğitim Türkçe veriliyordu. Tüm bu bilgilere karşın elimizde Harezmi yapıtlarının çoğu yoktur. Bunların Moğol baskınları sırasında yağmalanıp yok edildiği sanılmaktadır.

Ünlü gezgin İbn-i Batuta Harem'e yaptığı geziyi anlattığı yazısında buranın en güzel Türk kenti olduğunu ifade eder. Süslü yapısı, insanların cıvılcıvılcı dolaştığı güzel sokaklardan bahsederken büyülenmiş gibidir. Nitekim yıllar sonra burayı dolaşan Avrupalı gezgin Pegolotti, bölgeyi aynı duygularla tasvir etmiştir.

Ekler:

4.2.1.-ça²⁰³ (karşılaştırma, kadar, ...-e göre anlamlarında da kullanılır)

adetimizçe – töremize göre
miktarınça – miktarı kadar

- Çok kere yönelme hal ekinden sonra gelir ve sonuç (- kadar) manasına gelir: bir şaha-ga-ça bardı “bir şehre kadar vardı”²⁰⁴
- Bu ek Eski Türkçede yalnız ç’li olarak –ça/-çe şeklinde idi. Harezmi Türkçesinde de Eski Türkçedeki kullanımıyla –ça/-çe olarak kalmıştır.²⁰⁵

4.2.2.teg²⁰⁶ (gibilik, sözcük olarak da kullanılır²⁰⁷)

menteg – benim gibi

- Kadar anlamında : *dağ teg – dağ kadar*
- Zaman anlamı katar: *tünteg – akşama kadar*

4.2.3.-rak, -rāk²⁰⁸(karşılaştırma)

bilgänrāk- daha bilgili

²⁰³ Janos Eckmann, **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, çev: Osman Fikri Sertkaya, Ankara, 2003, s.91

²⁰⁴ Eckmann, **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, s.91

²⁰⁵ Toparlı, **Harezmi Türkçesi**, s.40

²⁰⁶ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.117

²⁰⁷ Eckmann, **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, s.17

²⁰⁸ Toparlı, **Harezmi Türkçesi**, s.31

- Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek çoklu, fazlalık ifade eden karşılaştırma ekidir: yahşırak, köp-rek²⁰⁹

4.3. Kıpçak Türkçesi

Orta Türkçe döneminin en büyük halk topluluklarından biridir. Avrupalı kaynaklar “Kuman” İslam kaynakları “Kıpçak” olarak anar. “Kimek” ve “İmek” (emek→yemek) adları da sık sık geçer. (Komşu kavim olmaları bunda en büyük etkidir.)²¹⁰

Orhun abidelerinde bu adlardan hiçbiri geçmez. Sadece İrtiş nehri ve burada yaşayan halktan bahsedilir. Arap coğrafyacıları, yaptıkları araştırmalar sonucunda, İrtiş nehri civarında “Kimek” aslı bir topluluğun yaşadığını ortaya koymuşlardır.

Bu halk Oğuzların kuzeyinde İdil ırmağına kadar yayılmıştır. Kimek halkı içinde en önemlileri “Emek” topluluğudur. Bunların Kıpçaklar oldukları sanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut’ ta “emek” (yemek) adı geçer.

Kıpçaklar çok geniş bir alanı işgal ettikleri halde, bir siyasi birlik olarak ortaya çıkamamışlardır. Tarihte bir Kıpçak devleti görülmemektedir. Bunda herhalde çok yayılmalarının etkisi olmuştur.²¹¹

Codex Cumanicus, XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarında yazılmış olmalıdır. Kıpçak Türkçesinin olduğunca orta Türkçenin de en önemli yapıtlarındandır. Kıpçak Türkçesinin biricik derli toplu yapıtıdır. Tek yazması Venedik Saint Marcus kitaplığındadır. Kütüphaneye 1362 yılında ozan Petrarkue’nin kitapları arasında girmiştir. Kitabın 1303tarihi bulunur. Bu tarihin neyi anlattığı bilinmez.²¹²

Codex Cumanicus’un yazılma tarihi, yazarı ve yeri hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak onun değişik zamanlarda, değişik kişiler tarafından yazıldığı bilinmektedir. Codex Cumanicus’da üç ayrı dilden (Latince, Farsça ve Kıpçakça-Kumanca) kelimelere rastlamak mümkündür. Yazar veya yazarlar Hıristiyan dinini Türkler arasında yaymak amacı ile bu sözlüğü yazmışlardır. Bu eser toplam 2500 kelimeyi içermekteydi.²¹³

Ekler:

²⁰⁹ Toparlı, **Harezmi Türkçesi**, s.41

²¹⁰ www.nebuforum.com Erişim tarihi:26/04/10

²¹¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara, 1994, s.XVII

²¹² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.277

²¹³ Bayat, **Türk Dili Tarihi**, s.147

4.3.1.+ça, +çe²¹⁴ (karşılaştırma)

zerreçe – zerre kadar

barça – bütüne yakın, bütün kadar

- Bu ek, benzerlik, eşitlik fonksiyonlarıyla kalıplaştıktan sonra “+lık, +lik” ekinin fonksiyonuna denk bir şekilde karşımıza çıkar.)²¹⁵
- Ança ve bunça sözleri de kalıplaşmış telakki edilerek buraya dahil edilebilir. Ançağına şeklinin de kullanılması bunu göstermektedir.²¹⁶

4.3.2.-rak, -rek²¹⁷ (karşılaştırma)

çukrak – daha açık

öküşrek – daha çok

4.3.3.-cılayın²¹⁸ (benzerlik, gibilik)

- Fonksiyon olarak –layın ekiyle aynıdır.²¹⁹
- -ci eki ile –leyin eklerini birleşmesinden oluştuğunu sanmaktayız.
- -ci ekinin “Bir nesne ile daha başka türlü ilgili kişiyi gösteren adlar yapma²²⁰” fonksiyonu ile –leyin birleşiminden: *bencileyin – ben+ci+leyin - benim gibi, bana benzeyen*²²¹

4.3.4.-layın²²² (gibilik)

yağmurlayın – yağmur gibi

- İki bilelik hali ekinin üst üste gelmesiyle erkenden bir –leyin birleşik eki meydana gelmiştir. Eski Osmanlıda bir benzerlik hali anlatımına sahip olarak canlıdır: ogrılayın, bülbülleyin, nerkisleyin, vb.²²³

²¹⁴ Eckmann, Harezmi, **Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, s.91

²¹⁵ Mustafa Öner, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998, s.46

²¹⁶ Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara, s.23.

²¹⁷ Eckmann, Harezmi, **Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, s.16

²¹⁸ Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara, s.25

²¹⁹ Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, s.25

²²⁰ Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, s.191

²²¹ Mustafa Tatcı, **Divan-ı Yunus Emre**, s.350

²²² Recep Toparlı, **Hanifi Vural, Kıpçak Türkçesi**, s.21

²²³ Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, s.191

4.3.5.+sul (+sı + -l)²²⁴ (gibilik, benzerlik)

yoksul – yok gibi

kızısl – kırmızı gibi, kırmızıya benzeyen (kızıl)

- Daha önce *-sul, -sıl, -sal*, eklerinin *-sı* benzerlik sağlayan ek ile *-(ı)l* ekinin birleşmesinden oluştuğunu belirtmiştik. Burada da *yok* ve *kız* kelimelerinin önce *-sı* ekiyle benzerlik ifade etmeleri sağlanmış, sonra da *-(ı)l* ekiyle anlamı genişletilmiştir.

4.4.Çağatay Türkçesi

Çağatayca, bugünkü Uyğurca ve Özbekçenin eski biçimidir. Kültür dili olarak Orta Asya Türk devletlerinde (Oğuz grubu dışında), XIX. yy. sonlarına değin kullanılmıştır. Çağatayca ürünlerin büyük bir kısmı Arap, çok azı da Uyğur abecesiyle yazılmıştır.²²⁵

Çağatay kelimesi, Cengiz'in ikinci oğlu Çağatay'dan gelmedir. Cengiz Han, ölümünden (1227)'i önce Moğol imparatorunun çocukları arasında taksim edince, Çağatay Maveraünnehir Semireç'i ve Doğu Türkistan'ı aldı. Bunlara, daha sonra Çungarya, Uyğur ülkesi ve Kabul ile Gazne'yi de içine alan Pamir sahası katıldı.²²⁶

Çağatay dili, Türk dilleri ailesinin Orta Asya Grubuna mensuptur. Bu dil 15. yüzyıl başından 20. yüzyılın başına kadar kullanılan bir edebi dildir. Günümüz Türk şiveleri arasında Özbekçe ve Yeni Uyğurca ona en yakın olanlardır. Karahanlılar veya Hakaniler (11.-13. yüzyıllar) ve Harezmi (14. yüzyıl) edebi dillerinin devamı olarak Timurlular (1405-1506) idaresi altında gelişen bu Çağatay dili, bilhassa Nevai'nin eserlerinde klasik şeklini aldı.²²⁷

Yeni kelimeler, mevcut bir kelimeye, bir veya daha fazla yapım ekinin eklenmesiyle yapılır. Tek konsonant ihtiva eden ekler dışında, Çağatayca'daki ekler, doğrudan doğruya kelime kökne eklenir; tek konsonant ihtiva eden eklerde ise köklerin konsonantından sonra araya kapalı bir vokal konulur: aq -ı-z-, öl-ü-m.

Ekler

4.4.1.-ça, -çe²²⁸ (karşılaştırma, benzerlik)

²²⁴ Toparlı-Vural, **Kıpçak Türkçesi**, s.22

²²⁵ www.nuveforum.net Erişim tarihi: 04/05/10

²²⁶ Janos Eckmann, **Çağatayca El Kitabı**, (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1988, s.VII

²²⁷ Eckmann, **Çağatayca El Kitabı**, s.VII

²²⁸ Eckmann, **Çağatayca El Kitabı**, s.72

tofragça – toprak gibi

4.4.2.-rak, -rağ, -rek²²⁹ (karşılaştırma)

better-rak – daha kötü

bih-rek – daha iyi

• Bunların dışında bir de dik/dek edatı vardır. Bu, Çağatay sahasında sıkça kullanılmış bir benzetme edatıdır. Eski Türkçe devresinden itibaren Türkçenin diğer bütün şivelerinde görülen teg edatı, ayrı sahalarda, ayrı şekillerde inkişaf etmiştir. Çağataycada dik/dek/dag/day/dey/tek/tey şekilleri yan yana görülmektedir.²³⁰

4.5.Eski Anadolu Türkçesi

Anadolu'nun kapılarını Türklere açan, pek çok devletin temelini oluşturan bu boyun en güçlü kolu Selçuklu devletini kurdu. Böylece Sir-i Derya boylarından Anadolu içlerine kadar uzanan sahada büyük bir hâkimiyet kurdular. Devlete adını veren Selçuk Bey, Oğuzların Üç-OK kolunun Kınık boyundandır. Müslüman Türk devletlerindedir.²³¹ Kurduğu devlet 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya girmiş ve yerleşmiştir.

Oğuz adının kökeni ile ilgili bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en makul bulunanları şöyledir: Bir açıklamaya göre Oğuz adı “boy” anlamındaki “ok” sözü ile “-z” çoğul ekinin birleşmesinden oluşmuştur. “Boylar” anlamındadır. (O dönemde “ok” boy anlamına gelmektedir²³². Göktürkler on boydan meydana gelirdi ve onlara On-Oklar denirdi.)

Oğuzlardan bahsederken Divan-ı Lugati't Türk'ü anmadan geçemeyiz. Ansiklopedik bir sözlük olan *Divanu Lûgat-it-Türk*, kültür tarihimiz için olduğu kadar, Türk dili tarihi için de önemli bir kaynaktır. Biz, bugün Türk dilinin metinlerle ulaşılamayan bazı karanlık noktalarının aydınlatılmasında veya karşılaştırmalı dil çalışmalarında yer yer *Divanu Lûgat-it-Türk*'teki kayıtlara dayanmakta ve ondan büyük ölçüde yararlanmaktayız.²³³

Büyük dil bilgini `Kaşgarlı Mahmud`'un `Divan-ı Lûgat-it Türk` isimli muazzam eseri, 1910'a kadar adı bilinen, fakat kendisi meçhul bir eserdi. Diğer bir deyişle, o zamana

²²⁹ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, s.75

²³⁰ Necmettin Hacıeminolu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul 1992, s.35

²³¹ Kazım Köktekin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara 2008, s.7

²³² Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul 1992, s. 163-169

²³³ Zeynep Korkmaz, Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri ve Divan-u Lûgati't Türk, turkceyasam.blogcu.com adresine 07/08/07 tarihinde eklenmiş makalesinden, Erişim tarihi: 12/05/10

değin, eserin sadece adı vardı, fakat kendisi ortada yoktu. Eser, bugün bütün dünyada biliniyor, hakkında makale, kitap yazılıyor ve üzerinde tartışmalar yapılıyorsa, bunu büyük kitap aşığı, ilim ve kültür sevdalısı `Ali Emiri Efendi`'ye borçluyuz. Ali Emiri Efendi, Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072-1074 yıllarında Bagdat'ta Abbasi Halifesine sunulmak üzere yazılan bu muhteşem eseri, sahaflarda Divan-ı Lügat-it Türk olduğu bilinmeden satılırken, fark etmiş ve satın alarak Türk kültür hayatına kazandırmıştır.²³⁴

Divanü Lügati't-Türk, Türk dili tarihi açısından olduğu kadar Türkiye Türkçesinin temelini oluşturan Oğuzca için de oldukça önemli bir eserdir. Bugün Oğuzca ya ait pek çok dil hususiyetini bu eserde bulabilmekteyiz. XI-XIII. yüzyıllar arasında Oğuzca, Eski Türk yazı dilinden ayrılarak yerli Oğuz özelliklerine dayanan bir yazı dili haline gelirken elbette bazı ses, şekil ve anlam farklılıkları göstermiştir. O dönemin yazı dilinin ses ve şekil özelliklerine ait bilgileri DLT'de bulabilmekteyiz. Yardımcı sözcükler veya görevli sözcükler olarak adlandırdığımız edatlar hakkında DLT'de ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Enklitik edatları yapıları gereği zaman zaman yapım ve çekim ekleriyle karıştırılmıştır. Oysa DLT'de edatların yapıları, özellikleri, dile kattıkları nüanslar ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu edatlar, Türkçenin anlatım gücüne katkıda bulunmalarının yanında, değişik fonksiyonlarda kullanılmaları oldukça dikkat çekicidir. Mananın yanlış anlaşılması için veya konusunun maksadını karşı tarafa tam ve eksiksiz anlatabilmesi açısından bu edatlar önemli fonksiyonlar üstlenmektedir.²³⁵

Oğuzlar ile ilgili bilgi edinebileceğimiz bir diğer önemli kaynak da Dede Korkut Hikayeleri'dir. Bu hikayeler ile ilgili bir çok bilgin araştırma yapmıştır. Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay bunların başında gelir.

Dede Korkut Oğuznâmeleri ile ilgili bir diğer yayın da ÖZSOY 2006: *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon – İnceleme – Sözlük)*'tür. ÖZÇELİK 2005 gibi büyük boy basılan yayın için ÖZSOY, "Çalışmamız yeni bir telif eser ve tez çalışması değildir. Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde mutlaka okutulmakta olan ancak tamamı bitirilemeyen Dede Korkut Hikayeleri'nin üniversite öğrencileri ile meraklıların azami faydalanacağı şekilde tertip edilmiş bir çalışmadır. Üniversite öğrencilerine başta Osmanlı Türkçesi dersleri olmak üzere Türk Halk Edebiyatı dersleri ve dil derslerinde katkıda bulunacağı düşüncesindeyiz." (v) diyerek bu çalışmayı ders kitapları kategorisine dahil etmektedir. Önsöz (v-vi), İçindekiler (vii-viii), Kullanılan Kısaltmalar (x) bölümlerinin

²³⁴ Abdulvahap Kara, Divan-ı Lügat-it Türk'ü Bulan Ali Emiri Efendi, Ziya Gökalp ve Talat Paşa, www.kastamonulu1.com adresine eklenmiş makalesinden, Erişim tarihi: 12/05/10

²³⁵ Birol İpek, Divânü Lügati't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları, *Turkish Studies*, Elazığ 2009, s.1200

ardından *Giriş A. Dede Korkut Kitabı* (1-2) bölümünde ÖZSOY, Dresden nüshasını daha hacimli olması sebebiyle “asıl kitap” olarak kabul ettiğini ve Vatikan nüshasının da ondan istinsah edildiğini belirtmektedir (2). *I. Bölüm İnceleme* (3-42) kısmında *A. Elde Mevcut Olan Kitapların Karşılaştırılması* (3-7), *B. Dede Korkut Kitabının İçindekiler* (7), *C. Hikayelerin Özeti* (7-26), *D. Dede Korkut Hikayelerinin Sayısı ve Özellikleri* (26-34), *E. Tarihi Kaynaklara Göre Dede Korkut ve Dede Korkut Yayını Üzerine Yapılan Çalışmalar* (34-42) adlı alt bölümler yer almaktadır. ÖZSOY, “soylamaları” şiir olarak kabul etmemekte, onları “karşılıklı konuşma” olarak tanımlamaktadır. (4). Araştırmacı Vatikan Nüshasını, asıl nüsha olarak kabul ettiği Dresden nüshasına göre altı hikaye ihtiva etmesi sebebiyle “eksik bir nüsha” olarak değerlendirmekte ve “*Asıl nüshanın yanında bu bakımdan bir kıymet ifade etmemektedir. Harekelerin yanlış konduğu çok defa göze çarpmaktadır. Yer yer imlâ hatalarına rastlanmaktadır. Dresden nüshasına katkı yapması mümkün değildir.*” (6) demektedir. *Dede Korkut Kitabı Üzerindeki Çalışmalar* (39-42) bölümünde bazı çalışmaların belirtilmediği gözden kaçmamaktadır. Burada en azından TEZCAN-BOESCHOTEN 2001 ve TEZCAN 2001’e de değinilmeliydi. Dolayısıyla bu çalışmalar *V. Bölüm Bibliyografya* (469-471) kısmında da zikredilmemiştir.²³⁶

II. Bölüm Dresden Nüshası ve Transkripsiyonu (43-349) bölümünde, küçük bir girişin ve *Transkripsiyon Alfabeti* bölümünün ardından Dresden yazmasının tıpkıbasımı ile transkripsiyonu alt alta gelecek şekilde verilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere ÖZÇELİK 2005’te tıpkıbasım ve transkripsiyonu, sayfalarda karşılıklı olarak yer almaktaydı. “*II. Bölümde Dresden nüshasının orijinal metni altına da transkripsiyonlu okunuşu verilmiştir. Burada metin lâtin harfleriyle yazılan kitap gibi sahife numarası konularak ve yer yer okuma hataları düzeltilerek Prof.Dr. Muharrem ERGİN’in okuyuşu esas alınarak verilmiştir.*” (v) diyen ÖZSOY, şimdiye kadar en doğru okumanın Prof.Dr. Muharrem ERGİN tarafından yapıldığını belirtmekte (43) ve “*Biz metinde ne var ise onu verdik. Ayrıca ERGİN tarafından yanlış okunan kelimeleri de düzelterek transkripsiyonladık.*” demektedir. Araştırmacı son olarak şunu da belirtir: “*Bütün bunlara rağmen okumamızda ve transkripsiyonumuzda hatamızı bulanlar olacaktır. Prof.Dr. Muharrem ERGİN gibi bir dilbilgininin bile çalışmasında gerek okumadan kaynaklanan, gerek dizgiden kaynaklanan 212 hatanın bulunduğu kendisi tarafından belirlendiği unutulmamalıdır.*”²³⁷

²³⁶ Faik Utkan Denizer, *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Çalışmalar*, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 1/2 Fall 2006, s.313-314

²³⁷ Denizer, *Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Çalışmalar*, s.314

Ekler:

4.5.1.+ça, +çe²³⁸ (karşılaştırma, gibilik)

Türkçe – Türk gibi, Türk kadar

Bence – ben gibi, benim kadar

- Bu ek de eskiden beri kullanılan bir ektir. Kullanım alanları da muhtemelen aynıdır. (karşılaştırma, benzetme, küçültme, dil adı)

4.5.2.-rak, -rek²³⁹ (karşılaştırma)

yegrek – iyice, daha iyi

tatlurak – daha tatlı

yahşırak – daha çok

4.5.3.-sı²⁴⁰ (benzerlik)

kurumsı – kuru gibi

4.5.4-cak, -cek- çak-, -çek²⁴¹ (eşitlik)

- Türkçede kullanılan eşitlik eklerinden biridir. Eski Anadolu Türkçesinde ekin eşitlik eki olarak kullanıldığını gösteren bir çok misaller vardır.²⁴²
esrü-çek – sarhoşça
tatlu-çak – tatlı gibi
yakınçak – yakın gibi

4.5.5.-layın, -leyin²⁴³ (eşitlik, gibilik)

²³⁸ Muharrem Ergin , **Dede Korkut Kitabı II. İndeks- Gramer**, Ankara 1997, s.434

²³⁹ Ergin , **Dede Korkut Kitabı II. İndeks- Gramer**, s.433

²⁴⁰ Ergin , **Dede Korkut Kitabı II. İndeks- Gramer**, s.434

²⁴¹ Ergin , **Dede Korkut Kitabı II. İndeks- Gramer**, s.229

²⁴² Ergin , **Dede Korkut Kitabı II. İndeks- Gramer**, s.229

²⁴³ Ergin , **Dede Korkut Kitabı II. İndeks- Gramer**, s.229

- Türkçede kullanılan eşitlik eklerinden biri de –layın, -leyin’dir. Eski Türkçede –layu, -leyü şeklinde görülür. Eski Anadolu Türkçesinde oldukça işlek bir eşitlik eki olarak kullanılmıştır.²⁴⁴

deniz-leyin – deniz gibi

sulayın – su gibi

4.6.Osmanlı Türkçesi

Anadolu’ da kurulan beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği, 1299 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiler. Zamanla etraflarındaki beylikleri de kendilerine katarak büyük bir devlet kurdular. İstanbul’ un da fethi ile çağ atlatan Osmanlılar, halifeliğin de merkezi oldular. 600 yıllık saltanatları süresince üç kıtaya hükmettiler.

Bu büyük devletin de elbette ki büyük bir dil edebiyatı vardı. Arapça- Farsça- Türkçe karışımı olan bir dil meydana getirdiler. Bu sentez dilde çok sayıda eserler verdiler. Pek çoğu bugüne kadar gelen bu eserler türlerinin belki de en güzel örnekleridir. Biz dilin sentez olduğunu söyledik; ama Kâzım Nami Bunun tam aksini şu sözleriyle iddia ediyor:

Söylediğimiz dile Türkçe mi yoksa Osmanlıca mı demek lâzımdır. Bunu anlamak için lisanımızın aslını aramamız iktiza diyor. Bazıları bu lisanı Türkçe, Arapça ve Farsçadan mürekkep bir lisan olmak üzere göstermek istiyorlarsa da bu iddia –fikrimizce- muvafık değildir. Dilimizin aslı Türkçedir. Bugün, Osmanlılardan gayrı olan Türklerin söylediği dil ile bizim dilimiz arasında şâyân-ı dikkat farklar varsa da bunlar, lisanın aslına tesir edecek mahiyeti haiz değildirler. Osmanlı Türkleri bugün Bahr-ı sefîdden Bahr-ı Mûhît-i Kebîr’e kadar Avrupa ve Afrika’nın bir kısmıyla bütün Asya’nın şimal ve vasatında yaşayan âile-i azîme-i Tûrâniyyedendirler. Tarihin î’dâd ettiği bir çok tekallübât-şu’ûn dolayısıyla muhtelif tecellilerle zuhur eden bukavmin, ırkî ve lisanî ihtilâtât ile muhtelif kısımlar göstermesi hiçbir vakit asıllarını büsbütün kaybedecek kadar yekdiğerinden ayrılmış olmalarını icap etmez:

Osmanlı Türkleri, Küçük Asya’nın kurûn-i vusutâ medeniyetiyle temas ederek, diğer hemnesilerinden ziyade tenevvür etmiş olan Asyâ-yı garbî Türklerindedir. Moğol istilâ-yı müthiş üzrine garba hicret etmek mecburiyetinde kaldıkları halde, âdet ve lisanlarını da beraber getirmişler ve kendilerinden evvelanadolu’ya intişar etmiş olan Selçuk Türklerinden ziyade kavî bir mevcudiyet gösterebilmeleri, onları da kendilerine temsil edebilmeleri âdet ve lisanları sayesinde vukû bulmuştur.

²⁴⁴ Ergin , Dede Korkut Kitabı II. İndeks- Gramer, s.229

Osmanlı Türkleri, Söğüt havalisinde yerleştikten sonra zaten sâika-i diniyye medeniyye ile Arapça ve Acemceye verdikleri ehemmiyeti tevsi etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki ulema ve üdebası Arap ve Acem lisanında kitaplar ve divanlar yazmışlardır. Bununla beraber Türkler, kendi lisanlarını unutmamışlardır. Yalnız Arapça ve Acemceye fart-ı meyilleri sebebiyle bu iki lisanın bir çok kelimelerini Türkçeye kabullenmişlerdir. O vakte kadar kavaidi tedvin olunmayan Türkçeyi de kavaid-i Arabiyye ve Farisiyyeye göre kullanmaya başlamışlardır.

Bugünkü dilimizin üç lisandan mürekkep addolunması bundan dolayıdır. Hâlbuki ecdadımızın lisanımıza aldıkları kelimâtın büyük bir kısmında asıllarındaki mefhumdan başka bir mefhum gösterecek surette mana tagayyuru husule gelmiştir. Şîve yavaş yavaş inceleşmiş, zarafet kasbetmiş ise de Türkçe kelimeler aheng-i aslî-i tadrîcini kaybedememiştir.²⁴⁵

(Makaleden aldığımız bu parçada K. Nami, “bugünkü dilimiz” ifadesini kullanmış. Genç Kalemler dergisi 1910-1912 yılları arasında toplam 33 sayı çıkmıştır.²⁴⁶ Yani “bugünkü dilimiz”le o yıllardaki konuşulan dili kastetmektedir.

Arap alfabesini kullandılar ki; ilk kullanılış bu döneme rastlamaz. Arap harfleri Türklerin arasına İslamiyet ile birlikte girmiş, 10. Asırdan 20. Asrın başlarına kadar bin seneye yakın bir zaman süresince kullanılmıştır.²⁴⁷

Türkler tarafından çok uzun zaman ve geniş ölçüde kullanılmış olmasına rağmen Arap harfleri Türkçe için hiç de elverişli bir yazı vasıtası değildi. Bu alfabede bir yandan Türkçe için lüzumundan fazla bir konsonant kalabalığı, öte yandan birkaç konsonantı bir tek işaretle karşılamak gibi yetersizlikler vardı. Vokal işaretleri ise Türkçenin zengin vokal sistemini karşılamaktan çok uzaktı. Türkçenin iki veya dört vokali için bir tek bir harfi olduğu düşünülürse bu alfabenin Türkçe bakımından nasıl yetersiz olduğu kolayca anlaşılır.²⁴⁸

Türkçe ile Arapça arasındaki uyumsuzluk sadece alfabe ile kalmaz. Kelimelerin oluşumu, söz dizimi, tamlamalar ve daha pek çok konuda birbirine ters durumdadırlar. Özellikle de kelimelerin cinsiyeti olması konusu Türkçenin tam dışındadır.

Türk dilinde cinsiyet ayımı olmamasının kendi niteliği gereği olarak, hayret doğuracak hiçbir yanı yoktur. Asla bu kavram Türk diline girmemiştir, ne var ki; Osmanlı döneminde Arapçadan yapılan yoğun alıntılar, dışı cins kelimelerin türemesine neden olmuş ve onların

²⁴⁵ İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, **Genç Kalemler Dergisi**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 39

²⁴⁶ Parlatır-Çetin, **Genç Kalemler Dergisi**, s.XXI

²⁴⁷ Muharrem Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1997, s.2

²⁴⁸ Ergin, **Osmanlıca Dersleri**, s.3

sıfatlarla uyum yapması istenmiştir. İşte o zaman Türkçe açısından olduğu kadar Arapça açısından da kural dışı olan, söz dizimi yanlışlıklarına ve hatalı cümle kuruluşlarının ortaya çıkmasına genellikle sebebiyet veiliştir.²⁴⁹

Ekler:

4.6.1.ke²⁵⁰ (ön ek, benzetme)

kemâkân – olduğu gibi

- Arapça ön ek, benzetme maçlı kullanılır: *kezâlik – bunun gibi*²⁵¹
- Farsçada küçültme edatıdır ve kelime sonunda kullanılır: *merdümek – adamcağız gibi*.²⁵²

4.6.2.-î²⁵³ (nispet “î”si olarak bilinir. Benzerlik bildirir.)

fevrî – ateş gibi

(Türkçedeki hızlı davranışları karşılayan “ateş parçası, ateş gibi” deyimlerinin Osmanlıca kullanımı. Bugün de kullanılmaktadır.)

- Arapça bir unsurdur.
- Konsonantla biten kelimelere doğrudan getirilir: *askeri*²⁵⁴
- Sonda “t ve e” varsa bu atılır: *tecrübe – tecrübî, siyaset – siyasi*²⁵⁵
- Nâkışlarda, son harfi ve ” olanlarda son harf düşürülerek nispet î’si bir “ ” ilavesiyle getirilir: *ma’na – ma’nevî, terbiye – terbiyevî*²⁵⁶
- Hemzesi düşürülmüş uzun vokalden sonra ya ”ya da getirilir: *semâ – semâî, sahrâ – sahrâvî*²⁵⁷

²⁴⁹ René Giraud, *Göktürk İmparatorluğu [İlteriş, Kappan ve Bilge’nin Hükümdarlıkları (680 – 734)]*, (Çev: İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul 1993, s. 193

²⁵⁰ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s.71

²⁵¹ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s.71

²⁵² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, s.500

²⁵³ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s.56

²⁵⁴ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s.56

²⁵⁵ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s.56

²⁵⁶ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s.56

²⁵⁷ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s.56

4.6.3.-vend²⁵⁸ (gibilik)

puladvend – çelik gibi

- Farsça bir unsurdur. Sıfat yapar: *hûda-vend – sâhip, efendi*²⁵⁹

4.6.4.-veş²⁶⁰ (gibilik)

mehveş – ay gibi

- Farsça bir unsurdur.

4.6.5.-âsâ²⁶¹ (gibilik)

devâsâ – dev gibi

- Farsça bir unsurdur. Sıfat yapar: *mâyûnsâ - şâhâne*²⁶²

4.6.6.-çe²⁶³ (karşılaştırma)

bağçe – bağ kadar büyük değil ama yakın büyüklükte

- Farsça bir unsurdur. Yukarıdaki örnek bugün kullandığımız *bahçe* ile aynı sözcüktür.²⁶⁴

4.6.7.-âne²⁶⁵ (benzerlik)

dostâne- dost gibi

- Farsça bir unsurdur. Sıfat yapar: *şâhâne*²⁶⁶
- Zarf yapar: *âcizâne*²⁶⁷

²⁵⁸ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 81

²⁵⁹ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 81

²⁶⁰ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 81

²⁶¹ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 81

²⁶² Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 81

²⁶³ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 82

²⁶⁴ Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 64

²⁶⁵ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 82

²⁶⁶ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 82

²⁶⁷ Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, s. 82

5. Türkiye Türkçesi

İkinci meşrutiyetten başlayıp günümüze kadar devam eden devredir. Milli edebiyat akımının mahsulü sayılan terkipsiz Türkçedir. Arapça ve Farsça kelimeler gittikçe azalmaktadır. Buna karşılık İngilizce kelimeler dilimize süratle girmekte ve yerleşmektedir. Yeni Türkçe Türkiye'de milliyetçilik akımının mahsulü olup Osmanlı yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak, daha doğrusu konuşma dilinden yeni bir yazı dili oluşturmak hamlesiyle meydana gelmiştir. Bu yüzyılın başı bütün Türkçe konuşan ulusların ve akrabalarının da kendi lehçelerine dönerek yeni yazı dilleri oluşturma çabalarına tanık olmuştur. Bizde ilk Türkçülerle başlayan sadeleşme hareketi kısa zamanda gündelik ve edebiyat yazı dillerini aydınların konuşması ölçüsünde sadeleştirdi. Sonra yeni alfabenin uygulanması ve Atatürk'ün teşvikleri daha derinden bir millileşme hareketine yol açtı. Burada Yeni Türkçe bilgin ve teknik dillerini de kendi yapısından karşılamak ve yaratmak meselesi ile karşılaştı ve o yolda da cesaretli adımlar attı. Dilimiz bağımsız bir medeniyet dili olmak davasında ve hızlı bir gelişme çağındadır. Ancak bu arada milli kaynakların yer yer akılsızca kötüye kullanılması milli dile güven duygusunu sarsmakta ve Batı dillerinin daha geniş ölçüde istilasına yol açmaktadır. Yeni Türkçe inançlı, ciddi ve uzun süreli çalışmalara muhtaçtır.²⁶⁸

Ekler:

Eşitlik hali, ismin eşitlik, benserlik, gibilik durumlarını ifade etmek için kullanılır. Ekli olarak oluşan bu hal ismi bir fiile bağlar. Eşitlik halindeki isimler genellikle zarf olarak kullanılırlar. Eşitlik ekleri de instrumental ve yön ekleri gibi işlekliklerini kaybetmek, ve çekim eki halinden çıkmak temayyülündedirler. Türkçede üç çeşit eşitlik eki mevcuttur:

- a) *Asıl eşitlik ekleri –ca, -ce, -ça, -çe dir. (insanca, güzelce, açıkça). Ayrıca –casına, -cesine, -çasına, -çesine ekleri de bir nevi eşitlik eki olarak, fakat edat işlevinde sıkça kullanılır (alçakçasına, sersemcesine). Bazen yapım eki gibi de (karaca, alaca, kokarca) davranabilen bu ekten sonra yapım ve iyelik eklerinin gelebilmesi (açıkçası, delicesine, yavaşçacık) de tasnifi zor bir istisna doğurur. Zira Türkçede çekim ekinden sonra yapım eki gelmez ve iyelik ekleri hal eklerinden önde bulunur.*
- b) *İkinci eşitlik eki olarak –cak, -cek, -çak, -çek kullanılır. Esasen küçültme yapım eki olarak kullanılan bu ek zaman zaman eşitlik eki olarak da kullanılır. .“çabucak, evcek” gibi birkaç klişeleşmiş kelimedede görülür.*

²⁶⁸ www.durna.se, s.15, Erişim tarihi : 25/06/2010

c) *Türkçede üçüncü eşitlik eki -layın, -leyin dir. Bu da ikinci türde olduğu gibi yalnızca birkaç kelimedede görülmektedir (akşamleyin, sabahleyin).*²⁶⁹

5.1.-ca²⁷⁰ (benzerlik, eşitlik)

delice – deliye benzer bir tavrıla

(Bu ek Anadolu ağızlarında bazen “yalın hal” yerine kullanılır.)²⁷¹

Eşitlik ekinin temel görevi eşitlik, gibilik, kadarlık ve benzerlik bildirmektir. Hal ekleri arasında “görev değiştirici ek” olarak kullanılmaya en elverişli olanı ,+ça / +çe +ca /+ce eşitlik ekidir .

+ce / +ca

binlerce(1/32), eyce < iyice(10/45)

+çe / +ça

hakça(MDD)²⁷²

Bunun dışında;

- Ulus adından sonra kullanılarak o ulusun dilini gösteren ad kurar: Türkçe, Almanca, Arapça, Bulgarca, vb.²⁷³
- Zaman ve yer belirten adlardan sonra çekim eki gibi kullanılarak ‘eşitlik’ kavramı verir: aylarca, evvelce, günlerce, vb.²⁷⁴.
- Adıllara getirilerek ‘benzerlik, görelilik, nispet, eşitlik’ kavramları sağlanır: bence, falanca, şunca,vb.²⁷⁵
- Sıfatlara getirilerek ‘benzerli, görelilik, nispet, eşitlik’ kavramları sağlanır: açıkça, akça, alaca, alçakça, vb.²⁷⁶
- Adlar, sıfat ya da adıllara gelerek belirteç, bazen de bağlaç kurar: açıkça, ayrıca, çabukça, gizlice, vb.²⁷⁷

²⁶⁹ M. Oğuzhan Külekçi, **Analysis Of Noun Structure In Turkish Language And Main Affixes Used In Nouns (I) (Türk Dilinde İsmi Yapısı Ve İsimlere Gelen Ekler)**, Master Tezi

²⁷⁰ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s. 25

²⁷¹ Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Ekleri**, Ankara 1996, s.50

²⁷² Hale Bozalan, **Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008, s.80

²⁷³ Vecihe Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1981, s.44

²⁷⁴ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.45

²⁷⁵ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.45

²⁷⁶ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.46

- Küçültme ekinden önce kullanılarak sıfat veya belirteç kurar: buncacık (şey), güzelcecik, yavşacık, vb.²⁷⁸
- İyelik ekinden sonra kullanılarak ‘görelilik, sıra, kadar’ kavramları sağlar: ağırlığınca, aklınca, boyumca, kanımca, vb.²⁷⁹
- Kendinden sonra gelen ‘-sı’ iyelik ekiyle birleşerek sıfat veya belirteç kurar: açıkçası, binlercesi, kısacası, nicesi, vb.²⁸⁰
- Ortaçlardan ya da ad soylu sözcüklerden sonra, iyelik ve yönelme durumu eklerinden önce gelerek belirteç kurar: arkadaşçasına, kahramancasına, kırarcasına, kovarcasına, vb.²⁸¹
- ‘-ası’ ekiyle kalıplaşmış olarak genellikle beddualarda bazen de hayır dualarda kullanılır: kör olasıca, adı batasıca, geberesice, sağ olasıca, vb.²⁸²
- Almış sözcüklerin bazılarıyla ikileme kurulur: adlı adınca, akça pakça, yerli yerince, yıllarca ve yıllarca, vb.²⁸³
- ‘ma/-me’ eylemlilik ekiyle kalıplaşarak genellikle soyut ad kurar: aramaca, bulmaca, boğmaca, darılmaca, düzmece, vb.²⁸⁴
- Erkek unvanı bildiren bazı sözcüklerden kadın unvanı yapılmasını sağlar: tanrıça, kraliçe, imparatoriçe, vb.²⁸⁵
- ‘-dık’ ortaç ekinden sonra getirilerek zaman ulacı kurulur: almadıkça baktıkça, oldukça, gittikçe, v.b. özellikle ‘pek çok, fazla’ kavramları veren bir tür ikileme aynı kuruluştan yararlanılarak kullanılır: baktıkça baktı, güldükçe güldü, uzadıkça uzadı, vb.²⁸⁶
- Eylem kök ya da gövdesine gelen ‘-ın’ ekinden sonra getirilerek zaman ulacı kurulur: bakmayınca, olunca, vurunca, sevince, vb.²⁸⁷
- Ad soylu sözcüklere getirilerek yer adları kurulur: Çamlıca, Çatalca, Çekmece, Kanlıca, kaplıca, vb.²⁸⁸

²⁷⁷ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.47

²⁷⁸ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.48

²⁷⁹ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.48

²⁸⁰ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.49

²⁸¹ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.49

²⁸² Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s. 49-50

²⁸³ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.50

²⁸⁴ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.50

²⁸⁵ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.50

²⁸⁶ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.51

²⁸⁷ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.51

²⁸⁸ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.51-52

- Genellikle eylem kök ya da gövdesinden, bazen de addan ad kurulur: dilekçe, dönence, düşünce, gerekçe, sakınca, vb.²⁸⁹,
- Bazı hayvan veya bitki adlarının da kurulduğu görülür: karaca, kokarca, sütlüce (dügün çiçeği), vb.²⁹⁰

+CA eki Türkiye Türkçesinde, eklendiği sözcükleri pekiştiren ya da onlara gibilik, görelilik, benzerlik anlamları katarak sıfat (yaslıca bir adam), zarf (aptalca davrandı) ve yeni isimler (karaca “geyik”) yapan bir ektir. Biz burada konumuz gereği yalnızca isim yapmada kullanılan +CA üzerinde duracağız, çünkü ele aldığımız +CA eki Sancaklı yörükleri ağızında kişi isimlerine eklenerek sıfat ya da zarf değil isim yapmaktadır. “Ayşe: Herhangi/sevdiğim bir Ayşe; Ayşece:

Sevmediğim/kızdığım Ayşe” örneğinde de görüldüğü gibi +CA eki ne sıfat ne de zarf yapmış, sadece içinde farklı bir anlam barındıran yeni bir kelime oluşturmıştır. Yazı dilinde +CA eki:

a) Dil adları yapar: Kavim isimlerinden dil, lehçe ve şive isimleri yapar: Almanca, Fransızca, Latince, Türkçe, Çuvaşça (Ergin 1998: 167).

b) Yer adları yapar: +CA ekiyle oluşturulmuş sıfatların, isimlerle birleşerek oluşturduğu tamlamalar genellikle yer adlarıdır: Akçadağ, Bozcaada (Korkmaz, Gramer 2003: 38). Kişi isimlerine eklenerek yapılmış yer adları da vardır. Bunlardan Manisa iline bağlı şu köy adları tespit edilmiştir: Osmancalı (Bilgi 1996: 366), İsmailce (Emecan 1989: 207), Musacalı (Emecan 1989: 175), Musacalar (Emecan 1989: 182).

c) Cins adları yapar: +CA eki ile yapılan bazı isimler kalıplaşmıştır: karaca, kaplıca<kapalıca, böğrülce<böğürlüce (Banguoğlu 2004: 158).

Ağızlardaki Kullanımı

+CA ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı genellikle yazı dilindekiyle benzerdir. Farklılık ise yalnızca ağız özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin: temiççe<temizce (Göker

1996: 45); senca (Küçükler 1988: 78), kendimisçe (Derin 1995: 95), lazça (Sarıçiçek 1990: 3), böləcə (Buran 1996: 271). Türkiye Türkçesi ağızlarında daha işlek olan +CA eki, yukarıdakilerden başka;

²⁸⁹ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.52

²⁹⁰ Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, s.52

a) Alet ve eşya ismi yapar: Konya kolluca “sepet” (Acun 1999: 52), Burdur yanarca “kibritle”, Sivas tülüce “tüylü saçaklı kilim” (Yaman 2003: 7), Bilecik ayakca “dokuma tezgahı pedalı” (DS 1982: 401).

b) Yiyecek adları yapar: Ankara külçe “ev fırınlarında pişirilen çocuklara mahsus küçük ekmek”, Muğla artça “düğünden sonra iki tarafın birbirlerine verdikleri ziyafet” (Korkmaz 2003: 63).

c) Hayvan adları yapar: Osmaniye bokluca “balık adı” (Yıldırım 2006: 162), Ankara yesilce “kertenkele” (Yaman 2003: 8), Eskişehir yerceğöğçe “kokarca” (DS 1982: 4249).

d) Bitki adları yapar: Bayburt unlucu “toprak evlerin üstünde hazıranda biten yapraklarında un gibi bir madde olan bir bitki”, Kastamonu gannıca “kırmızı renkli bir mantar” (Acun 1999: 52), Elazığ üçlüce “yabanıl yonca” (Yaman 2003: 8).

e) Organ adı yapar: Kütahya homaca “kalça kemiği, uyluk kemiği” (Yaman 2003: 12), Çanakkale yanarca “gözbebeği” (DS 1982: 4160).

f) Hastalık isimleri yapar: Sivas aharca “daima akan yara”, öykence “boğmaca öksürüğü”, İzmir yakmaca “şarbon hastalığı, kara çıban” (Yaman 2003: 12), Manisa tutarca “karın ağrısı” (DS 1982: 3999).

g) Yer isimleri yapar: Bursa akarca “kaplıca” (DS 1982: 139), Ankara acıca “maden suyu kaynağı” (DS 1982: 45), Adana önmece “bekleme yeri, beklenen yer” (DS 1982: 3341), Denizli, Gümüşhane, İçel kaynarca “kaynak” (DS 1982: 2704).

h) Soyut isim yapar: Konya gökçe “melek, Azrail” (Korkmaz 2003: 63).

i) Lakap yapar: İki örneğine rastlanmıştır: Çukurova mollaca (Yıldırım 2006: 162), Zile-Tokat gırca.

j) Sülale adı yapar: Bolvadin’deki Türkmen-Karabağ köylerinin ağızında karaca (Göker 1996: 32) ve Kırcalı (Bulgaristan) ağızında Karacalar sülalesi (Karacaların Mehmet, Karacaların Mümin)² örneklerine rastlanmıştır. Yukarıda sıralanan bu maddelerin dışında, sözü edilen ek İzmir’de yerleşik Sancaklı yörukleri ağızında farklı işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik yukarıdaki listeye yeni bir madde daha eklenmesini gerektirmektedir.

Sancaklı Ağızındaki Kullanımı

Sancaklı ağızındaki +CA eki, kişi isimlerine getirilerek, bu kişiler hakkındaki olumsuz duyguların yansıtıldığı yeni özel isimler yapmaktadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve diğer ağızlarında rastlamadığımız bu kullanım, aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir:

a. Eklendiği kişi ismine olumsuz bir anlam katar. Başka bir ifadeyle, sevilmeyen ya da kızılan kişi ismi yapar. Kaynak kişilerimizin bu konudaki açıklamaları şöyledir: _ “canı çıksın sultancanın” der annem, “boynu altında kalsın”, “canı çıksın sultancanın” der yâni. ... yani

çok;abartılı küfretmektense kibarlaşarak sinirlenme ifadesi gibi bi şey. yani toplum;içinde küfüretmeden

birisine sinirlendiğinin ifadesi. ... sinirlendiğinde, kızdığında sultanca mesela, ama sevseydi sultan teyze, sultan abla diye hitab;edebilirdi (KK1).²⁹¹

5.2.-cak²⁹² (benzerlik, gibilik)

büyücek – büyük gibi, tam olarak büyük değil de büyüğe yakın

- Bu ek Türkçede başlangıçtan beri kullanılan, fakat işlekliliği gittikçe azalan bir ektir. Yapım eki olarak başlıca fonksiyonu küçültme ve sevgi ifade etmektir. Bu hali ile “-cık, -cik, -cuk, -cük”e kinin bir eşi durumundadır. Bu yakınlığa ve “-cık, -cik, -cuk, -cük” ekinin yeniliğine bakılırsa “-cık, -cik, -cuk, -cük” ekinin “-cak, -cek” ekinden türemiş olduğuna hükümlenabilir. Eskiden “-cak, -cek”li olan misallerin sonradan “-cık, -cik, -cuk, -cük”lü olması da bunu gösterir. “-cık, -cik, -cuk, -cük”ün sahasını gittikçe genişleterek ç, ok işlek küçültme eki haline gelmesine karşılık eski “-cak, -cek” küçültme eki zamanla işlekliliğini kaybetmiş ve ancak sayılı bazı misallerle kullanım sahasında kalmıştır: kuzucak, yavrucak, demincek gibi.²⁹³

- “-cak, -cek” ekinin bir de çekim eki fonksiyonu ile karşılaşmaktayız. Yapım eki olarak işlekliliğinin gittikçe azalmasına karşılık ekin çekim fonksiyonu kuvvetlenmiştir denebilir. Çekim fonksiyonu ile ek “-ca, -ce, -ça, -çe” eki gibi vazife görme temayülleri göstermiştir. Bunu Batı Türkçesini başından beri görmekteyiz. Ekin bu temayülü Azeri sahasında gittikçe kuvvetlenmiş ve “-ca, -ce, -ça, -çe”nin yerine geniş ölçüde “-cak, -cek” kullanılmıştır.²⁹⁴

- Osmanlı sahasında ise bu şekilde bariz ve geniş bir temayül olmamakla beraber bazı nadir misallerde ekin çekim fonksiyonu ile karşılaşmıyor da değiliz. “olarak” ve

²⁹¹ Serpil Ersöz, Sancaklı Yörükleri Ağzında Bir Ayrıntı, **Turkish Studies** International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, s.940-942

²⁹² Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul, 1999, s.165

²⁹³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 165

²⁹⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 165

“birlikte” mânâları ile “-ca, -ce, -ça, -çe”nin yerine bazı misallerde“-cak, -cek” in kullanıldığını görüyoruz: çabucak, evcek, ailecek, vb.²⁹⁵

• Ekin c’li şekilleri hiç şüphesiz sonradan ortaya çıkmıştır. Eski Türkçede ek ç’li olup “-çak, -çek” şeklinde idi. Batı Türkçesinin başlarında da ekin yalnız ç’li şekilleri vardı. c’li şekilleri Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bugün diğer küçültme ekleri gibi bu ek de istisna teşkil ederek konsonant uyumu dışında kalmakta ve yalnız c’li olarak kullanılmaktadır.²⁹⁶

5.3.-cık²⁹⁷ (benzetme)

[+ca eki ile +ok pekiştirme ekinin kaynaşmasından oluşmuş bulunmaktadır.(<ça+ok)]²⁹⁸

gölcük – tam olarak göl değil de ona benzer, göle yakın büyüklükte su birikintisi

Ayrıca:

- Bu ek adlardan yeni adlar yapar: dipçik, gelincik, bademcik, bağcık, maymuncuk²⁹⁹
- Sevgi, okşama ve küçültme özellikleri göstere adlar yapar: köpecik, serçecik, yavrucak³⁰⁰(+cık, +cik, +cuk, +cük ekinin işlekliliği dolayısıyla olmalı, bu işlevi yalnız birkaç kelimeye özgü kalmıştır.)³⁰¹
- Sıfatlara eklenince aşırı küçültme sırası gösteren yeni sıfatlar yapar: kısacık ufacık, azıcık,³⁰²
- Sıfatlardan pekiştirilmiş bazı zarflar türetmiştir: tezcek, şimdicek, hemencek, v.b.³⁰³
- Addan +cak ekiyle türetilmiş adların bir bölümü de yer niteliğindedir: Bulancak, Göynücek, Kuyucak³⁰⁴

[+CIK eki genellikle “sevgi, pekiştirme, küçültme ve acıma eki” olarak tanımlanır. Eklendiği kelimelere:

²⁹⁵ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.165

²⁹⁶ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.166

²⁹⁷ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.42

²⁹⁸ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.39

²⁹⁹ Cengiz Tosun, **Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri**, **Genel Dilbilim Dergisi**, Ankara 1978, s.49

³⁰⁰ Tosun, **Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri**, s.49

³⁰¹ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.40

³⁰² Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.49

³⁰³ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.41

³⁰⁴ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.41

a) Sevgi anlamı katar. Muharrem Ergin, *ekin bugün özellikle sevgi fonksiyonu ile çok işlek bir durumda olduğunu söyler (Ergin 1998: 165): anneciğim “sevgili annem”; babacığım “sevgili babam” ... vs.*

b) Pekistirme anlamı katar. Deny, +CIK ekinin, eklendiği kelimelere tam, asıl, bizzat anlamlarını kattığını söyler (Deny 1941: 308). Banguoğlu ise pekiştirme anlamında aşırı küçültme ifadesini kullanmıştır Banguoğlu 2004: 164): incecik “çok ince”, kısacık “çok kısa”, küçücük “çok küçük”, ufacık “çok ufak”, alçacık “çok alçak”, buracık “tam burası”, şuracık “tam şurası”, kimsecik “hiç kimse” ... vs.

c) Küçültme anlamı katar. Eklendiği kelimeye küçüklük anlamı katan yeni kelimeler türetir (Korkmaz 2003: 43): beyincik, kitapçık, cisimcik, çekirdekçik ... vs.

d) Acıma anlamı katar: Acıma ve şefkat duygusunu birlikte hissettiren kelimeler yapar. Deny'nin ifadesiyle “nezaketli bir acıyış” anlamı katar (Deny 1941: 307): adamcık “adamcağız”, kadıncık “kadıncağız” ... vs.

e) Kötüleme anlamı katar: +CIK ekinin kötüleme anlamında kullanıldığını söyleyen tek kişi Jean Deny'dir. Deny, “+CIK'lı küçümsenikler müstesna olarak kötüleme (pejoratif) bir mana alabilir” der ve “şair+cik: şair taslağı” örneğini verir (Deny 1941: 307).

f) Artık kalıplasmıs kelimelerin de +CIK eki ile yapıldığı görülür: yusuşucuk “bir tür kus”, Germencik “bir yer adı” gibi.

Ağızlardaki Kullanımı

+CIK ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı yazı dilinde olduğu gibidir. Eklendiği kelimeye genellikle aynı anlamları katar. Yazı dilinden farklı olarak;

a) Lakap ve sülale adı yapmaktadır. +CIK'lı kişi isimlerinin lakap olarak kullanılmasına Kırçali (Bulgaristan) ağızında rastlanmıştır: Gülistancıklar, Kara Alicikler, Osmancık (Osmancık lakaplı kişi daha sonra “Osmancıkoğulları”soyadını almıştır).

b) Kalıplaşmış isim oluşturmada yaygın bir şekilde kullanılmaktadır: Balıkesir çivicik “bir çeşit mantar” (Bülbül 2007: 225), Denizli Süleymancık “bir çeşit kertenkele”(DS 1982: 3708), Kırklareli yancık “çobanların azık torbası” (DS 1982: 4162), Bolu bulguncuk “küçük taneler halinde yağın kar” (DS 1982: 788).

c) “Anneciğim, babacığımız, teyzeciğın” gibi örnekler, akrabalık isimlerine sevgi anlamı katmak için eklenen +CIK'lı şeklin iyelik ekleriyle genişletilmiş halidir. Bu tip örnekler, Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında genellikle iyelikli çekimleriyle kullanılmaktadır.

Fakat bazı ağızlarda aynı anlam için iyeliksiz çekimlerinin özellikle tercih edildiği görülmektedir, *ancık<anacık*, *bubacık<babacık* gibi. Bu kullanımın iki önemli ayrıntısı vardır:

i. Akrabalık isminin +CIK ekli çekiminde iyelik morfemi olmasa da aslında görünmeyen yapıda 1. teklik kişi iyelik anlamı vardır: “*Dedecik: Benim dedeciğim*”, “*ablacık: Benim ablacığim*”, “*annecik geldi mi?: anneciğim geldi mi?*” gibi.

ii. +CIK’lı akrabalık isimleri o akrabanın yanında/o akraba ile aynı ortamda iken telaffuz edilmez. Bu şekildeki +CIK’lı akrabalık isimlerinin kullanıldığını tespit edebildiğimiz yerler:

- Dursunbey’e bağlı (Balıkesir) Durabeyler ve Delice,
- Bigadiç’e bağlı (Balıkesir) Çayüstü, Çeribası, Davutlar (Bülül, 2007),
- Manisa merkeze bağlı Uzunlar, Asmacık, Recepli köyleridir.³⁰⁵

5.4.-cılayın³⁰⁶ (gibilik, benzerlik)

bencileyin – benim gibi

- Batı Türkçesinde kullanılışı sonradan azalan bu ek Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılmıştır. Kullanış sahası zamirler olup onlara “gibi” ve “kadar” mânâları verir, onların benzetme şekillerini yapar. Eski Anadolu Türkçesinde bu da zamirle bir eşitlik çekim eki gibi vazife görmüştür.³⁰⁷
- Eski Anadolu Türkçesinde hiç değilse bir müddet ek tabii ç’li idi: ben-çileyin, ançıluyın misallerinde olduğu gibi. Sonradan ek yalnız c’li olmuştur: buncıluyın.³⁰⁸
- Ekin –layın, -leyin ile ilgisi açıkça görülüyor, baştaki –cı, -ci evvelce –çı, -çi, Eski Türkçede “ançulayu” misalinde olduğu gibi –çu, -çü şeklinde idi. Bunun da –ça, -çe eki ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. –cıluyın, -cileyin eki bugün çok nadir olarak kullanılır.³⁰⁹

5.5.-ımsı³¹⁰ (benzerlik, gibilik)

sıvımsı – tam olarak sıvı değil de sıvıya benzeyen, sıvı gibi

³⁰⁵ Ersöz, *Sancaklı Yörükleri Ağzında Bir Ayrıntı*, s.945 - 947

³⁰⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 175

³⁰⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 174

³⁰⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 174

³⁰⁹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 174

³¹⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.59

- Benzerlik, gibilik ifade eden bu ek Batı Türkçesinde eskiden beri kullanılır. Bugün işleklik sahası bir hayli genişlemiştir. Hemen hemen her ismin sonuna gelir. Bilhassa renk isimlerinde çok kullanılır³¹¹: acımsı, yeşilimsi, morumsu, gölümsü...
- Bu birleşik ekin içindeki +sı, +su eki Eski Türkçede “gibilik, benzerlik” gösteren “+sıg” ekinin Türkiye Türkçesine uzanmış bir kalıntısıdır³¹². Ekin Eski Anadolu Türkçesinde yalnız düz vokalli olduğu anlaşılıyor. O devirde kullanılan tek tük misallerde eki hep düz görüyoruz. Son zamanlarda vokal uyumuna bağlanmış olup bugün tam birçok şekillilik içindedir.³¹³
- -sı, -si ekinin başına bir “m” alarak bu şekle girdiği anlaşılmaktadır. Bu “m”nin nereden geldiği belli olmamakla beraber –sı, -si ekinin bun u sonu “m” ile biten bir kelimedenden alarak diğer misallere geçirdiğine veya buraya “m”nin benzetme yolu ile başka bir ekten girdiğine hükümlenabilir. Mesela bir isimden fiil yapma eki olan –msa-, -mse- (benimse-, azımsa-) da da böyle bir “m” ile karşılaşılıyor.³¹⁴
- +imsi eki dilimize doğulu ve batılı dillerden girmiş bazı yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesinde de kullanılmıştır: Arapça enbulî = borumsu, Fransızca metaloide = madenimsi vb.³¹⁵

5.6.-ımtırak³¹⁶ (benzerlik, gibilik)

ekşimtırak – ekşi gibi

- Bu ek de benzerlik ve gibilik ifade eden eklerden biridir. Fonksiyon bakımından –msı, -msi, -msu, -msü ile aralarında hiçbir fark yoktur.³¹⁷ Yalnız kullanılış alanı +(1)msı, -(u)msu kadar yaygın değildir. Ünlü uyumlarından kaçan bir ek olduğu için eklendiği ada hep kalın biçimiyle gelir. Yalnız, ünsüzle biten sözlerden sonra oraya bir bağlantı ünlüsü alır: acımtırak, beyazımtırak vb.³¹⁸
- Bu ek Batı Türkçesinin son devirlerinde kullanım sahasına çıkmıştır. Hece sayısının fazlalığı da bu ekin bir birleşme ile meydana geldiğini göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinde -

³¹¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 171

³¹² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.59

³¹³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 171

³¹⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 171

³¹⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.59

³¹⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.59,

³¹⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 171

³¹⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.59

msı, -msi'nin yanında aynı vazifeyi gören –mtı –mti eki vardı: ekşi-mti misalinde olduğu gibi. Ayrıca buna benzeyen bir –mtık, -mtik eki de mevcuttu. İşte –mtırak ekinin bu –mtı, –mti veya -mtık, -mtik ile mukayese ve çokluk ifade eden -rak, -rek ekini birleşmesinden ortaya çıktığı anlaşılıyor.³¹⁹

5.7.-rak, -rek³²⁰ (karşılaştırma, benzerlik)

yig-rek – daha iyi

ufarak – daha ufak

küçürek – daha küçük

- Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek çokluk, fazlalık ifade eden karşılaştırma ekidir. Eski Türkçede olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de çokça kullanılırdı. Batı Türkçesinde sonradan kullanılışı gittikçe azalmıştır.³²¹
- Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir ek olarak sıfatlardan karşılaştırma sıfatları türeten +rak eki, Türkiye Türkçesinde canlı işlevinin bir dereceye kadar aşınma ve kaymaya uğramasıyla “oldukça” anlamı veren bazı küçültme sıfatları bırakmıştır. Ekin böyle işlev kaymasına uğramasında elbette eklendiği kelimelerin yapısı etken olmuştur: acırak, akrak, azrak, bozrak vb.³²²
- Bu ek vokalle bitsin, konsonantla bitsin kök ve gövdelere esas itibariyle doğrudan doğruya eklenir. Fakat Eski Anadolu Türkçesinde bazı misallerde araya bir vokal girdiği görülür: yiğ-i-rek gibi. Buna bazı seslerin telaffuzu veya ekin vokalle biten kök ve gövdelere gelmesiyle yapılan şekiller sebep olmuş olabilir. Hatta bu vokalin bazen ekin bünyesine sokulduğu bile görülür: yahşı-y-ırak misalinde olduğu gibi.³²³
- Bu ekin kalın sesindeki “k” sesi Eski Anadolu Türkçesinde bazen değişerek “h” veya “ğ”ye çevrilmiştir: artu-rağ, yah şı-rağ misallerinde olduğu gibi.³²⁴

5.8.-e çalan³²⁵ (benzerlik)

yeşile çalan – tam olarak yeşil olmayan; ama benzeyen

³¹⁹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 172

³²⁰ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 172

³²¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 172

³²² Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.61

³²³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 172

³²⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 172

³²⁵ Tosun, **Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri**, s.49

5.9.-e dönük³²⁶(benzerlik)

sarıya dönük – sarıya benzeyen; tam olarak sarı olmayan

5.10.-cesine (benzerlik, gibilik)

canavarcasına – canavara benzeyen tavırlarla, canavar gibi

- Bu –ce ekinin bir uzantısı olup bir değişkeni olarak kullanılmaktadır. Eklendiği ad ve sıfatları, sıfat ve zarf yapmakta daha çok da yazı dilinde yer almaktadır.³²⁷

5.11.-çıl³²⁸ (benzerlik)

akçıl – beyazımsı

gökçül – mavimsi

- Bu ek vurgulu olup sayısı oldukça az sözcükler yapmıştır.³²⁹ İşlek olmayan eklerden biridir. Fakat üç beş misali vardır. ev-cil, ben-cil, balık-çıl, tavşan-cıl misallerinde bir şeye düşkünlük; ölüm-cül “ölüm halinde”, kır-çıl, ak-çıl “aka çalan”, misallerinde bir benzetme ifade eder. Yani umumiyetle bir benzetme ve daha çok mübalağa mânâsı vardır. Eski Türkçe ek –çıl, -çil şeklinde idi. Bugün uyumlara bağlıdır.³³⁰
- Eklendiği adın gösterdiği ortamda yaşamayı seven anlamında bitki ve hayvan adları türetir: bataçıl, kumcul, sucul, çamurcul vb.³³¹
- Türkçeleştirme çalışmalarında bu ekten bazı terimlerin yapımında da yararlanılmış: biyoloji ve zoolojide bitki ve hayvan gruplarını gösteren terimler yapılmıştır: böcekçiller (böceklerle beslenen hayvan veya bitkiler), etçiller (etle beslenen hayvanlar grubu), otçullar (otla beslenen hayvanlar grubu) gibi.³³²

³²⁶ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.49

³²⁷ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.49

³²⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 175

³²⁹ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.51

³³⁰ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 175

³³¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.44

³³² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.44

- +cıl, +cul ekinin yalnızca +çıl, +çul biçimiyle, akçıl (beyazımtırak), gökçül (mavimsi, mavımtırak), kırçıl (kırımsı, kırımtırak), tarakçıl gibi eklendiği ada “benzerlik, yakınlık” işlevi katan örnekleri de vardır.³³³

5.12.-**(e)ç**³³⁴ (benzetme, gibilik)

anaç – anne gibi davranan

topaç – top gibi yuvarlak olan

- Vurgulu olan bu eski küçültme eki adlara getirilir ve ünlüyle biten gövdelerde yalnızca “ç” ile görünür.³³⁵
- Benzetme ve ilgi fonksiyonu vardır. topaç, bakıraç, kıraç, bozaç misallerinde olduğu gibi.³³⁶

5.13.-**ek**³³⁷(benzetme)

topak – top gibi, topa benzeyen

- Bu da işlek olmayan bir ektir. Benzerlik ifade eder. Solak, başak, benek misallerinde bu ek vardır.³³⁸

5.14.-**ıl**³³⁹ (benzetme, pek işlek değil)

kızıl – kırmızıya benzeyen (Ana Türkçede kız→kırmızı olduğu varsayılmıştır.)³⁴⁰

- Pek işlek olmayan eklerden biri de budur. Ancak son zamanlarda işleklik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Daha çok sıfat ve adlara getirilerek küçültme ve benzerlik gösteren sıfatlar yapılır: çoğul, dişil, eril, tekil.³⁴¹
- Benzerlik ifade eder, yeş-i-l (yaş-ı-l), kız-ı-l kelimelerinde vardır. bu –l eski –sıl, -sil’den gelmektedir.³⁴²

5.15.-**men**³⁴³(benzerlik)

³³³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s.44

³³⁴ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.51

³³⁵ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.51

³³⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 176

³³⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 176

³³⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 176

³³⁹ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.51

³⁴⁰ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.51

³⁴¹ Tosun, *Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri*, s.51-52

³⁴² Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 177

ılıman – ılıkça, ılığimsı

akman – beyazımsı

- +man eki, sıfatlardan kişileri niteleyen sıfatlar türeten bir ektir. İşlek bir ek olmadığı için türettiği kelimeler oldukça sınırlıdır.³⁴⁴
- Bu ek insan, yer ve alet adlarında da görülmekle beraber çoğunlukla abartı, benzetme ve küçültme özellikleri gösterir. Sıfatlara getirilen bu ek yeni küçültme sıfatları yapar: kocaman, küçümen, vb.³⁴⁵
- Buna benzeyen bir de fiilden isim yapma eki vardır: az-man, göç-men, şiş-man misallerinde olduğu gibi. “göç ve şiş”in aynı zamanda isim kökleri olduğu düşünülürse göçmen ve şişman isimden yapılmış isim olarak da kabul edilebilirler.³⁴⁶

5.16.-sı³⁴⁷ (benzerlik, gibilik)

çocuksu – çocuk gibi

- Eski Türkçedeki addan fiil türeten +sı- ekiyle fiilden ad türeten –g ekinin kaynaşmasından oluşan +sıg birleşik ekinin tarihî gelişme sürecinden geçmiş kalıntısı durumunda bir ektir.³⁴⁸
- Batı Türkçesinde eskiden beri kullanılan, fakat ancak bir- iki kelimedede görülen bu ek benzerlik, gibilik ifade eder.³⁴⁹
- Bu ek adlardan benzerlik ve küçültme sıfatları türetir. Bunun la birlikte eke, -(i)msi ekinin eşanlamlısı gibi de bakılabilir.³⁵⁰

5.17.-sıl³⁵¹(benzerlik)

yoksul – yok gibi

- Addan benzerlik fiili türeten +sı-/ +su- ekiyle, fiilden ad türeten –l ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek de dilimizde bir iki kelime bırakmış ölü eklerdendir. Addan ilgi sıfatları

³⁴³ Tosun, **Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri**, s.53

³⁴⁴ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.58

³⁴⁵ Tosun, **Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri**, s.53

³⁴⁶ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 176

³⁴⁷ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 170

³⁴⁸ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.62

³⁴⁹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 170

³⁵⁰ Tosun, **Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri**, s.52

³⁵¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 178

türetmiştir. Örneklerin birkaçı da terim niteliğindedir: damaksıl “damakla ilgili” ve bundan damaksıllaşma, dudaksıl “dudakla ilgili”, yersil “yerle ilgili” gibi.³⁵²

5.18.+şın³⁵³ (gibilik, benzerlik)

sarışın – sarıya benzeyen

(Türkçenin edatları, tek kelime halinde, yani birleşik olmaksızın karşımıza çıkar.³⁵⁴
Yani bu eklerin birçoğunun görevini tek bir kelime yapabilir.)

6.Diğer Türk Şiveleri

Siyasi olarak bugün, biri bileşmiş milletlerce henüz tanınmamış (KKTC), altısı tanınmış (Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan) yedi bağımsız Türk devleti vardır. Bu bağımsız devletler dışındaki Türk toplulukları, çeşitli ülkelerde, değişik statülerde yaşamaktadırlar. Bir kısım ülkelerde azınlık durumunda olan Türk toplulukları, bazı ülkelerde ise hiçbir statüye tabi değildirler. Büyük bir bölümü Rusya Federasyonu ile Çin sınırları içinde olmak üzere, Türk topluluklarının önemli bir kısmı da özerk bölge veya özerk cumhuriyet şeklinde adlandırılan siyasi bir statüye sahiptir.³⁵⁵

Yukarıda genel hatlarıyla belirtilen fiziki sınırlar ile siyasi coğrafyada yaşayan Türkler, Türk dilinin Çuvaşça, Yakutça ve Türkçe şeklinde adlandırılan üç ana lehçesinden birini konuşmaktadırlar.³⁵⁶

Batı Türkçesi Oğuzların dilidir. Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Batı Türk Dili zamm içerisinde farklılaşarak Batı Türk lehçelerini meydana getirmiştir. Birbirlerine yakın olan bu lehçeleri konuşanlar arasında kolaylıkla anlaşılır. Beş lehçeye ayırt ederiz: 1. Anadolu (ve Rumeli), 2. Azeri, 3. Türkmen 4. Gagavuz, 5. Kırım Kıyı Lehçeleri.³⁵⁷

Batı Türkçesinin gelişmesi kendi içinde üç devreye ayrılır: 1. Eski Anadolu Türkçesi, 2. Osmanlıca, 3. Türkiye Türkçesi. Türkiye Türkçesi Batı Türkçesinin üçüncü devresidir. 1908 Meşrutiyetinden başlar. Henüz yarım asrı geçen bir yazı dili devresidir. Bugün bu devrenin içinde bulunuyoruz. Türkçe gramer yapısı Osmanlıcadan farksızdır, yani yeni

³⁵² Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s.63-64

³⁵³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.176

³⁵⁴ Kamil Tiken, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarflar**, TDK Yay., Ankara 2004, s.XVII

³⁵⁵ Ahmet Buran, Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara 2009, s.13

³⁵⁶ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.13

³⁵⁷ Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, s.15

gramer şekillerini taşır. Yabancı unsurlar bakımından da terkipsiz Türkçe devresidir. Arapça, Farsça terkipler atılmıştır, Arapça, Farsça kelimeler de gittikçe azalmaktadır.³⁵⁸

6.1.Gagavuz Türkçesi

Gagavuz Türkçesi, Türkçenin şivelerini yönlere göre gruplandığımızda Güney, Güney-Batı grubuna, tarihi Türk kavimlerine gruplandığımızda ise Oğuz rubuna dahil edilebilir³⁵⁹.

Gagavuz adı eski bir açıklamaya göre “Kök-oğuz” adından gelir. “Kara-oğuz” biçiminde açıklayanlar da vardır. Son dönemlerde ise “Keykaus” adından geldiği ileri sürülmüştür. Oğuzname’ de geçen Seyit Lokman söylencesine göre, Gagavuzlar, Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus ile Bizans İmparatoru VIII. Mihail’ e sığınan Türklerdir.³⁶⁰

Bulgar tarihçisi Balasçev’ in bir söylenceden yola çıkarak ortaya attığı savda doğruluk payı olduğu düşünülür. Balasçev’ e göre Gagavuzlar Anadolu Selçuklularının torunlarıdır. Gagavuz adı da Keykavus adından gelir³⁶¹. Zaman içinde k->g- değişimi olmuştur.

Bilindiği gibi Gagavuzların kökeni ile ilgili tezlerden biri de, Gagavuzların değişik Türk boylarının karışması ve kaynaşması ile oluştuğu düşüncesidir. Tedeusz Kowalski, bu görüşleri değerlendirmiş ve Gagavuzların üst üste üç Türk tabakasından meydana geldiği tezini ortaya atmıştır. T. Kowalski'ye göre en eski tabaka kuzeyden gelen bir Türk topluluğunun kalıntısıdır. İkinci tabaka Osmanlıların Balkanlara gelişinden önce güneyden gelen bir Türk topluluğudur. Üçüncü tabaka ise Osmanlı devrinin Türk kolonilerinden ve Türkleşmiş unsurlarından meydana gelmiştir³⁶²

Bulgar tarihçilerine göre sonradan Türkleşmiş Bulgar’dırlar, yunan tarihçilerine göre ise Rum’durlar. İki millet de bu halkın; Osmanlı baskısı yüzünden hem din hem de milliyet değiştirdiğini düşünmektedir.

Bu savların bilimsel gerçeklikleri bulunmaz; çünkü Osmanlıda milliyetçilik değil ümmetçilik hâkimdi. Bünyesindeki milletlere Türklüğü değil de Müslümanlığı yaymaya çalıştılar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Gagavuzların Selçuklu torunu olduğu pek çok tarihçi tarafından kabul edilmekte; ama yine de bir görüş birliği bulunmamaktadır.

³⁵⁸ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.61

³⁵⁹ Nevzat Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1996, s.10

³⁶⁰ Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, s.10

³⁶¹ www.kibris1974.com Erişim tarihi: 26/04/10

³⁶² www.kalfat.com, Şükrü Haluk Akalın, Anadolu ve Balkanlarda Sarı Saltuk, s.2, Erişim tarihi: 16/03/09

Ekler:

6.1.1.-ça³⁶³ (karşılaştırma, benzerlik)

kadınca – kadın gibi

delice – deli gibi, deli kadar

6.1.2.-ak³⁶⁴(benzerlik, çok işlek değildir.)

başak

6.1.3.-(a)rak³⁶⁵(benzerlik, gibilik, karşılaştırma)

küçükrek – biraz küçükçe

6.1.4.-cık, -ca(a)z³⁶⁶ (benzetme)

yapracık – yaprak gibi bir şey

gölcaaz – gölcük

6.2.Azeri Türkçesi

Azerbaycan, tarih sahnesinde M.Ö. 6. asırdan itibaren görülmeye başlar³⁶⁷. Azerbaycan, M.Ö. 8. yüzyılda kurulan Manna İmparatorluğundan bu güne kadar pek çok devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmış bir ülkedir³⁶⁸.

Sürekli birilerinin egemenliği altında kalan Azerbaycan' a 18. yüzyıldan itibaren Ruslar hâkim olmuşlar. 1828'de Güney ve Kuzey Azerbaycan olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu iki toprak parçasında da İran hüküm sürmeye başlar. 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade' nin önderliğinde, Kuzey Azerbaycan' da demokratik bir cumhuriyet kurulur.

Osmanlı Devleti de bu devleti tanır, ancak Mondros Mütarekesi ile Kafkaslar İngilizlere bırakılır. Ardından 27 Nisan 1920' de Bolşevik Ordusu Azerbaycan' a girer ve 1 Mayıs'ta Bakü ele geçirilir. 1922 yılının Mart ayında Maveray-ı Kafkas SSC

³⁶³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 372

³⁶⁴ Nevzat Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara, 1996, s.101

³⁶⁵ Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, s.102

³⁶⁶ Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, s.102

³⁶⁷ www.turkcebilgi.com, Erişim tarihi 26/04/10

³⁶⁸ Manna Devleti, Manna Krallığı ya da Mannalar (İncil'de Minni), kökenleri bilinmeyen kadim bir millettir. M.Ö. 10. ve 7. yüzyıl civarında günümüz İran topraklarında yaşamışlardır. Daha sonra Medlere karışmışlardır. Şimdi o topraklarda Azeriler yaşamaktadır.

Federasyonu'nda Gürcistan ve Ermenistan' la birleştirilen Azerbaycan, 6 Temmuz 1922 de SSCB' ye dâhil olur. 30 Ağustos 1991' de bağımsız bir cumhuriyet olduklarını ilan ederler.

Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dilinin adıdır. 1930'lu yıllarda Azerbaycan Türkçesi İran'da yasaklanır ve resmi dil olarak yalnızca Farsça konuşulup yazılmasına müsaade edilir. Bu Azerbaycan Türklerinin Türkçe yazıp konuşamaması demektir. İran Azerbaycan'ında uzun zaman Türkçe kitap basılmaz. Tabii olarak bu yasaklamalar, Türkçenin gelişmesine engel olur. Ancak meydana gelen rejim değişikliğinden sonra Türkçe ile kitap, dergi basılır ve rahat konuşulur hale gelinir.³⁶⁹

Eski Sovyet Azerbaycan'ının resmi dili Türkçedir. Bu defa, alfabe konusu problem olur. Alfaben farklılığı, diğer Türkçe eserlerle ilgili olan bağı ve ilgiyi keser. Ama her şeye rağmen Azerilerde çok güçlü ve sarsılmayan şu üç şuur hep var olmuştur: Tarih, edebiyat ve dil şuurı. Azeri Türkleri bütün olumsuz ve zor şartlara rağmen ana dillerini korumakta kararlı olmuşlardır³⁷⁰.

Azerbaycan adı ile ilgili pek çok görüş vardır. Arap tarihçilerine göre “Arran-Şirvan”, Mehmet Emin Resulzade' ye göre, Makedonyalı İskender' e karşı bağımsızlığını ilan eden Satrap Atropet' in adından “Atropenteye veya Atropet”, Ermenicede (Mehmet Emin ile aynı görüş çerçevesinde) “Atropatokan, Farsçada “Aterapata”, Arapçada “Azerbaycan” dır.

Ahmet CAFEROĞLU'na göre, Azerbaycan “atar” ve “patar” kelimelerinin birleşiminden gelmektedir. Atar→ ateş, patar→ülke→→ Atarpatar→ Azerbaycan → ateş ülkesi anlamlarına gelir. Buna dayanak olarak da Azerbaycan topraklarındaki zengin petrol yatakları gösterilir.

6.2.1.-rax³⁷¹ (karşılaştırma)

yaxşırax – daha iyi

- (“x” harfi gırtlaktan gelen “h” sesini karşılamak için kullanılır. Arapçada “ ” harfine karşılık gelir.)
- Daha önce de karşılaştığımız, Türkçenin hemen hemen her döneminde kullanılan karşılaştırma – eşitlik eki.

³⁶⁹ Ayşe İlker, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, TDK Yay., Ankara 1997, s.5

³⁷⁰ İlker, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, s.5

³⁷¹ Ferhat Zeynalov, **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, İstanbul 1993, s.146

6.2.2.-ca, -ça³⁷² (karşılaştırma)

birce – bir bütün kadar

6.2.3.-tıl³⁷³ (benzerlik)

sarımtıl – sarıya benzeyen, sarımtırak

6.2.4.-lı³⁷⁴(karşılaştırma)

ucuzlu – daha ucuz

6.2.5.-ımsov³⁷⁵(benzerlik, gibilik)

göyümsov – mavimsi

bozumsov – bozumzu

ağımsov – beyazımsı

- *-imsi* eki ile aynı olduğu açıkça görülüyor.

6.2.6.-ımtrag³⁷⁶ (benzerlik)

sarımtrag – sarımtrak, sarıya benzeyen

- *-ımtırak* ekiyle aynı olduğu açıkça görülüyor.

6.2.7.-er³⁷⁷ (benzerlik, gibilik)

göğer- - mavi gibi olmak

- Bu ek Türkiye Türkçesinde de kullanılan ve pek işlek olmayan bir ektir.
- Azerbaycan sahasında kullanılan eklere bakıldığında Türkiye Türkçesindeki eklerle bir kaç ağız farkı ile aynı olduğu görülür.

³⁷² Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.96

³⁷³ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 96

³⁷⁴ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 96

³⁷⁵ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 96

³⁷⁶ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.96

³⁷⁷ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 96

6.3.Horasan Türkçesi

İran'ın Horasan bölgesinde yaşayan Türklerin dilidir. Yakın zaman değin bu bölgede Türkmençe ya da Azerice gibi Oğuz dillerinin konuşulduğu ileri sürülmüştür. Son yıllarda yerinde yapılan incelemeler sonunda bu dilin kendine özgü özellikler taşıdığı ve başlı başına bir Oğuz dili olduğu anlaşılmıştır. Horasan Türkçesi, takriben Türkmençe ve Batı Oğuz lehçeleri arasında, fakat ikincisine daha yakın düşen, kendine özgü bir lehçedir³⁷⁸.

Horasan Türklerinin tarihleri pek bilinmez. Şimdiye dek Horasan Türkçesinin konumu da yeterince araştırılmamış ve yakın dönemde Horasanca dil ve yazın bakımından işlenmemiştir. İran Türkleri arasında konuşulan Azericenin gölgesinde kalmıştır ve önemli bir yazın bulunmaz.

Ekler:

6.3.1.-layın ³⁷⁹ (karşılaştırma)
(Örnek bulunamadı.)

6.3.2.-dey ³⁸⁰ (karşılaştırma)
(Örnek bulunamadı)

6.3.3.-ça(n) ³⁸¹ (karşılaştırma)
dagaçan – dağ kadar

6.4.Türkmen Türkçesi

Türkmençe (Türkmençe: Türkmençe, Türkmen dili), çoğunluğu Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerin konuştuğu dil. Türk dillerinin Oğuz öbeğine bağlıdır ve toplam 6.000.000 kadar kişi tarafından konuşulur³⁸².

Türkmenler Oğuz kökenlidir. Diğer Oğuz boyları 11. yüzyılda batıya giderken, onlar doğuda kalmışlardır. Oğuzların büyük çoğunluğu İslamiyet' i kabul edince, Müslüman olmayan Türklere “Türkmen” denmiştir.³⁸³

³⁷⁸ Gerhard Doerfer, İran'da Türkler, 23 Kasım 1987 günü Türk Dil Kurumunda yapılan konuşmasından.

³⁷⁹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 427

³⁸⁰ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 427

³⁸¹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.427

³⁸² /www.bilgi.com, Erişim tarihi:26/04/10

³⁸³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 427

Azeriler gibi Türkmenler de uzun süre Ruslarla savaşmış, 1916 yılında büyük bir ayaklanma başlatmışlar ancak başarılı olamamışlar ve 1917’ de SSCB yönetimine dahil olmuşlar. 27 Ekim 1991’de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.³⁸⁴

Türkmen Türkçesi Oğuz grubu şivelerinin doğu kolundandır. Bu yüzden Oğuz Türkçesinin özellikleri Türkmen Türkçesinin karakteristiğini oluşturur. Ayrıca, Doğu Türkçesinin etkisiyle Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin özelliklerini de barındırır.

Türkmen Türkçesinin en önemli özelliği, uzun ünlülere sahip olmasıdır. Dokuz kısa ünlünün her birinin uzun şekli de bulunmaktadır. aa, ää, ıı, ee, ii, öö, uu, üü. Uzun ünlüler genellikle anlam farkı meydana getirirler: *at* – “*at*”, *aat* – “*ad, isim*”; *baş* – “*baş*”, *baaş* – “*çoban*”; *biz* - “*biz*”, *biiz* – “*delgi aleti*”; *düş* – “*inmek*”, *düyş* – “*düş, rüya*”; *gap* – “*kapmak*”, *gaap* – “*kap*”; *gız* – “*kızmak, ısınmak*”, *guz* – “*kız*”; *gurt* – “*yoğurt kurdu*”, *guurt* – “*canavar, kurt*”; *ot* – “*ot*”, *oot* – “*ateş*”; *öç* – “*sönmek, ööç* – “*öç, intikam*”; *ol* – “*yolmak*”, *yool* – “*yol*”.³⁸⁵

Türkmen Türkçesi ile yazılmış en eski metinlerin, Ahmet Yesevi’ nin şiirleri ve Ali’ nin Kıssa- i Yusuf³⁸⁶ u olduğu iddia edilirse de, aslında bunlar Türk dilini müşterek dönemine ait eserlerdir. Türkmen Türkçesi ise asıl eserlerini 18. yüzyıldan itibaren vermeye başlamıştır.

Türkmen Türklerinin çok zengin folkloru ve edebiyatı vardır. Klasik edebiyatlarını Hoca Ahmet Yesevi ile başlatırlar. Halk geleneklerine ve kültürüne bağlı kamlılardır; ancak Bolşevik İhtilalinden sonra edebiyat yön değiştirmiştir. Türkmen Türkçesi, diğer batı grubu lehçelerinden farklı olarak bünyesinde uzun ünlüler taşır. Türkmen Türkçesinin imlada gösterilmeyen bazı telaffuz özellikleri vardır. Bugünkü imlasında uzunlukla gösterilmemektedir. Yalnızca sözlükte; söylenişi uzun olan kelimeler parantez içinde belirtilmekte ve uzunluk “:” işaretiyle verilmektedir³⁸⁷.

Ekler:

6.4.1.-raq, -req³⁸⁸ (karşılaştırma)

açzıraaq – daha az

hayırlıraaq – daha hayırlı

³⁸⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 427

³⁸⁵ Mehmet Kara, Türkmen Türkçesinde Ünlüler, **Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi**, TDK Yay. Sayı:6 Güz-1998, s.824

³⁸⁶ www.edebiyatsanat.com Erişim tarihi:26/04/10

³⁸⁷ İlker, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, s.16

³⁸⁸ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s. 140

6.4.2.-mtıl³⁸⁹ (benzerlik)

garımtıl – kara gibi

gögimtil – maviye benzeyen

6.4.3.-ımtık³⁹⁰(benzerlik)

acımtık – acı gibi, acıya yakın

6.4.4.-ça³⁹¹ (benzerlik - eşitlik)

- Eşitlik hali ekinin kullanımı, Türkiye Türkçesindeki gibidir.³⁹² Kelime gruplarında ve cümlede fiilin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını fiilin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için isim eşitlik haline girer. Yani isim, fiilin kendisi gibi, kendisine benzer bir şekilde cereyan ettiğini göstermek için eşitlik halini alır. Eşitlik hali ise eşitlik ekleri ile yapılır. Demek ki; eşitlik ekleri bir eşitlik, gibilik, benzerlik ifade ederler. Onun için bu eklere benzerlik ekleri de diyebiliriz. Eşitlik eklerinin esas fonksiyonu gibilik, benzerlik ifade etmektir. Fakat görelilik, kadarlık gibi haller de ifade ederler.³⁹³

alaca – alaya benzeyen, ala gibi karışık olan

gökçe – maviye benzeyen

gulça – köle gibi

bence – bana göre

gönlünce – gönlüne göre

tilkice – tilki gibi

delice – deli gibi

6.4.5.-cağaz³⁹⁴ (karşılaştırma, benzerlik)

buucağaz – bunun kadar

³⁸⁹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.444

³⁹⁰ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.444

³⁹¹ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.140

³⁹² Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.184

³⁹³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.227

³⁹⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.140

- Türkiye Türkçesindeki *-cağız* eki ile aynıdır. Şu halde bir de küçültme görevi olmalıdır. *Kızcağız* gibi.
- Birleşik bir ek olduğu da aşikârdır.

6.4.6.-cık³⁹⁵ (benzerlik, gibilik)

yaşacık – genç gibi

- Türkiye Türkçesinde de bulunan bu ekin de küçültme fonksiyonu olmalıdır.

6.5.Salarca

Salarlar, Köknar Gölü' nün güney doğusuna doğru Huanhe Irmağı kıyılarında Sinhay ilinin yüksek dağlık kesimlerinde otururlar. Toplam 30 bin kişi bu dili konuşur. Salarcanın 1982 yılında 55.000 kişi tarafından ana dil olarak konuşulmuş olduğu bilinmektedir. Çin'de 2000 yılında yapılan nüfus sayımında 104.500 kişinin bu etnik halka ait olduğu tespit edilmiştir³⁹⁶.

Son yıllarda Türkologlarca Yeni Uygurcanın bir ağzı olarak ele alındı. Ancak yapılan derinlemesine araştırmalar Uygurca ile pek bir alakaları olmadığını ortaya çıkarmıştır.

Salar adı, Türkmen boylarından “Salgur/Salur” adından gelir. Bu ad ilk olarak Divan- 1 Lügat’it Türk’te geçer. Daha sonra Dede Korkut Öyküleri’nde anılır. (Salar (Salur) Kazanın Evinin Yağmalandığı Boyu..)³⁹⁷

Ekler:

6.5.1.-rax³⁹⁸ (karşılaştırma)

yaxırax – daha iyi

6.5.2.xutu³⁹⁹ (ön ek, karşılaştırma)

xutuyaşıl – daha yeşil

6.6.Özbek Türkçesi

Karahanlı ve Harezmi edebi lehçelerinin devamı olarak, Asya’da Cengizogulları tarafından kurulan Çağatay ve Altınordu devletlerinde gelişerek, Timur ve çocukları

³⁹⁵ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.140

³⁹⁶ www.turkebilgi.com Erişim tarihi: 26/04/10

³⁹⁷ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000, s.16

³⁹⁸ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s. 460

³⁹⁹ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s. 460

zamanında klasik bir mahiyet alan Orta Asya Türkçesine Çağatay Türkçesi denilmektedir. Günümüz lehçeleri arasında Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri ona en yakın olanlarıdır⁴⁰⁰

Özbekler, Karluk, Kıpçak ve Oğuz Türklerinin birleşmesinden meydana gelmişlerdir. Özbek devleti, Altın Orda Hanı Özbek'in soyundan gelen idareciler tarafından kurulmuş ve Fergana vadisindeki Türkleri bir araya toplamıştır. 1924 yılından 1991 yılına kadar Rusların egemenliği altında yaşamışlar. 1990 yılında egemenliklerini, 1991 yılında da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir⁴⁰¹.

Özbek adı ile ilgili görüşlerden en çok taraftar toplayanı Altın Orda Devleti Hanı Özbek'in adından geldiği görüşüdür. Fakat buna karşı çıkanlar da vardır. H. Vambery bu adın “kendi kendinin beyi, bağımsız, müstakil” anlamlarına geldiğini ve “öz+beg” şeklinde oluştuğunu ileri sürmüştür.⁴⁰²

Bir diğer görüş ise Denis Sinor'dan gelmektedir. Ona göre Özbek sözü “oğuz+beg” sözlerinin birleşmesiyle oluşmuştur.⁴⁰³

Hasan Eren ise bu sözün “özü+berk” sözünden geldiğini savunmuştur. Bu açıklamaya göre sözcük “özü sağlam” anlamındadır. Türkçede benzer kullanımları vardır. “canıbek” ya da “Canberk” gibi...⁴⁰⁴

Ekler:

6.6.1.-ça⁴⁰⁵ (karşılaştırma, benzerlik)

alaldığınça – anladığın gibi

menimçe – benim gibi

- Eşitlik hâli eki +çä eki, bazen de esas kelimeye 3. Teklik iyelik şahıs eki ve +n+ yardımcı ünlüsüyle bağlanır: *aks+i+n+çä* – *aksine*⁴⁰⁶
- Eşitlik – benzerlik hâli ekinin, çokluk ekinden sonra kullanılışı: *fersax+lar+çä* – *fersahlarca*, *bala+lar+cä* – *çocuklar gibi*⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay, Ankara 2000, s. XXVII

⁴⁰¹ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.XXVI

⁴⁰² Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 151

⁴⁰³ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.151

⁴⁰⁴ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.461

⁴⁰⁵ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

⁴⁰⁶ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

⁴⁰⁷ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

6.6.2-gina⁴⁰⁸ (benzerlik)

(Örnek bulunamadı)

6.6.3.-iş⁴⁰⁹ (benzerlik)

kökiş – mavimsi

aqış - beyazımsı

6.6.4.-imtir⁴¹⁰ (benzerlik)

qaramtır - karamtrak

6.6.5.-imtil⁴¹¹ (benzerlik)

akımtıl – akımsı

6.6.6.-rok⁴¹² (karşılaştırma)

küçlirok – daha güçlü

burunrok – daha ileride

6.6.7.-day, -dey⁴¹³ (benzerlik, karşılaştırma)

gıcinganday – yadırganmış gibi

itdäy – köpek gibi

- Eşitlik – benzerlik hâli ekinin, iyelik eklerinden sonra kullanılışı: *qalb+i+m+däy – kalbim gibi*⁴¹⁴
- Eşitlik – benzerlik hâli ekinin, çokluk ekinden sonra kullanılışı: *deryä +lar+däy – ırmaklar gibi*⁴¹⁵

(Daha önce, diller arasında sözcük ve ek alışverişi olduğunu ve bir kısmının anlam ve görev değiştirebileceğini belirtmiştik; buradan hareketle buradaki “-day” eki ile Horasan dilinde verdiğimiz “-day” ekinin aynı olma ihtimali vardır diyebiliriz.)

⁴⁰⁸ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.479

⁴⁰⁹ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s 479

⁴¹⁰ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.167

⁴¹¹ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.167

⁴¹² Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.479

⁴¹³ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

⁴¹⁴ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

⁴¹⁵ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

6.6.8.-ak⁴¹⁶ (benzetme)

Yolak - yolcuk

6.6.9.-dak, -dek⁴¹⁷ (gibilik)

şunindek – şunun gibi

ulugrakdek – daha büyük gibi

otdek – ateş gibi

- Eşitlik – benzerlik hâli ekinin, iyelik eklerinden sonra kullanılışı: *tüyä +si+dek – devesi gibi*⁴¹⁸
- Eşitlik – benzerlik hâli ekinin, çokluk ekinden sonra kullanılışı: *devanä +lä r+dek – deliler gibi*⁴¹⁹

6.7.Uygur Türkçesi

Halen Çin işgali altında olan Doğu Türkistan'a "Çin Türkistan'ı" da denmektedir. Çin topraklarının yüzölçümünün altında birini kaplamaktadır. Doğu Türkistan sınırları içinde yaşayan halkın % 47'si Çinlidir. Sarı Uygurlar adıyla anılan topluluğun ise tam olarak dilleri bilinmemekle beraber, eski Uygurların devamı niteliğini taşıdığı düşünülmektedir.⁴²⁰

Ekler:

6.7.1.-ça⁴²¹ (karşılaştırma, benzerlik)---

meniñçe – benim gibi

insançe – insan gibi

şunçe – o kadar

6.7.2.-çak⁴²² (benzerlik)

kölçek – gölle benzeyen su birikintisi, gölcük

6.7.3.-çilik⁴²³ (karşılaştırma, benzerlik)

⁴¹⁶ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.31

⁴¹⁷ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s. 78

⁴¹⁸ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

⁴¹⁹ Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, s.78

⁴²⁰ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.196

⁴²¹ Bozkurt, *Türklerin Dili.*, s.508

⁴²² Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.219

- -çe ekininin –çi-lik biçiminde genişlemiş hali: *boyunçilik – senin boyun kadar*

6.7.4.-çuq⁴²⁴(benzerlik gibilik)

qapçuq – torba kadar büyük değil ama benzer, küçük torbacık

6.7.5.-teg⁴²⁵(gibilik)

kitapteg – kitap gibi

6.7.6.-rak⁴²⁶(karşılaştırma)

tolugrak – daha dolu

eksikrek – daha eksik

6.7.7.-qma⁴²⁷(benzerlik)

aqqına – beyaza benzeyen, beyazımsı

6.7.8.-mtu⁴²⁸(benzerlik)

karamtul - karamsı

6.7.9.-uç⁴²⁹(benzerlik)

(Örnek bulunamadı.)

6.7.10.-siman / -simal⁴³⁰(benzerlik, gibilik)

börisimal – kurda benzeyen

ademsimal – insana benzeyen

şaptullisimal – şeftali gibi

6.7.11.-dag, -tag⁴³¹(karşılaştırma)

kıztag – kız kadar

⁴²³ Bozkurt, *Türklerin Dili.*, s. 508

⁴²⁴ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.219

⁴²⁵ Bozkurt, *Türklerin Dili.*, s.508

⁴²⁶ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.220

⁴²⁷ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.220

⁴²⁸ Bozkurt, *Türklerin Dili.*, s. 499

⁴²⁹ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s. 510

⁴³⁰ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.: 220

⁴³¹ James Russel Hamilton, *İyi Prens Kötü Prens Öyküsü*, (Çev: Vedat Köken), Ankara, 1998, s. 216

yüteg – ev kadar

6.7.12.-tag⁴³² (karşılaştırma)

kızteg – kız kadar (kıvrak adam)

yüteg – ev kadar (büyük oda)

6.7.13.-yın/-tin⁴³³(karşılaştırma)

Örnek bulunamadı.

6.7.14.-imisrek⁴³⁴(karşılaştırma)

Örnek bulunamadı.

6.7.15.-n / -v⁴³⁵(karşılaştırma)

Örnek bulunamadı

6.8.Tatar Türkçesi

Milattan önceki dönemlerden beri Türk yurdu olan İdil- Kama bölgesinde yaşarlar. Hunların içinde yer aldılar. Kazan hanlığının temelini oluştururlar. Rus egemenliği altındayken 1990 yılında bağımsızlığını ilan eder; ancak dört yıl boyunca hiçbir ülke bağımsızlığını tanımaz. Bunun sonucunda Rusya ile anlaşma yaparak yarı bağımsız özerk bir cumhuriyet olur.⁴³⁶

Tatar adı “tat” ve “ar” sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. “tat” sözcüğü yabancı anlamına gelen “yat (yad)” sözcüğünden gelmektedir. Diğer sözcük olan “ar” ise “er, kişi” anlamlarındadır. Dolayısıyla “tatar” sözcüğü “yabancı kişi” anlamına gelmektedir.⁴³⁷

Ekler:

6.8.1.+ça⁴³⁸ (karşılaştırma)

tüşemgeçe – tavana kadar (boy)

menimçe – benim kadar

6.8.2.+çık, +çek⁴³⁹ (benzerlik, gibilik)

⁴³² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 499

⁴³³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 536

⁴³⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 536

⁴³⁵ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 536

⁴³⁶ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s. 236

⁴³⁷ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.617

⁴³⁸ Ercan Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, Ankara, 2008, s.211

kapçık – kaba benzeyen, torba gibi bir şey

6.8.3.-rak, -rek⁴⁴⁰ (karşılaştırma)

salkınrak – daha soğuk

kübrek – daha çok

6.8.4.+aq⁴⁴¹ (küçültme, benzetme)

malayaq – oğlancık

6.8.5.+an⁴⁴² (karşılaştırma)

qartan – yaşlıca

+aylı⁴⁴³ (benzetme)

ağaylı – akça, beyazımsı

6.8.6.+ğilt⁴⁴⁴ (benzetme)

qısqilt – kızılımsı

6.8.7.+ğiltım⁴⁴⁵ (benzetme)

sarğiltım – sarımsı

6.8.8.+iltir⁴⁴⁶ (benzetme)

kügiltir - mavimtrak

6.8.9.+qay, key⁴⁴⁷ (benzetme)

alaqay – ala rengimsi

⁴³⁹ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s. 261

⁴⁴⁰ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.220

⁴⁴¹ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.210

⁴⁴² Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.210

⁴⁴³ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.211

⁴⁴⁴ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s. 261

⁴⁴⁵ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s. 261

⁴⁴⁶ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.215

⁴⁴⁷ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s. 261

6.9. Kazak Türkçesi

Tarihleri Özbek Han'a başkaldırmaları ve hanlıktan ayrılıp kuzeye çekilmeleri ile başlar. Törelere ve istikballerine düşkün olan bu Türklere "Kazaklar" adı verilmiştir. Diğer Türk devletleri gibi Kazaklar da 26 Ağustos 1920 yılında girdikleri Rus egemenliğinden, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlıklarını ilan ederek kurtulurlar.

Tarihçiler M.Ö. 1. Asırdan beri Türklerin bu topraklarda yaşadıklarını kaydetmektedir⁴⁴⁸.

Kazak kelimesinin anlamları hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan biri, bu kelimenin, "kaza benzeyen, yani kuş gibi özgür olan"⁴⁴⁹ anlamına geldiği yönündedir. "kaz" kelimesi ve benzerlik ifade eden "-ak" ekinin birleşmesinden oluşur.

Tatarcada "bekar" Türkiye Türkçesinde "karısına sözü geçen sert erkek" anlamlarına gelen bu sözcük, Kırgız ve Kazak lehçelerinde "hür, gözü pek binici" anlamlarında kullanılır. Reşit Rahmeti Arat'a göre de "kazak" sözü "hür, başıboş, evsiz-barksız, yiğit, mert, cesur" anlamlarındadır. Ahmet Caferoğlu "kazak" kelimesini "silahşor, askerlik yükümlüsü" olarak açıklar.⁴⁵⁰

"Kazak" sözünün diğer anlamı da "atlı asker"dir. Kazak,-ğı(II) is. 1. Rusya'da ve İran'da ayrı bir sınıf oluşturan atlı asker. 2. s. mec. Karısına söz geçirebilen, dediğini yaptırabilen erkek, kılıbık karşıtı.⁴⁵¹

Ekler:

6.9.1.-rak⁴⁵² (karşılaştırma)

kıskarak – daha kısa

tenenirek – daha derin

jaksırak – daha güzel

6.9.2.-dau / -deü⁴⁵³ (benzerlik)

uzundau – uzun gibi, uzunca

6.9.3.-lau, -leü⁴⁵⁴ (benzerlik)

⁴⁴⁸ Kena Koç, Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s.2

⁴⁴⁹ Koç, Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri**, s.2

⁴⁵⁰ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 543

⁴⁵¹ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük 2 K-Z**, Ankara 1998, s.824

⁴⁵² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 561

⁴⁵³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.561

⁴⁵⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.561

cixiškileü – hafif gibi, hafifçe

6.9.4.+day, +tay⁴⁵⁵ (karşılaştırma, gibilik)

şatırınday – çadır gibi

bitey – bit kadar

6.9.5.+ğilt⁴⁵⁶ (benzerlik)

bozğilt – boz gibi

surğilt – grimsi

sarğilt – sarımsı

6.9.6.+şıq⁴⁵⁷ (benzerlik)

töpeşik – tepeye benzeyen, tümsek

üyşik – eve benzeyen bir şey

6.10.Karakalpak Türkçesi

Karakalpaklar, Kıpçak koluna bağlı bir Türk boyudur. Eski rus yıllıklarında “Çerniyi Klubuki”, Arap kaynaklarında “Karabörklü” adlarıyla anılırlar.⁴⁵⁸Karakalpakça, Özerk Karakalpak Cumhuriyeti’nin % 31’ ini oluşturan Karakalpakların dilidir.

Karakalpak adı muhtemelen “kara” ve “kalpak” adlarının birleşmesinden oluşmuştur. Türk ad koyma geleneklerine uygun bir addir.bu isim, bu Türk kavminin ırk özelliğiyle ilgili olmayıp, bunların yaşayış ve giyiniş tarzlarıyla ilgili daha küçük bir zümrenin ayırt edilmesi için kullanılmış olan kıyafetten doğan bir isim olmalıdır.⁴⁵⁹

Tarihsel gelişimleri konusunda pek az bilgimiz vardır. Peçeneklerden geldikleri düşünülür. Avrupa kökenli kaynaklar, bu topluluğun Sir- i Derya kenarında yaşadıklarını ve balıkçılıkla geçindiklerini söyler. Bir süre Arap, daha sonra Latin ve en son olarak Kiril alfabesinin kullanıldığı Karakalpakça, Kazakçaya yakınlığı sebebiyle, Kazakçanın bir ağızı olarak düşünülmüştür.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.287

⁴⁵⁶ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.303

⁴⁵⁷ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.304

⁴⁵⁸ Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Bilal ofset, Denizli 2001, s.III

⁴⁵⁹ Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, s.III

⁴⁶⁰ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 574

Ekler:

6.10.1.-gilt⁴⁶¹ (benzerlik)

sargilt – sarıya benzeyen, sarı gibi, sarımsı

6.10.2.-şa⁴⁶² (benzerlik, karşılaştırma)

akşa – beyaz gibi, akça

6.10.3.-şıl⁴⁶³ (benzerlik)

sarışıl – sarı gibi, sarışın

kökşil – gök rengine benzeyen

6.10.4.-rak⁴⁶⁴ (gibilik)

alarak – ala gibi, alaca

6.10.5.-sımaq⁴⁶⁵ (benzetme)

qızılısımak - kızılımsı

6.10.6.-amıq⁴⁶⁶ (benzetme)

bozamıq - grimsi

6.10.7.-is⁴⁶⁷ (benzetme)

kögis – mavimsi (bugünkü “maviş” sözünü hatırlatmaktadır.)

6.10.8.-day, -tay⁴⁶⁸ (benzerlik)

anaday – bunun gibi

6.10.9.-dayın, -deyin⁴⁶⁹ (eşitlik)

⁴⁶¹ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s. 582

⁴⁶² Bozkurt, *Türklerin Dili*, s. 582

⁴⁶³ Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, s.37

⁴⁶⁴ Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, s.41

⁴⁶⁵ Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, s.42

⁴⁶⁶ Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, s.42

⁴⁶⁷ Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, s.42

⁴⁶⁸ Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, s.43

Sonundayın – sonuna kadar

6.11.Kırgız Türkçesi

Kırgız adına ilk defa M.Ö. 201 yılında Çin kaynaklarında rastlanır⁴⁷⁰.Kırgızlar, Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biridir. Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre, Kırgızlar, ilk devletlerini M.Ö. III. yüzyılda kurmuşlardır. Bu devletin adı “Ki-Ku, Kie-Ku⁴⁷¹” olarak geçer. M.Ö. II. Yüzyılda Büyük Türk İmparatorluğu’ na katılırlar.

Kırgız Türkçesi, Kırgızistan’da yaşayan Kırgız Türklerinin konuştuğu lehçedir. Kıpçak Türkçesine çok yakındır. Bir süre Arap, sonra Latin ve en son olarak Kiril alfabesini kullanmışlardır.⁴⁷²

Fonetik özgüllükleri yönünden Kırgız dili, Türk dilleri içinde n fazla Oyratçaya⁴⁷³ yakın bulunmaktadır. Lakin tarihi gelişmenin seyrinde o, bitişik komşu olan dillerle yakınlık peyda etmiştir. Bugün bir Kırgız zorluk çekmeden bir Kazakla ve hata bir Özbek ve Uygur ile konuşup anlaşır ; fakat Oyratı zor anlar.⁴⁷⁴

Kırgızlar da diğer birçok Türk boyu gibi, bir süre SSCB’ ye dâhil olmuşlar ve 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.⁴⁷⁵

Ekler:

6.11.1.+ça⁴⁷⁶(karşılaştırma, benzerlik)

betinçe – halin olduğu kadar, halince

erkince – rahatlığınca,

alaça - alaca⁴⁷⁷

- Kavim, millet ve halk isimlerine gelerek dil ve lehçe isimleri yapar:

*Kırgızça,Kazakça*⁴⁷⁸

⁴⁶⁹ Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, s.VIII

⁴⁷⁰ Cahit Başdaş, Abdülmukaddes Kutlu, **Kırgız Türkçesi Grameri**, Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 2004, s.11

⁴⁷¹ Başdaş-Kutlu, **Kırgız Türkçesi Grameri**, s.12

⁴⁷² Hülya Kasapoğlu Çengel, **Kırgız Türkçesi Grameri**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.34

⁴⁷³ Oyratça = Altayca

⁴⁷⁴ Konstantin Kuzmiç Yudahin, **Kırgız Sözlüğü**, (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., C:I (A-J), Ankara 1998, s.VII

⁴⁷⁵ Çengel, **Kırgız Türkçesi Grameri**, s.31

⁴⁷⁶ Buran-Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, s.330

⁴⁷⁷ Abdıldacan Akmataliyev, Keneş Kırbayev, **Kırgız Destanları 3 (Kocacaş destanı)**, Ankara 2007, s. 26

⁴⁷⁸ Çengel, **Kırgız Türkçesi Grameri**, s.106

- Küçültme bildirir: *beleşçe – küçük tepe, eşikçe – küçük kapı*⁴⁷⁹

6.11.2.-rak⁴⁸⁰ (karşılaştırma)

suluurak – daha sulu

cakşıraak – daha güzel

6.11.3.+day⁴⁸¹ (gibilik)

tuungandarınday – kardeşleri gibi

başkalarday – başkaları gibi

daraktay – ağaç gibi

- Bu ek ayrıca anlam olarak da “gibi” benzetme edatı anlamından başka “kadar” miktar edatı fonksiyonunu da üstlenmiştir. Dey edatı, artık ekleştiği için -day / -dey; -doy / -döy; - tay / -tey; -toy / -töy şekillerinde konsonant ve vokal uyumlarına da girmiştir.⁴⁸²

- Çok işlek olmayan a elek + dey > -a elektey eki “henüz -memiş / -madık / -mayan gibi / kadar” karşılığında zarf-fiil eki olarak kullanılır.⁴⁸³

*kün tüşö elektey “henüz muhtaç değilmiş gibi” (< kün+ü tüş-e elektey))*⁴⁸⁴

6.11.4.+çık, +çuk⁴⁸⁵ (benzetme, gibilik)

kölçük – göle benzeyen küçük su birikintisi

- Küçültme, sevgi bildiren isimler yapar: *botoçuk – deve yavrusu, çaarçık – karaca yavrusu*⁴⁸⁶

- *ayçık, “hial şeklinde nakış”, alaçık “küçük keçe ev”, borçu “sivri kaya”* gibi kelimelerde de bu ekin varlığından söz edilebilir.⁴⁸⁷

⁴⁷⁹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.106

⁴⁸⁰ Bozkurt, *Türklerin Dili*, s.607

⁴⁸¹ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.330

⁴⁸² Selahittin Tolkun, *Kırgız Türkçesinde – a Elek Partisibi– Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki*, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Türkiye – Kırgızistan Manas Üniversitesi, Sayı:15, Kırgızistan – Bişkek 2006, s.174-175

⁴⁸³ Tolkun, *Kırgız Türkçesinde – a Elek Partisibi– Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki*, s.175

⁴⁸⁴ Tolkun, *Kırgız Türkçesinde – a Elek Partisibi– Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki*, s.175

⁴⁸⁵ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.110

⁴⁸⁶ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.110

6.11.5.+döy⁴⁸⁸ (gibilik, benzetme)

böböktöründöy – bebekleri gibi

güldöy – gül gibi

coktoy – yok gibi

- Eski Türkçe *teg* edatından gelmiştir.

6.11.6.+gılt, +gult⁴⁸⁹ (benzerlik)

kızgılt – kızıl gibi

kögült – maviye benzeyen, mavimsi

6.11.7.+çıl⁴⁹⁰ (benzetme)

kökçül – mavimsi

- Türkçe ve alıntı kelimelere gelerek bir şey düşkünlük, taraflık bildiren vasıf isimleri yapar: *cancalçıl – kavgacı, adabiyatçıl – edebiyata düşkün⁴⁹¹*
- İnsanlara özgü vasıf isimleri yapar: *calaçıl – iftiracı, esepçil – cimri⁴⁹²*
- Hayvanlara özgü ve tabiatla ilgili sıfat yapar: *caançıl – yağışlı, cakinçil – tez koşan, fazla dayanamayan at⁴⁹³*

6.12.Hakas Türkçesi

Hakaslar Türk boyu olup Güney Doğu Sibirya’da yaşamaktadırlar. Hakasların iki bin yılı aşan tarihleri onların bir Kırgız grubu olduğunu göstermektedir. Tanrı Dağı Kırgızlarının dünyaca ünlü büyük destanları Manas da bu tarihi olaydan bahsetmektedir. Manas Destanı’nda anlatıldığına göre Tanrı Dağı Kırgızları Yenisey bölgesinden bugünkü vatanlarına iki Kırgız Han’ı önderliğinde göç etmişlerdir. 19. yüzyıl Çin kaynakları Kırgızlardan “Heges” veya “KieKiaSe” adıyla bahsetmektedir. Sonraki yıllarda Tanrı Dağı

⁴⁸⁷ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.110

⁴⁸⁸ Buran-Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s.330

⁴⁸⁹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.113

⁴⁹⁰ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.110

⁴⁹¹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.110

⁴⁹² Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.111

⁴⁹³ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.111

Kırgız boylarının Müslümanlaşması ve yaşanılan bölgeler arasındaki mesafenin uzak olması nedeniyle Yenisey Kırgızları'nın ayrı bir kimlik benimsemesi ve Hakas adını kabullenmeleri sonucunu doğurmuştur. Hakaslar 18. yy'da Rus işgaline uğrayan Hakasya'da 1930'da Özerk bölge statüsüne kavuşmuşlardır. Hakaslar Budist, Ortodoks, Hristiyan ve Müslüman inancına sahiptirler⁴⁹⁴.

Hakaslar üç yüzyıldan fazla zamandır Ruslarla birlikte yaşamaktadır. Bu yüzden Hakasçada Rusçanın tesiri diğer Türk lehçelerinin çoğundan fazladır⁴⁹⁵.

Ekler:

6.12.1.-ıl (benzerlik)

Xızıl - kızıl⁴⁹⁶

6.13.Başkurt Türkçesi

Başkurtların büyük çoğunluğu Özerk Başkurteli topraklarında yaşarlar. Anadil olarak Tatarca'yı kullanırlar. Gerçekte dilleri Tatarcanın bir ağız gibidir. Başkurt sözünün kökeni üzerine bazı savlar vardır. Sözcüğü "baş-kurt" biçiminde açıklamak yanlış olur. Kurt sözcüğü Türkçenin son dönemlerine yer alır. Bazı bilim adamları sözcüğü "baş-kor-t" biçiminde açıklar. Bu sava göre, 'boy' anlamına gelen "kor" sözüne, -t çoğul eki eklenmiştir. Buna göre bu ad "baş boylar, birinci boylar" anlamına gelmektedir. Németh bu sözcüğün "beş-oğur" kökünden geldiğini söyler⁴⁹⁷.

Munkacsi sözcüğü "beşoğuz+t" biçiminde açıklar. Ona göre sözcük 'Beş-Oğuzlar' anlamındadır. Abdullah Battal TAYMAS, Başkurlara, Kazak ve Nogayların "İstek" adını verdiklerini söyler. Evliya Çelebi'de ise "HişteK" şeklinde geçer.Kökenleri tam bilinmemekle beraber Macar oldukları sanılır. Dillerinde çok sayıda Macarca sözcük vardır. Batılı bilim adamları da tip olarak Fin-Ugorlara benzetmektedirler. Bunlar da Başkurtların sonradan Türkleştiği düşüncesini aklımıza getirir.⁴⁹⁸

Ekler:

6.13.1.-tan, -ten⁴⁹⁹ (Çıkma, ayrılma hal ekidir; ancak karşılaştırma anlamı da katar.)

⁴⁹⁴ www.bilgicik.com, Erişim tarihi 26/04/10

⁴⁹⁵ Ekrem Arıoğlu, **Örnekli Hakasça – Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.8

⁴⁹⁶ Ali İlgin, **Hakas Destanları 2 (Kara Kuzgun)**,TDK Yay., Ankara 2008, s.23

⁴⁹⁷ Agop Dilaçar, **Batı Türkçesi**, s.77

⁴⁹⁸ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.661

⁴⁹⁹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 662

taktan odanarak – tahtadan daha uzun

(Burada “tahta” sözü muhtemelen uzun bir ağacı temsil etmektedir.)

6.13.2.-rak⁵⁰⁰ (karşılaştırma)

yakşırak – daha iyi

6.14.Karay Türkçesi

Nerdeyse anılara karışacak olan bu kavmin kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, çok eskilere dayandığı malumdur. Türk soylu halklar içinde en batıda oturan halk olmuşlardır. Museviliğe inanırlar.⁵⁰¹ Kutsal kitapları Tevrat’tır. Ancak diğer Yahudiler gibi Talmud’ u kutsal saymazlar. Karayların Hazarlardan geldiği kabul edilir. (Karaim kelimesinin kökeni hakkında pek çok görüş ortaya atılmıştır. "Kara" kökenin Arapça okumak, kıraat etmek anlamına gelen ve Kur'an ile aynı kök olan "Karae"den geldiği ve aynı şekilde Arapça ile aynı dil ailesinden olan İbranice'deki yine okumak anlamına gelen "Karai"den geldiği ve sadece Eski Ahidi otorite kabul ettiklerini ve genel Yahudi kitlenin benimsedikleri diğer Tevrat yorumlarını göz önüne almadıklarını ima eden bir ifade olduğu da söylenmiştir.)⁵⁰²

“Karay” ya da “Karaim” adı İbrani kökenlidir. “okur” anlamındaki “kârâ” sözüne “-im” çoğul ekinin gelmesinden oluşur. Karayca Kıpçakçanın önemli bir koludur. Codex Comanicus bu dilin atası sayılır.⁵⁰³

Ekler:

6.14.1.-rak⁵⁰⁴ (karşılaştırma)

yarıkrak – daha aydınlık

6.14.2.-çek⁵⁰⁵ (benzerlik)

inçkayçek – ince gibi, inceye benzeyen

6.14.3.-muş⁵⁰⁶ (benzerlik)

⁵⁰⁰ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 662

⁵⁰¹ www.turkcebilgi.com Erişim tarihi: 26/04/10

⁵⁰² www.turkcebilgi.com Erişim tarihi: 26/04/10

⁵⁰³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.679

⁵⁰⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 680

⁵⁰⁵ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 680

⁵⁰⁶ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 680

kızılmış – kırmızıya benzeyen, kızıl gibi, kızılımsı

6.15-Karaçay- Balkar Türkçesi

İki komşu kavim; ama ataları da dilleri de ortak... Kafkasya’da Karaçay-Çerkesya ve Kabardin-Balkarya adını taşıyan iki farklı özerk cumhuriyette yaşamakta olan Karaçay-Malkar Türklerinin dilleri Türk lehçelerinin kuzey-batı grubunda yer alan Kıpçak grubuna girmektedir.⁵⁰⁷

Karaçay adının kökeni çok bilinmez. Ağızdan ağza dolaşarak bu güne kadar gelen bir halk söylencesine göre “kara” ve “çay” adlarından gelir. Karaçay adı Osmanlı kaynaklarında ilk defa 16. yüzyılda geçer. Topkapı Sarayı belgeliği Mühime Defteri’nin 44. cildinde 6 Aralık 1568 günlü 222 hükümlü bir buyruk yer alır. Osmanlı hazinesinin Azak yolu ile Demirkapı-Şirvan’a ulaştırılmasında katkıları nedeniyle Karaçay Beyi Kaziy Oğlu Mirzabek’e yollanan ödülden söz edilir. Yine Mühimme Defteri’nin 32. cildinde 10 Mayıs 1578 günlü belgede tarihte ilk kez Balkar adından söz edilir. Bu adın, “çeşme” anlamındaki “bulak” sözüne “-ar” ekinin gelmesinden oluştuğu sanılır. “Balık-ar” şeklinde oluştuğu da söylenir.⁵⁰⁸ (Balık, şehir demektir).

Balkarların kökeni konusunda da çeşitli görüşler vardır. Miller, Balkar / Bulgar ad benzerliğinden kökenlerini ortak saymıştır.

Ekler:

6.15.1.-lay⁵⁰⁹ (eşitlik, gibilik)

börüley – kurt gibi

çitigley – yiğit gibi

6.15.2.-ça⁵¹⁰ (karşılaştırma, gibilik)

izligençe – istediğin gibi. İstedığın kadar

kunduzça – kunduz gibi

6.15.3.-rak⁵¹¹(karşılaştırma)

⁵⁰⁷ Ufuk Tavkul, Codex Comanicus ve Karaçay Malkar(Balkar) **Türkçesi,Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**,45-81ss. s. 3

⁵⁰⁸ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 693

⁵⁰⁹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 705

⁵¹⁰ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 705

⁵¹¹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 707

ullurak – daha büyük

kararak – daha kara

6.16.Kumuk Türkçesi

Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde yaşamakta olan Kumuk Türklerinin tarihî ve etnik kökenleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Kumuklar arasındaki yaygın inanış onların Kafkasya Hunlarının ve Hazarların torunları ve mirasçısı olduklarıdır. Ancak Kumuk tarihi ve dilini inceleyen yabancı araştırmacılar farklı fikirler ileri sürmektedirler⁵¹².

“Kumuk” sözünün kökeni ile de ilgili çeşitli görüşler vardır. Divan-ı Lugat'it Türk'te “bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı” şeklinde geçer. Kimileri ‘Kıpçak’ yerine kullanılan “Kimaki” sözcüğü olduğunu ileri sürer. Bazıları ise “kum” sözcüğü ile ilgili olduğunu söyler. Kumukçanın söz varlığını Türkçe sözcükler oluşturur. Araştırmalar Kumukçayı Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasında bir yerde bulur. Azericeye de yakınlığı gözden kaçmaz.⁵¹³

Ekler:

6.16.1.Lap⁵¹⁴ (ön ek, karşılaştırma)

lapullu – daha büyük

6.16.2.Po, bo⁵¹⁵ (ön ek, karşılaştırma)

Boppo boş – daha boş (ya da tamamen boş)

6.16.3.+ça⁵¹⁶ (karşılaştırma, benzerlik)

adamça – adam gibi

şunça – şu kadar

6.16.4.+çak⁵¹⁷ (benzerlik)

koççak –koç gibi

⁵¹² Ufuk Tavkul, Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme, **Kırım Dergisi**, 29-39ss., s.1

⁵¹³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.718

⁵¹⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.719

⁵¹⁵ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.719

⁵¹⁶ Aziz Merhan, **Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi**, Grafiker Yay., Ankara 2008, s.34

⁵¹⁷ Merhan, **Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi**, s.34

6.16.5.+çakı⁵¹⁸ (karşılaştırma)

onçakı – onun kadar

6.16.6. +day⁵¹⁹ (gibilik, benzerlik)

tönekday – kütük gibi

6.16.7.+lay⁵²⁰ (benzerlik, gibilik,)

bulay – bunun gibi

6.17.Tuva Türkçesi

Kökenleri ve kim oldukları kesin bilinmez. Sonradan Türkleştikleri kabul edilir. Bir diğer var sayım da şudur: Yenisey Kırgızları'nın (Çin kaynaklarındaki Heges veya Hakaslar'ın) kalıntılarıdır⁵²¹. Yapılan araştırma – inceleme sonucunda “orman halkı” oldukları kanısına varılır ve belki de Orhun Abideleri'nde adı geçen ‘Ötüken Yış (orman)’ da yaşıyorlardı...⁵²²

Ekler:

6.17.1.-smaar, -zmaar⁵²³ (benzerlik)

köksümleer – maviye benzeyen, mavimsi

6.17.2.-ıl⁵²⁴ (benzetme)

(Örnek bulunamadı.)

6.17.3.-ıldır⁵²⁵ (benzetme)

(Örnek bulunamadı.)

6.18.Sibirya Tatar Türkçesi

⁵¹⁸ Merhan, **Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi**, s.34

⁵¹⁹ Merhan, **Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi**, s.34

⁵²⁰ Merhan, **Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi**, s.34

⁵²¹ www.turkforum.net Erişim Tarihi: 26/04/10

⁵²² Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.735

⁵²³ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.737

⁵²⁴ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.737

⁵²⁵ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.737

Sibirya insanlık tarihinin en eski yerleşim merkezlerinden biridir⁵²⁶. Hiung – nu birliği içerisinde yer aldığı sanılan bu kavmin de Türk olduğu savunulur. Kazan Hanlığı yıkıldıktan sonra, Kazan Tatarlarının Batı Sibirya topraklarına göç etmeleri birkaç asır devam eder. Kazan Tatarları, Sibirya Tatar köylerine de yerleşir, kendi köylerini kurarlar. 1921li yıllarda baş gösteren açlık felaketi sonrasında İdil – Ural bölgesinden Sibirya’ya önemli oranda göç olur. Sibirya Tatar Türkleri müstakil bir etnik topluluk olarak kendini gösterir.⁵²⁷.

Bizans kaynaklarında “başı boş dolaşan”⁵²⁸ anlamına gelen “Sabir” adıyla bahsedilen bu kavim yüksek savaş tekniği ile donanmış, örgütlü bir halk olarak etraflarındaki halklara da etki etmişlerdir. 13. yüzyılda karşılaştığımız ve daha sonraları “Sibirya”ya dönecek olan “Sibir” adı “Sabir” adından gelmektedir ve önceleri sadece bu halkın yaşadığı küçük bir alanı ifade ederken, sonradan tüm Kuzey Asya’nın adı olmuştur.

Ekler

6.18.1.-rık (gibilik)

Buğarık – boğa gibi

- (Sabirlerden günümüze kalan isimlerden biri. Çok eskiden beri Türklerde hayvan adları bir şekilde insanlara da isim olarak verilir. Bunun da boğa sözcüğüne benzetme eki getirilerek oluşturulmuş bir özel isim olduğu düşünülmektedir.)

6.18.2.+aq⁵²⁹ (karşılaştırma, küçültme)

çanaq – küçük kızak, kızakçık

malaytıq – oğlancık

- Pekiştirme işlevi de vardır: *yul-aq – boy boy*
- Bir yere mensup olma işleviyle kullanılmıştır: *Sibirek - Sibiryalı*

6.18.3.+An⁵³⁰ (Küçültme, benzerlik)

qartan – yaşlıca

⁵²⁶ Ercan Alkaya, Sibirya Tatar Türkçesi, **Turkish Studies**, Ankara 2008, s.11

⁵²⁷ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.13

⁵²⁸ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.9

⁵²⁹ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.210

⁵³⁰ Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi**, s.213

- Eski Türkçede *oğlan, eren, toran, özen* gibi kelimelerde görülen ve bağıklık, güçlendirme, çokluk görevinde bulunan bu ek STT’de kalıplaşmış olarak bazı kelimelerde görülmektedir: *tus+an – toz, ir-en – er, erkek, ciren – kestane rengi*

6.18.4.+aylı⁵³¹ (benzerlik)

ağaylı – akça, beyazımsı

- Sadece bir örnekte tespit edilmiştir.

6.18.5.+ça⁵³² (küçültme, benzerlik, eşitlik)

cirençe – kestane rengimsi

- Akrabalık ilgisi belirten kelimeler yapar: *pi-çe – kadın eş, qoda+tsa – dünürleşen kimselerin kızları*
- Dil, lehçe bildirme işleviyle kullanılır: *qazannıg-tsa – Kazanlıkça, Kazan Türkçesi*

6.18.6.+gilt(im)⁵³³ (benzerlik, küçültme)

qısgilt – kızılımsı

sarqıltım – sarımtrak

- Renk adlarına gelerek benzerlik yakınlık işlevi ile kullanılan *-gilt* (sarğılt - sarımsı), ekinin genişletilmiş şeklidir.⁵³⁴

6.18.7.+iltir⁵³⁵ (benzerlik)

kügiltir – mavimsi

- Renk adlarına gelip benzerlik yakınlık anlamı verir. İşlek değildir.⁵³⁶

6.18.8.+qaçaq⁵³⁷ (küçültme, benzerlik)

⁵³¹ Alkaya, *Sibirya Tatar Türkçesi*, s.214

⁵³² Alkaya, *Sibirya Tatar Türkçesi*, s. 214

⁵³³ Alkaya, *Sibirya Tatar Türkçesi*, s. 214

⁵³⁴ Alkaya, *Sibirya Tatar Türkçesi*, s. 215

⁵³⁵ Alkaya, *Sibirya Tatar Türkçesi*, s. 215

⁵³⁶ Alkaya, *Sibirya Tatar Türkçesi*, s. 215

qoçqaçaq – kuşcuk

- Küçültme işlevi görür. İşlek değildir.⁵³⁸

6.18.9.+çaq⁵³⁹ (küçültme, benzerlik)

kiçeçek – küçükçe

- Sibiryaya Tatar Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir ektir. Daha çok küçültme ve sevgi işleviyle kullanılır: *qoşuçaq – kuşcuk vb.*⁵⁴⁰

- Çeşitli nesne adları yapar: *moyınçak – kolye vb.*⁵⁴¹

- Karakter özelliği belirten sıfatlar yapar: *basqınçak - cesur*⁵⁴²

6.18.10.+çıq⁵⁴³ (küçültme, benzetme)

Qapçık - çuvalcık, torba

- Daha çok küçültme işleviyle yeni kelimeler türetir: *palaçık – balacık, küçük çocuk, qarçık – yaşlı kadın*⁵⁴⁴

- Sıfat yapar: *limtsık – nemli, ıslak*⁵⁴⁵

6.19.Nogay Türkçesi

Asya'da yaşayan Türk ve Moğol boylarının ortak adıdır. Tarihsel yerleşme alanları, Don-Kuban ırmakları arası, Kırım ve Astrakhan bölgeleriydi. Göçebe ve yerleşik yaşam sürenleri vardı. Göçebe olanlar hayvancılıkla uğraşır ve derme çatma evlerde otururlardı.

⁵³⁷ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 215

⁵³⁸ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 215

⁵³⁹ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 212

⁵⁴⁰ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 212

⁵⁴¹ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 212

⁵⁴² Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 212

⁵⁴³ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 213

⁵⁴⁴ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 213

⁵⁴⁵ Alkaya, **Sibiryaya Tatar Türkçesi**, s. 213

Yerleşik yaşam sürenlerse daha çok tarımla uğraşırlar ve *karaöylü* denilen evlerde otururlardı. Darı butkası (darı yarması pilavı), et, süt ve ürünleriyle kımız dışında yiyecek içecek kullanmazlar; yerlerse yüreklerine yapışıp ölecekleri inancını taşıdıkları için ekmeği kesinlikle yemezlerdi.⁵⁴⁶

Türk ve Moğol boylarından oluşan bu birlik, Altınordu prenslerinden Nogay Han tarafından kuruldu. XV. yy.'ın sonlarına doğru "Ulu Nogaylar" ve "Kiçi (Küçük) Nogaylar" adını alan iki gruba ayrıldı. Ulu Nogaylar baş gösteren büyük kıtlık üzerine de Kırım'a gittiler. Başbuğları Bilek Bulat Mirza Han'ın önderliğindeki Küçük Nogaylar ise göçebe halde yaşadıklarından, önce batıya doğru gittiler; daha sonra Sibiryâ, Kafkasya ve Kuban'ı dolaştılar. Bir ara Kırım hanlarının ardından Osmanlı sultanlarının koruması altına girdiler. Günümüzde Anadolu, Kuzey Kafkasya ve Romanya'da izlerine rastlanan Nogayların göçleri XVIII. yy.in başından XIX. yy.in sonlarına değin sürdü. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan'da 1979'da yapılan saptamalara göre, genellikle sünnî mezhebinden olan 60 000 kadar Nogay bulunmaktadır.⁵⁴⁷

Nogay adının kavim adı olarak nasıl kullanılmaya başlandığı hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Altınordu şehzadelerinden Nogay, kırk yıl bu devlet üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Kıpçak grubuna dâhil olan Nogayların, bazı araştırmacılara göre Moğol kabilesinden olan Mangıtlardan, bazılarına göre de Uz ve Peçenek Türk boylarından geldikleri tahmin edilmektedir.⁵⁴⁸

Ekler:

6.19.1.-şıl/-şil⁵⁴⁹

- İsim soylu sözcüklerin kök anlamına azlık, benzerlik kavramları katan ad ya da sıfat kurar.

akşıl (NR-34) "akça, beyazımsı"

kökşil (NR-178) "mavimsi"

sözşil (NR-306) "geveze"

- Genellikle sıfat köklerine gelerek yeni isimler kuran diğer isimden isim yapma ekleri şunlardır:

⁵⁴⁶ Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, Görsel Yay., 17. Cilt, İstanbul 1999, s.6685

⁵⁴⁷ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yay., İstanbul Yay., İstanbul 1986, s.9696

⁵⁴⁸ Dilek Ergönerç Akbaba, *Nogay Türkçesi Grameri*, Grafiker Yay., Ankara 2009, s.21

⁵⁴⁹ Nesrin Güllüdağ, *Nogaylar*, Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, s. 86

6.19.2.-ıldiy/-ildiy⁵⁵⁰

- Renk isimlerine gelerek benzerlik ifade eder. Örnekleri oldukça azdır.

kök -“mavi” - kögildiy (NR-176) - “mavimsi”

6.19.3.-ılcır/-ilcir⁵⁵¹

ak - “ak” - agılcır (NR-26) - “beyazımsı”

6.19.4.-ıldım/-ildim⁵⁵²

Kök - “mavi” - kögildim(NR-176) - “mavimsi”

6.19.5.-gılt/-gilt⁵⁵³

Kızıl - kızgılt (NR-197) - “kızılımsı”

Sarıg - sargılt (NR-288) - “sarımsı”

6.19.6.-şıl/-şil⁵⁵⁴

Ak - akşıl(NR-34) - “beyazımsı”

6.19.7.-goşkil⁵⁵⁵

Kara - karagoşkil (NR-148) - “siyahımsı, boz”

6.19.8.-sımal⁵⁵⁶

- Anlama , gibilik katan bir ektir.

⁵⁵⁰ Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

⁵⁵¹ Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

⁵⁵² Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

⁵⁵³ Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

⁵⁵⁴ Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

⁵⁵⁵ Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

⁵⁵⁶ Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

biyiksimal (NR-514) - "yüksekçe, yükselti"
arıksimal (XIV-76) - "hafif temiz, temiz gibi "
kaygısimal (VIII-84) - "kaygılı"

6.19.9.-gana/-gene, -kana/-kene⁵⁵⁷

kişig - "küçük" - kiş(ik)kene>kişkene (NR-514) - "küçükce"

6.19.10.+akay⁵⁵⁸

- Ekin işlevi küçültme ifade eden vasıf ismi yapmaktır.

pitekey – azıcık

azaqay – azıcık

(Ekin "k" ünsüzü; ince ünlü yanında /k/, kalın ünlü yanında ise /q/ şeklinde gelir.)⁵⁵⁹

6.19.11.+alak⁵⁶⁰

- Ekin işlevi küçültme anlamı vermektir.

qızalak – kızcağız

- Hayvan isimleri yapar.

küpelek – kelebek

küşelek – köpek yavrusu

yapalaq – baykuş

(Bu ekin de /k/ ünsüzü ince ünlü yanında /k/, kalın ünlü yanında /q/ şeklinde eklenir.)⁵⁶¹

6.19.12.+ilžir⁵⁶²

- Renk bildiren kelimelere gelerek onlardan benzer anlamlı kelimeler türetir.

ayilžir - beyazımsı

kögilžir – mavimsi

⁵⁵⁷ Güllüdağ, **Nogaylar**, s.86

⁵⁵⁸ Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri**, s.69

⁵⁵⁹ Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri**, s.69

⁵⁶⁰ Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri**, s.69

⁵⁶¹ Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri**, s.69

⁵⁶² Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri**, s.70

6.19.13.+**(i)rak**⁵⁶³

- Genellikle renk isimlerine gelen ek, geldiği vasıf isimlerinin niteliklerini arttıran, pekiştiren isimler yapar.

sarı – daha sarı

anlirak – daha bilinçli

6.20.Yakutça

Yakutlar, Rus Cumhuriyeti' nin kuzeydoğusunda yaşarlar. Kendilerine 'Saha' adını verirler. Tunguzlarda "Yako" olarak ve Burystlarda "-t" çokluk eki ilavesiyle "Yakot" şeklinde kullanıldığı bellidir. Ruslar, Sahaların komşularından duydukları Yakut kavim adını kullanarak yaygınlaştırmışlardır. Türkçe yaka "kenar, kıyı" kelimesinin y-sve k-x ses değişiklikleri sonucunda "saxa" şekline geçtiği bellidir.⁵⁶⁴ Bu dilimizdeki "yaka" sözcüğünün karşılı olabilir. Yakut sözü dilimize Rusçadan girmiştir. Sözcüğün kesin anlamı bilinmez. Varsayımlar, sözcüğün Türkçedeki 'yaka' sözüyle alakalı olduğuna götürür bizi.

Tarihte önemli bir işlevleri görülmez. Ancak bünyesinde bulundurduğu Moğolca ve Tunguzca unsurlardan dolayı Türk dili ailesi içinde özel bir yer teşkil etmektedir⁵⁶⁵. Adları ilk olarak Rus kaynaklarında geçer. Ruslar da bu halkın varlığını Tunguzlardan öğrenirler. Bir süre sonra Ruslar bu halkın yaşadığı yeri de işgal ederek egemenlikleri altına alırlar. SSCB dağıldıktan sonra özerk cumhuriyet olarak yaşamlarına devam ederler.

Ekler:

6.20.1.-**xan** (gibilik, benzerlik)

ulaxan – büyük gibi, büyükçe

6.20.2 -**lı, -tı, -hl**⁵⁶⁶(benzerlik, gibilik)

kıs-tu – kız gibi

⁵⁶³ Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri**, s.72

⁵⁶⁴ M. Fatih Kirişçiöğlü, **Saha (Yakut)Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1999, s.9

⁵⁶⁵ Kirişçiöğlü, **Saha (Yakut)Türkçesi Grameri**, s.13

⁵⁶⁶ Fatih Kirişçiöğlü, **Saha Türkçesinde Farklı Bir Kip "-l lhl(k)"**, s.7

6.21.Çuvaşça

Çuvaşların ataları olan Bulgarların adına, bu biçimiyle ilk kez 482 yılına ait Bizans kayıtlarında rastlanmış olmakla birlikte, Bulgarların atalarının daha milat sıralarında Orta Asya'dan batıya göç ederek bir süre Kuzey Kafkasya'da yaşadıkları, daha sonra Doğu Avrupa'ya göç ettikleri ve burada bulunan Hun toplulukları içine karıştıkları biliniyor⁵⁶⁷.

Çuvaş sözü “uysal, barışsever, sessiz” anlamlarına gelir. Sözcük Tatarcadan alınmış “yavaş” sözcüğüdür. Gerçekten de Çuvaşlar uysal ve barışsever insanlardır⁵⁶⁸.

Çuvaşların 18. yüzyıla gelinceye kadar bir alfabelerinin bulunmaması kendileri için “Çuvaş” adını ne zamanda itibaren kullandıkları hakkında herhangi bir bilgi yoktur.⁵⁶⁹

21 Nisan 1925'de özerk hale gelen Çuvaşistan, Orta Volga'nın sağ kıyısında ve onun kolları olan batıdaki Sura ve doğudaki Svigya ırmakları arasındadır⁵⁷⁰

Ekler:

6.21.1.-ça⁵⁷¹ (karşılaştırma)

(Örnek bulunamadı)

⁵⁶⁷ Emine Ceylan, **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1997, s.1

⁵⁶⁸ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s.823

⁵⁶⁹ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.cuvaslarvecuvasedebiyati>
erişim tarihi: 10/05/10

⁵⁷⁰ Ali Yiğit, **Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası**, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1996, s.39

⁵⁷¹ Bozkurt, **Türklerin Dili**, s. 836

SONUÇ

Türkçenin en tabii, en işlek, en geniş, yeni kelime kazanma yoludur. Kelime türetmek köklerden yapım ekleri ile görevden yapmak demektir. Eklemeli bir dil olan Türkçenin çok zengin bir kelime yapma sistemi vardır. Türkçenin her tipte pek çok olan yapım ekleri ile sayısız kelimeler yapılabilir. Türkçenin bu imkânı her zaman açıktır. Ancak bu imkânın iyi, doğru ve yerli yerinde kullanılması gerekir. Türkçede eklerin iki görevi vardır:

1. Sözcüklerin cümle içinde görev almalarını sağlamak, yani onları diğer sözcüklerle ilişkiye geçirmek.
2. Yeni kavramları karşılamak için eski sözcüklerden yeni sözcükler üretmek

Türkçede yaklaşık üç yüz yapım eki vardır. Bu ekler sayesinde biz milyonlarca kelime türetebiliriz. Eklerin tek başına anlamı yoktur. Kelimelerin görevli parçalarıdır. Ekler tek başlarına kullanılamazlar, ancak köke eklenerek kullanılış sahasına çıkarlar. Kökler kelimedeki kendisine uyulan, ekler ise köke uyan unsurlardır. Bu sebeple eklerin büyük bir kısmı çok şekillidir. Çok şekillilik bakımından ekler dilimizde ya bir şekilli , ya iki şekilli ya dört şekilli ya da sekiz şekillidir.

Biz bu çalışmamızda Tarihi olarak dönemlere göre, gibilik, benzerlik, karşılaştırma ifade eden ekleri tespit etmeye çalıştık. Tespit ettiğimiz ekler;

Altay Türkçesi , -tiy, Moğol Türkçesi –ug, Sümerce –se, -gim, İskitçe’de –ka, Hu Türkçesi –cık, -ila, -uk, Peçenekler –şin, -u, Göktürkçe +taq, +sıg, +sig, +çig, +çig, +ça, -çä, -dam, dem,-la, -le, Uygurca -ça, -çak, -k, tag, Karahanlı Türkçesi -ça, -çe, -teg, -aç, -çin,-çin, -sıg,-sig, -rak -rag,-rek, Harezmi Türkçesi –ça, teg, -rak, Kıpçakça +ça +çe, -rak –rek, -cılayın, -layın, +sul, Çağatayca -ça,-çe, -rak, -rag, -rek, Eski Anadolu Türkçesi +ça,+çe, -rak,-rek, -sı, -cak, -cek,-çak, -çek, -layın, -leyin, Osmanlıca Ke, -î, -vend, -veş, -âsâ, -çe, -âne, Türkiye Türkçesi –ca, -cak, -cık, -cılayın, -ımsı, -ımtırak, -rak, -rek, -e çalan, -e dönük, -cesine, -çıl, -eç, -ek, -ıl, -men, -sı, -sıl, +şın, Gagavuz –ça, -ak, -(a)rak, -cık,-ca(a)z, Azeri Türkçesi –Avşarca –rax, -ca, -ça, -til, -lı, -ımsov, -ımtrag, -er, Horasan Türkçesi –layın, -dey, -ça(n), Türkmen Türkçesi -raq,-req, -mtıl, -ımtık, -ça, -cağaz, -cık, Salarca –rax, Xutu, Özbekçe –ça, -gina, -iş, -imtir, -imtil, -rok, -day, -dey, -ak, -dak, Uygurca .-ça, -çak, -çilik, -çuk, -teg, -rak, -qına, -mtu, -uç, -siman, -simal, -dag,-tag, -yın,-tin, -imisrek, -n,-v, Tatar Türkçesi +ça, +çık, +çek, -ak,+rek, +aq, +an, +aylı, +ğilt, +ğiltım, +iltir, +qay, +key, Kazak Türkçesi, -rak, -dau, -deü, -lau, -leü, +day, +tay, +ğilt, +şıq, Karakalpak Türkçesi –ğilt, -şa, -şıl, -rak, -sımaq, -amıq,

-is, -day, -tay, -dayın, -deyin, Kırgız Türkçesi, -ça, -rak, -day, +çık, +çuk, +döy, +gılt, +gult, +çıl, Hakaslar -ıl, Başkurt Türkçesi -tan, -ten, -rak, Karay Türkçesi, -rak, -çek, -muş, Karaçay- Balkar Türkçesi -lay, -ça, -rak, Kumuk Türkçesi lap, po,bo, +ça, +çak, +çakı, +day, +lay, Tuva Türkçesi -smaar,-zmaar, -ıl, -ıldır, Sibiryay – Tatar -rık, -aq, +an, +aylı, -ça, +gılt(ım), +iltir, +qaçaq, +çaq, +çıq, Nogay Türkçesi -şıl/-şil, -ıldıy/-ildi, -ılcır/-ilcir, -ıldım/-ildim, -gılt/-gilt, -şıl/-şil, -goşkı, -sımal, -gana/-gene, -kana/-kene, +akay, +alak, +ilžir, +(i)rak, Yakutça -xan, -lı, -tı, -hl, Çuvaşça -ça.

Dilimizin sözcük sayısı bakımından zenginliği, köklerden ekler vasıtasıyla yeni anlamlı sözcükler türetmeye dayalıdır.

Biz bu çalışmadan hareketle, tarihi dönemler içinde gibilik, benzerlik ve karşılaştırma, bildirme vazifesini yüklenen en çok -ça/-çe, ve -rak/rek eklerinin kullanıldığını tespit ettik.

Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması, dilin temel taşları sayılan ekler üzerinde yapılan çalışmalar, özellikle dilimizin zenginliğini ve ekler sistemindeki düzenliliği göstermek açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- AKBABA**, Dilek Ergöner, **Nogay Türkçesi Grameri**, Grafiker Yay., Ankara 2009
- AKMATALIYEV**, Abdıldacan, **KIRBAŞEV** Keneş, **Kırgız Destanları 3 (Kocacaş destanı)**, Ankara 2007
- AKSAN**, Doğan, **Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara 2000
- AKSAN**, Doğan, **Türkçenin Söz Varlığı**, Engin Yay., Ankara 2000
- ALKAYA**, Ercan, “Sibirya Tatar Türkçesi”, **Turkish Studies**, Ankara 2008
- ARAT**, Reşit Rahmeti, **Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı**, Türk Dili, Ankara 1955
- ARIOĞLU**, Ekrem, **Örneklili Hakasça – Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara 2005
- ATALAY**, Besim, **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, TDK Yay., İstanbul 1941
- BANARLI**, Nihat Sami, **Türkçenin Sırları**, MEB Yay., İstanbul 1996
- BANGUOĞLU**, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 2004
- BAŞDAŞ**, Cahit, Abdülmukaddes Kutlu, **Kırgız Türkçesi Grameri**, Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 2004
- BAŞDAŞ**, Cahit, “Türkçede Üçüncü Grup Ekler”, **I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri**, 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi, Ankara
- BAYAT**, Fuzuli, **Türk Dili Tarihi**, Genç Ofset, Ankara 2003
- BİRAY**, Himmet, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim**, TDK Yay., Ankara 1999
- BOZKURT**, Fuat, **Türklerin Dili**, TCKB Yayınları, Ankara 1999
- BURAN**, Ahmet - **ALKAYA** Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara 2009
- BURAN**, Ahmet, **Anadolu Ağzlarında İsim Çekim Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996
- CEYLAN**, Emine, **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1997
- COŞKUN**, Volkan, **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000
- ÇENGEL**, Hülya Kasapoğlu, **Kırgız Türkçesi Grameri**, Akçağ Yay., Ankara 2005
- DANY**, Jean, **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları**, Çeviren: O. ŞAHİN, Ankara 1995
- DE SAUSSURE**, Ferdinand, **Genel Dilbilim Dersleri**, Çeviren: Berke VARDAR, Ankara 2000

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2000

DİKER, Selahi, **Türk Dilin Beş Bin Yılı**, Töre Yay., İstanbul 2000

DİLAÇAR, Agop, **İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri**, Adana, 1971, s. 197-210. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten) (17.11.2008)

ECKMAN, Janos, **Tarihi Türk Şiveleri**, TDK Yay., İstanbul 2003

ECKMANN, Janos, **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay., Ankara 2003 Erden, Aysun, Azeri Türkçesinin Geçmişine Bir Bakış, Ankara, H.V. Ed. Fak. Derg. Cilt 3, Sayı 2, 1985.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı (İndeks ve Gramer)**, Ankara 1997

ERGİN, Muharrem, **Osmanlıca Dersleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1997

ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 1999

GABAİN, A.Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çeviren: Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 2000

GİRAUD, René, **Göktürk İmparatorluğu [İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680 – 734)]**, (Çev: İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul 1993

GÖKYAY, Orhan Şaik, **Dedem Korkud'un Kitabı**, TDK Yay., İstanbul 2004

GRÖNBECH, **Türkçenin Yapısı**, Çeviren: M. Akalın, TDK Yay., Ankara 1995

GÜLENSOY, Tuncer, **Üniversiteler İçin Türkçe El Kitabı**, TDK Yay., Kayseri 1998

GÜLLÜDAĞ, Nesrin, "Tarihi Gelişim Sürecinde – Man/+Man Eki", **2. Uluslar Arası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 21-23 Mayıs 2009, Kars

GÜLLÜDAĞ, Nesrin, **Nogaylar**, Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, s. 86

GÜLSEVİN, Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay., Ankara 1997

GÜLSEVİN, Gürer, **Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları**, (Selma Gülsevin ile: Selma Gülsevin'in Yüksek Lisans Tezinin düzenlenmiş hâli) Malatya 1993

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Türkçenin Karanlık Günleri**, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 1972

HACIEMİNOLU, Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1992

HAMILTON, James Russel, **Dunhang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması (İyi ve Kötü Prens Öyküsü)**, Çeviren: Vedat Köken, TDK Yay., Ankara 1998

- HATİBOĞLU**, Vecihe, “Türkçedeki Eklerin Kökeni”, **Türk Dili Dergisi**, c.XXIX, Ocak 1974
- HATİPOĞLU**, Vecihe, **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1981
- HEPÇİLİNGİRLER**, Feyza, **Türkçe Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005
- İLKER**, Ayşe, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, TDK Yay., Ankara 1997
- İPEK**, Birol, “Divânü Lugâti’t-Türk’te Geçen Enklitik Edatları”, **Turkish Studies**, Elazığ 2009
- KARAMANLIOĞLU**, Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994
- KATAR**, Muzaffer, **Orhun Yazıtlarındaki Problem Tümcenin Çözümü**, ABÜ. Eğt. Fak. 9. Dilbilim Kurultayı (25-27 Mayıs 1995), ABÜ Yay., Bolu 1995
- KAYMAZ**, Zeki, “Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurullarla Çokluk Şekilleri Üzerine”, **Turkish Studies**, Erzincan 2007
- KİRİŞÇİOĞLU**, M. Fatih, **Saha (Yakut)Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1999
- KOÇ**, Kenan - Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004
- KORKMAZ**, Zeynep, “Türk Dilinde “-ça” Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri”, Ankara 1960, **DTCF Dergisi**, XVII/3-4, s. 275-358
- KORKMAZ**, Zeynep, **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalplaşma Olayları**, TDK Yay., Ankara 1962
- KORKMAZ**, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara 2003
- KÖKTEKİN**, Kazım, **Eski Anadolu Türkçesi**, Fenomen Yay., Ankara 2008
- KÜLTÜRAL**, Zuhâl, **Galatât Sözlükleri**, Simurg Yay., İstanbul 2008
- MERHAN**, Aziz, **Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi**, Grafiker Yay., Ankara 2008
- NASKALİ**, Emine Gürsoy, **DURANLI Muvaffak, Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara 1999
- NİŞANYAN**, Sevan, **Sözlerin Soyağacı**, Everest Yay., İstanbul 2009
- ORKUN**, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1994
- ÖKE**, Mim Kemal, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Alfa Yay., İstanbul 1999
- ÖNER**, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998
- ÖZKAN**, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Anları**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000
- ÖZKAN**, Nevzat, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1996

- PARLATIR**, İsmail, **ÇETİN** Nurullah, **Genç Kalemler Dergisi**, TDK Yay., Ankara 1999
- POPPE**, Nikolaus, **Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri 1. Kısım Karşılaştırmalı Sesbilgisi**, Fatih Ofset, İstanbul 1994
- SARI**, Mustafa, **Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi**, TDK Yay., Ankara 2008
- TAVKUL**, Ufuk, “Codex Comanicus ve Karaçay Malkar(Balkar) Türkçesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**,45-81ss
- TAVKUL**, Ufuk, Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme, **Kırım Dergisi**
- TEKİN**, Talat, **Hunların Dili**, Doruk Yay., Ankara 1993
- TİKEN**, Kamil, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarffiller**, TDK Yay., Ankara 2004
- TOKLU**, Osman, **Dilbilime Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 2003
- TOLKUN**, Selahittin, Kırgız Türkçesinde – a Elek Partisibi– Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Türkiye – Kırgızistan Manas Üniversitesi, Sayı:15, Kırgızistan – Bişkek 2006
- TOPARLI**, Recep, **Hanifi Vural, Harezmi Türkçesi**, Tokat, 2007
- TOPARLI**, Recep, **Harezmi Türkçesi**, Tokat, 1998
- TOSUN**, Cengiz, “Türkçede Küçültme ve Benzetme Ekleri”, **Genel Dilbilim Dergisi**, Ankara 1978
- TOSUN**, Mebrure, **YALVAÇ Kadriye, Sümer Dili ve Grameri**, TTK Yay., Ankara 1981
- TUNA**, Osman Nedim, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, TDK Yay., Ankara 1990
- TURAN**, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yay., Ankara 2000
- UĞUR**, Nizamettin, **Anlambilim (Sözcüğün Anlam Açılımı)**, TDK Yay., Ankara 2003
- UYGUR**, Ceyhun Vedat, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Akçağ Yay., Denizli, 2001
- VARDAR**, Berke, **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, Multilingual Yabancı Dil Yay., İstanbul 1998
- W. BANG**, **Köktürkçeden Osmanlıcaya**, TDK Yay., Ankara 1996
- YİĞİT**, Ali, **Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası**, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1996
- YUDAHİN**, Konstantin Kuzmiç, **Kırgız Sözlüğü**, (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., C:I (A-J), Ankara 1998

ZEYNALOV, Ferhat, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, Cem Yay., İstanbul
1993

ÖZGEÇMİŞ

19/10/1980 yılında Antakya’da doğdum.

İlkokulu 1991 yılında Hatay/Kırıkhan Mehmet Akif İlkokulu’nda, ortaokulu ve liseyi 1998 yılında Hatay/Kırıkhan Anadolu Lisesi’nde tamamladım.

1999 yılında Kafkas Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı bölümünü kazandım ve 2003 yılında mezun oldum.

Hemen aynı yıl Kafkas Üniversitesi’nde tezli yüksek lisansı kazandım fakat bitiremedim; 2005 yılında ayrıldım.

2006 yılında Konya Selçuk Üniversitesi’nde tezsiz yüksek lisansa başladım, 2007 yılında mezun oldum.

2009 yılında genel aften yararlanıp tekrar tezli yüksek lisansımı tamamlamak için Kafkas Üniversitesi’ne başvurduğum ve tezimi hazırladım.